PAUL STRATHERN

MĂRIRE ȘI DECĂDERE

O istorie a lumii în zece imperii

ISTORIE
TREI

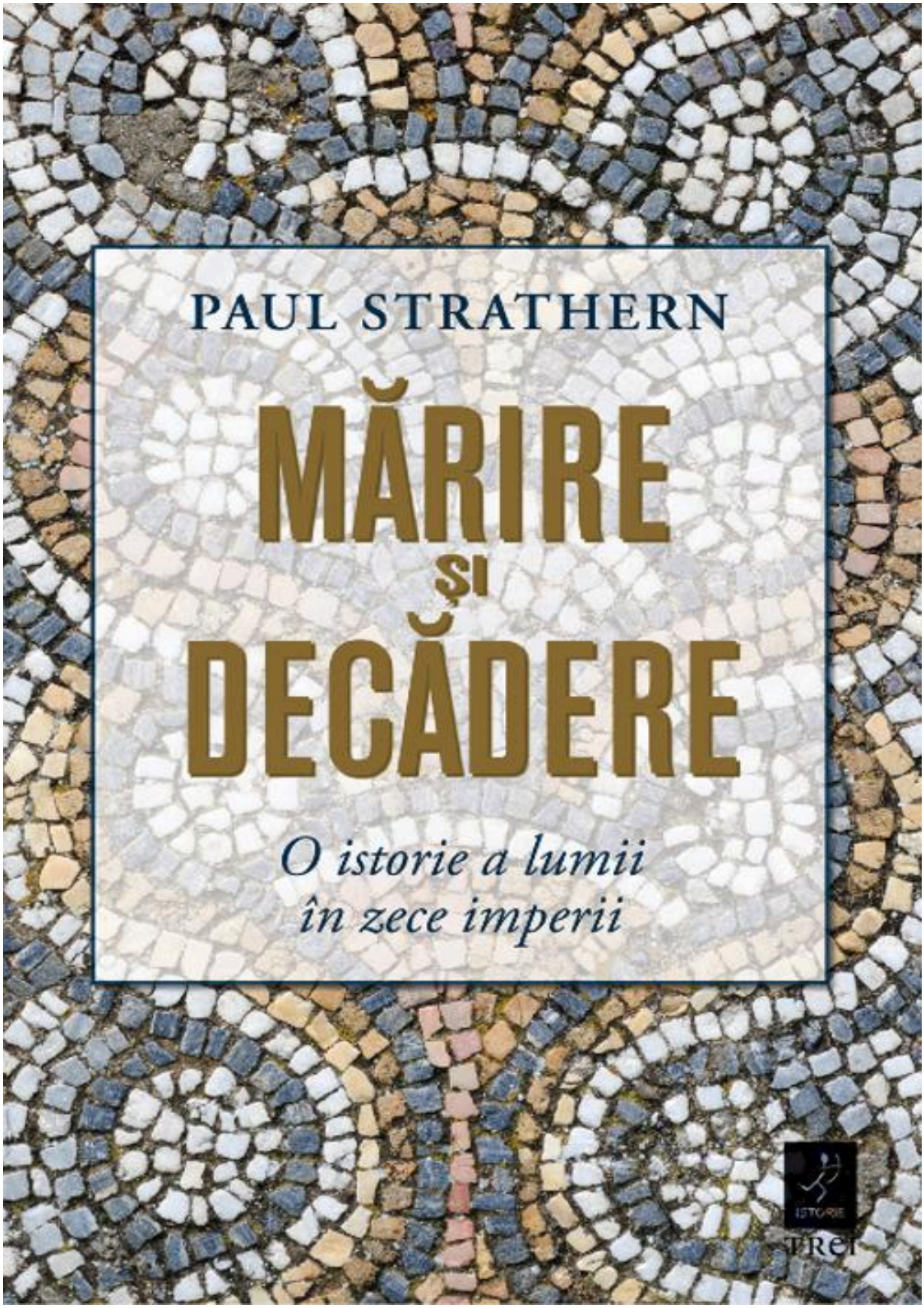
PAUL STRATHERN
MĂRIRE
ȘI
DECĂDERE
O istorie a lumii
în zece imperii
ISTORIE
Trei

Colecție coordonată de
Livia Szász

PAUL STRATHERN

MĂRIRE ȘI DECĂDERE

O istorie a lumii în zece imperii

Traducere din engleză şi note de
ANDREI COVACIU

TREI

Editori:

Silviu Dragomir

Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:

Magdalena Mărculescu

Redactare:

Laurențiu Dulman

Director producție:

Cristian Claudiu Coban

Dtp:

Mihaela Gavriloiu

Corectură:

Rodica Crețu

Oana Apostolescu

Copyright © Editura Trei. Toate drepturile rezervate!

Conținutul acestei lucrări electronice este protejat prin copyright (drepturi de autor), iar cartea este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sub orice formă sau prin orice mijloc, fără consimțământul editorului, sunt interzise. Dreptul de folosință al lucrării nu este transferabil.
Drepturile de autor pentru versiunea electronică în formatele existente ale acestei lucrări aparțin persoanei juridice Editura Trei SRL.

Titlul original: *Rise and Fall: A History of the World in Ten Empires*

Autor: Paul Strathern

Copyright © Paul Strathern, 2019

First published in Great Britain in 2019 by Hodder & Stoughton, an Hachette UK company

Copyright © Editura Trei, 2020 pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN (print): 978-606-40-0794-0

ISBN (epub): 978-606-40-1274-6

Pentru kaizer și pentru Lenin

Introducere. Trei povești despre imperii

La începutul secolului al XV-lea, China era, din anumite puncte de vedere, cea mai avansată civilizație de pe suprafața pământului. Era un tărâm extraordinar, despre ale cărui minunății avusese ce povesti Marco Polo la revenirea în Europa. În anul 1405, Zhu Di, al treilea împărat al dinastiei Ming, i-a ordonat amiralului Zheng He să ridice pânzele flotei chineze „ca să exploreze oceanele lumii“[1].

Amiralul Zheng He se afla în serviciul împăratului Zhu Di încă din adolescență, când fusese capturat și castrat, așa cum era obiceiul vremii. Ulterior, Zheng He a avansat în grad, devenind un personaj impunător, atât din punct de vedere politic, cât și fizic. Martorii oculari au spus despre el că avea o înălțime de aproape doi metri și o circumferință a pieptului de un metru și jumătate. Flota pe care o comanda era și mai impresionantă. Aceasta era compusă din peste trei sute de jonci* mari, capabile să străbată oceanele și având la bord peste 28 000 de marinari. Corabia preferată a amiralului (o replică a acesteia poate fi văzută azi în Nanjing) avea 137 de metri lungime. Nicio altă flotă nu s-a putut compara cu aceasta până în pragul Primului Război Mondial.

Zheng He și flota lui au efectuat șase călătorii între anii 1405 și 1424, ajungând din Vietnam în Indonezia, din Burma, India și Ceylon până în Golful Persic, apoi pe Marea Roșie până la Jeddah, ocolind după aceea Cornul Africii și ajungând în Kenya. Consemnările detaliate ale acestor călătorii s-au pierdut, însă este probabil ca Zheng He să fi acoperit în total o distanță echivalentă cu două ocoluri complete ale Pământului. Printre minunățiile pe care le-a adus în China s-a numărat și o girafă, îmbarcată în Somalia. Sosirea acesteia în China a produs senzație, confirmând existența legendarului *qilin*** chinezesc, care în secolul al VI-lea î.H. prevestise sosirea „unui rege fără tron“[2]. Mai târziu s-a considerat că acesta ar fi fost filosoful Confucius, ale cărui idei urmau să călăuzească China de-a lungul mileniilor.

În 1430, pe când Zheng He avea șaizeci de ani, el a primit poruncă să efectueze un al șaptelea voiaj și „să meargă până la capătul pământului“[3]. Călătoria avea să dureze trei ani și să devină o adevărată legendă, iar amiralul nu avea să se mai

întoarcă niciodată. Conform controversatelor afirmații ale istoricului naval Gavin Menzies, această călătorie l-a purtat pe Zheng He pe lângă Capul Bunei Speranțe, până în Africa de Vest, de unde a traversat Oceanul Atlantic până în America, ocolind Capul Horn și continuând spre nord până în California. Despre un alt amiral, care se separase de flota principală a lui Zheng He, se spune că ar fi ajuns în Groenlanda, revenind în China prin nordul Siberiei (o rută care este posibil să fi rămas practicabilă mulțumită efectelor Perioadei calde medievale[***]). Despre un al treilea amiral se spune că ar fi ajuns până în Australia și Noua Zeelandă, întâlnind în cale primii ghețari plutitori proveniți din Antarctica.

Dovezile pe care se sprijină afirmațiile lui Gavin Menzies sunt, potrivit spuselor istoricului Niall Ferguson de la Universitatea Harvard, „în cel mai bun caz circumstanțiale, și în cel mai rău, inexistente“[4]. În pofida acestui lucru, se pare că există tot felul de anomalii interesante, bunăoară ADN-ul chinezesc descoperit printre membrii unor triburi native din Venezuela sau „mai multe ancore chinezești medievale descoperite în largul coastelor Californiei“[5], precum și unele contururi de coastă trasate pe niște hărți compuse înainte ca informații relevante să poată veni de la exploratorii europeni din secolul al XV-lea. Confirmarea faptului că uluitoarele afirmații ale lui Menzies privitoare la legendara expediție cu numărul șapte a lui Zheng He au fost luate în serios în anumite cercuri a ieșit la lumină când președintele Chinei, Hu Jintao, s-a adresat Parlamentului Australian, în 2003, spunând că „chinezii descoperiseră Australia cu trei secole înaintea căpitanului Cook“[6]. Între timp, această afirmație pare să fi intrat în istoria oficială a chinezilor.

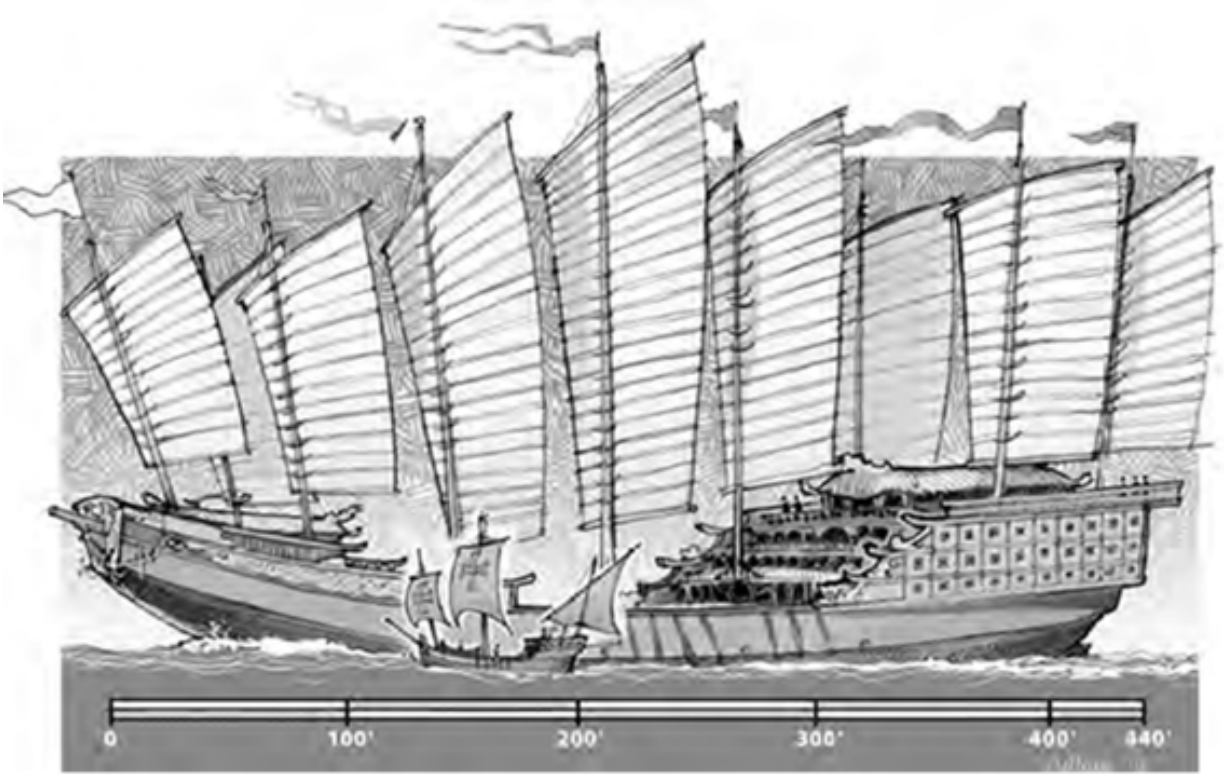

O reprezentare modernă a corabiei amiralului Zheng He, așezată lângă corabia cu care Cristofor Columb a traversat Atlanticul

În anii care au urmat morții amiralului Zheng He, survenită în India, în 1433, noi miniștri confucianiști și-au ocupat pozițiile la curte, aceștia „nevăzând cu ochi buni comerțul... și în general orice lucru străin“[7]. Astfel, au fost promulgate o serie de Decrete Haijin (referitoare la călătoriile pe mare), prin care se interzicea corăbiilor chinezești să se îndrepte către țărmurile altor națiuni. Consemnările oficiale ale călătoriilor lui Zheng He au fost distruse, iar flota imperială a fost consemnată în port, unde la scurtă vreme a început să se năruiască. Inițial, aceste decrete fuseseră emise ca măsură îndreptată împotriva piraților japonezi, însă una dintre consecințele nedorite a fost izolarea Chinei de restul lumii. Civilizația Ming, aflată pe atunci în plin avânt, a început să se osifice, iar „una dintre cele mai mărețe epoci din istoria omenirii, caracterizată de o guvernare bine rânduită și de stabilitate socială, a intrat într-o perioadă de declin“[8].

A doua noastră poveste referitoare la imperii se petrece trei secole mai târziu, chiar în perioada în care izolarea chineză începea să fie deranjată de sosirea comercianților europeni, cum ar fi cei portughezi, olandezi și britanici. Britanicii

începuseră deja să-și impună administrația colonială în India. Un eveniment ilustrativ a avut loc în 1770, când provincia nordică Bihar a fost devastată de una dintre obișnuitele perioade de foamete. Pe cale de consecință, conducătorul *de facto* al Indiei Britanice, Warren Hastings, a ordonat să se construiască ceea ce urma să fie cunoscut sub numele de Grânarul din Patna. Căpitanul John Garstin, un inginer din Armata Companiei Indiilor de Est, a primit ordin să înalțe o clădire „pentru prevenirea definitivă a foametei în provincie“[9].

Rezultatul a fost un edificiu proiectat cu multă fantezie, pe care localnicii l-au poreclit Golghar („casa rotundă“). Având o înălțime de aproape 30 de metri și o circumferință de aproape 150 de metri la nivelul solului, silozul domina cartierul indian care îl înconjura, vârful lui oferind o panoramă a orașului Patna până la Gange, fluviul sacru al hindușilor. Structura boltită a construcției îi făcea pe localnici să vadă în aceasta o stupă sau domul unei moschei islamice. De jur împrejurul acestui dom se afla o scară dispusă în spirală, pentru hamalii care duceau sacii ca să-i golească prin gaura din vârful cupolei, în felul acesta umplând treptat semisfera interioară cu grâne, suficiente pentru a face față următoarelor perioade de foamete. Golgharul a fost criticat ca „întruchipare a machismului imperial… fiind cea mai cunoscută dintre clădirile cu destinație practică ale Indiei Britanice“.

Căpitanul Garstin a ordonat ca pe o latură a acestei capodopere arhitecturale să fie făcută o inscripție din care publicul să afle că grânarul „a fost mai întâi umplut, apoi închis de către…“. Finalul propoziției nu a fost niciodată adăugat. Conform poetei victoriene Emily Eden, aflată în vizită în regiune, Golgharul „era ceva inutil“. Când eu însumi am vizitat Patna, fiind condus până la celebrul edificiu, aflat încă într-o stare bună la aproape două secole de la construcție, ghidul meu mi-a explicat cărui motiv i se datorează inutilitatea. Se pare că ușa aflată la baza domului, prin care grânele ar fi trebuit să se reverse odată ce silozul s-ar fi umplut, fusese proiectată să se deschidă numai spre înăuntru.

Câteva surse moderne contrazic acest detaliu semnificativ, însă când am vizitat eu Patna nu am găsit nicio persoană care să nu fie profund convinsă de adevărul acestei dovezi de incompetență și de suferințele ulterioare pricinuite de britanici. Astfel de păreri erau întărite și de faptul că mulți dintre cei cu care am stat de vorbă erau suficient de vârstnici pentru a fi trecut ei înșiși prin ultima foamete care a devastat Biharul, în anii 1966–1967, astfel încât experiența lor nu era doar o poveste auzită de la predecesori.

Cea de-a treia poveste referitoare la imperii ne poartă până în vremurile moderne, în care, așa cum vom vedea mai departe, mulți dintre noi am avut motive întemeiate să credem că trăim epoca ultimelor imperii. Cele două mari imperii ale lumii păreau hotărâte să distrugă lumea întreagă.

În 1945, Proiectul Manhattan al Statelor Unite ale Americii, condus de Robert Oppenheimer, se grăbea să producă prima bombă atomică din istorie. Mulți dintre oamenii de știință aflați în subordinea lui Oppenheimer în izolatul complex Los Alamos din deșertul statului New Mexico fugiseră din Germania din pricina decretelor antievreiești ale naziștilor, despre ei spunându-se în glumă că ar fi fost „cadoul lui Hitler" pentru aliații occidentali. Înainte ca Oppenheimer să lanseze primul test al bombei, câțiva dintre cei mai eminenți oameni de știință cu care acesta colabora — și în special maghiarul cu origini evreiești Edward Teller — au atras atenția că o explozie nucleară ar putea aprinde atmosfera terestră, toată viața de pe Pământ ajungând în scurt timp să fie transformată în cenușă. Oppenheimer l-a însărcinat pe șeful departamentului său de fizică teoretică, germanul de origine evreiască Hans Bethe, să calculeze probabilitatea producerii unui astfel de dezastru.

Deși raportul secret pe care el și Teller l-au înaintat în cele din urmă ajungea la concluzia că o astfel de consecință nu era posibilă, cei doi s-au simțit datori să adauge:

> *Cu toate acestea, complexitatea problemei și absența unui fundament experimental satisfăcător impun cu asupra de măsură ca subiectului să i se acorde pe viitor mai multă atenție.*[10]

Detonarea primei bombe atomice a avut loc oricum.

Aceeași întrebare a fost pusă din nou pe tapet în 1952, înainte de detonarea primei bombe cu hidrogen, aceasta fiind pregătită de însuși Teller. Și de data aceasta, după calcule minuțioase, s-a ajuns la concluzia că șansele producerii unei combustii atmosferice erau neglijabile. Prima bombă cu hidrogen a fost, prin urmare, testată conform planului. Imediat s-a vădit faptul că nu toate calculele acelea minuțioase fuseseră corecte — sau că fuseseră doar aproximativ corecte. Detonarea a fost de *două ori și jumătate* mai puternică decât prevăzuseră calculele matematice.

Peste câțiva ani, lupta dintre cele două imperii care își disputau dominația globală, Statele Unite și Uniunea Sovietică, ajunsese la o situație de tip *reductio ad absurdum:* ambele acumulaseră câte un arsenal nuclear capabil să distrugă lumea de mai multe ori. În 1962, rivalitatea dintre cele două superputeri a ajuns la

apogeu în timpul Crizei Rachetelor din Cuba. Aceasta a fost o confruntare față în față între SUA și URSS, în care sovieticii „au clipit primii", iar Armaghedonul a fost evitat în ultimul moment. Istoricul Alex Wellerstein, specializat în evoluția puterilor nucleare, avea să scrie câteva decenii mai târziu: „Criza Cubaneză a fost mai periculoasă decât și-au putut da seama contemporanii ei și mult mai periculoasă decât vom afla vreodată."[11]

Acesta a fost doar unul dintr-o serie de mai multe „accidente evitate în ultimul moment", în care unul dintre cele două mari imperii ale epocii moderne a părut că preferă să distrugă lumea decât să se recunoască înfrânt. Probabil că incidentul cel mai bine documentat este acela care îl are ca protagonist pe „bărbatul care a salvat lumea". Pe 6 septembrie 1983, locotenent-colonelul Stanislav Petrov era ofițerul de serviciu aflat la comanda buncărului de avertizare timpurie Serpuhov-15 din apropierea Moscovei. Puțin după miezul nopții, unul dintre computere a transmis o informație preluată de la unul dintre sateliții sovietici care detectase apropierea unei rachete balistice americane intercontinentale.

Dacă ar fi urmat „politica de descurajare" a Distrugerii Reciproce Asigurate (DRA), adoptată atât de SUA, cât și de URSS, Petrov ar fi trebuit să lanseze imediat un masiv contraatac nuclear simultan. În schimb, el a considerat că datele furnizate de computer trebuiau să aibă la bază o eroare, așa că a nesocotit regulamentul, bazându-se pe raționamentul că, în cazul în care Statele Unite ar fi atacat URSS, cu siguranță ar fi lansat mai multe rachete, nu una singură. La scurtă vreme după aceea, computerele au detectat alte patru rachete apropiindu-se. Cu toate că Petrov nu avea cum să verifice propria bănuială, a decis că și de data aceasta era vorba despre o eroare a computerului — dublată de o remarcabilă coincidență. Încă o dată, el s-a abținut să lanseze un contraatac.

Iată ce s-a consemnat mai târziu cu privire la acest incident:

> *Ulterior s-a dovedit că alarmele false fuseseră provocate de o rară aliniere a orbitelor sateliților cu razele solare care străbăteau norii aflați la mare altitudine — eroare care mai târziu a fost corectată cu ajutorul datelor furnizate de un satelit geostaționar.*[12]

Fiecare dintre aceste trei povești reflectă anumite aspecte ale creării unui imperiu: spiritul de aventură, dimensiunea administrativă și urmărirea obstinată a puterii în sine. Așa cum am văzut, astfel de construcții implică adesea elemente de autodistrugere — ca să nu mai vorbim de ulterioarele distorsiuni imaginative ale faptelor avute în vedere. Ampla organizare sincronizată necesară creării și

funcționării unui mare imperiu este cu siguranță cea mai complexă realizare a umanității, responsabilă pentru o bună parte a evoluției noastre istorice. Cu toate acestea, în chip ironic, analele imperiilor sunt adesea mai interesate de etos decât de consemnarea pur istorică a faptelor. Imaginea pe care ne-o facem noi despre imperiu, fie că este vorba de una informată sau de una schematică, rămâne deocamdată ambiguă — ceea ce se reflectă și în următoarele două scurte scene provenind din cultura modernă.

În povestirea lui Franz Kafka intitulată „Colonia penitenciară", un ofițer din colonii îi prezintă unui vizitator ingenioasa mașinărie concepută de stăpânul său. Orice persoană găsită vinovată este legată de această mașinărie care întipărește încet și chinuitor pe trupul vinovatului legea încălcată, torturându-l pe condamnat până la ultima suflare. Ofițerul colonial este într-atât de îndrăgostit de această mașinărie, încât insistă să demonstreze personal felul cum funcționează. După ce o programează să întipărească cuvintele „Fii drept", se leagă el însuși de aparatul de tortură. Din nefericire, între timp mașinăria se defectase, așa că, în loc să facă ceea ce era programată, scapă de sub control și începe să-l mutileze pe ofițer, provocându-i o moarte înfiorătoare. Nu este greu să interpretăm această enigmatică imagine imperială în mai multe feluri, puține dintre aceste interpretări putând însă iradia o aură luminoasă.

A doua scenă este la fel de paradoxală, chiar dacă mai puțin înfiorătoare. Aceasta provine din filmul *Monty Python's Life of Brian*. În una dintre scene, liderul Frontului Popular al Iudeei, jucat de actorul John Cleese, organizează o întrunire clandestină și ține un discurs prin care îi îndeamnă pe membrii de partid loiali cauzei să se scuture de jugul Imperiului Roman. El își încheie discursul întrebând retoric: „Ce au făcut romanii vreodată pentru noi?" Unul câte unul, membrii de partid oferă răspunsuri nedorite, până când liderul lor se vede nevoit să exclame exasperat:

> *— Bine... bine... însă în afară de salubrizare și medicină și educație și irigații și sănătate publică și drumuri și apeducte și băi și ordine publică... ce au făcut romanii vreodată* pentru noi?

Aceste trei povești referitoare la imperii, precum și cele două scene pot fi văzute ca niște reprezentări paradigmatice ale imperiului și ale felului în care am ajuns noi să ne raportăm la ideea de imperiu.

Toate acestea converg către spinoasa întrebare: de fapt, ce anume constituie un imperiu? Care îi este definiția? Oare aceasta din urmă rămâne aceeași de-a lungul

istoriei? Și, pe de altă parte, ce efect are istoria lumii asupra unor astfel de entități? Definiția cuvântului „imperiu“ din Dicționarul Oxford este următoarea:

> *Un teritoriu extins (în special, un ansamblu de state distincte) aflat sub stăpânirea unui împărat sau a unui conducător suprem; de asemenea, ansamblu de teritorii separate conduse de un stat suveran.*

Definiția ne oferă doar un cadru de bază. În chip inevitabil, de-a lungul secolelor, imperiul va lua diferite înfățișări — și nu toate vor implica acele lucruri pe care obișnuim să le considerăm elemente progresiste ale evoluției.

Așa cum am arătat mai devreme, descrierea unui imperiu trebuie în chip necesar să presupună elemente precum spiritul de aventură, dimensiunea administrativă și urmărirea puterii — inițial sub forma unui război. Într-adevăr, războiul și supunerea ulterioară a altor popoare par să constituie impulsul formativ în urma căruia imperiile încep să se dezvolte. Adesea — dar nu întotdeauna — vin și aspectele „civilizatorii“. Nu pare un simplu accident faptul că civilizația (în forma ei occidentală) s-a extins de-a lungul și de-a latul pământului mai rapid pe parcursul secolului care a cunoscut două războaie mondiale, urmate de amenințarea unei a treia conflagrații similare.

Pe de altă parte, în ultimele decenii ale secolului XX, precum și în primele două decenii ale secolului XXI, lumea nu a mai fost martora unor războaie de proporțiile celor precedente, în vreme ce progresul, și în special revoluția IT (cu tot ce presupune ea), a transformat lumea, făcând-o aproape de nerecunoscut. Luând în calcul toate aceste aspecte ale ideii de imperiu, putem acum să începem să parcurgem istoria lumii așa cum se reflectă ea în zece exemple extrem de grăitoare ale fenomenului luat în discuție.

Joncă: ambarcațiune din lemn cu mai multe catarge. (*N.t.*)

Qilin: creatură mitologică cu copite, despre care se credea că își face apariția înainte de moartea sau nașterea unui înțelept sau a unui conducător ilustru. (*N.t.*)

Perioada caldă medievală (sau Micul optim climatic) desemnează perioada cuprinsă între anii 950 și 1250, când Pământul a trecut printr-o încălzire accentuată, temperatura medie globală fiind cu până la 3 °C mai mare decât în prezent. (*N.t.*)

1. Imperiul Akkadian

În urmă cu circa cinci mii de ani, comunitățile agricole sedentare de la sfârșitul Epocii Bronzului au început să se coaguleze sub forma unor civilizații distincte, organizate social în trei regiuni de pe globul pământesc. Prima dintre acestea și-a făcut apariția înaintea anului 3000 î.H., în zona Cornului Abundenței, care se întinde sub forma unei potcoave începând din nordul Egiptului, mergând de-a lungul coastei mediteraneene, coborând apoi pe văile Tigrului și Eufratului, până în Golful Persic. Dezvoltări asemănătoare s-au petrecut în jurul anului 2500 î.H. în Valea Indului (cam pe unde se află Pakistanul de astăzi), pentru ca o jumătate de mileniu mai târziu același lucru să se petreacă de-a lungul Fluviului Galben din China. Un element central al celor trei regiuni menționate este prezența fluviilor care pot iriga terenurile înconjurătoare și care se pot revărsa. În secolul al V-lea î.H., Herodot, „părintele istoriei", ne-a oferit una dintre primele descrieri ale acestui fenomen:

> *În timpul revărsării Nilului, numai orașele rămân vizibile, înălțându-se deasupra suprafeței apei asemenea insulelor răsfirate de-a lungul și de-a latul Mării Egee. În vreme ce inundația continuă, ambarcațiunile nu mai urmează cursul canalelor și al râurilor, ci navighează peste câmpuri și ogoare.*[13]

În trecut, o astfel de inundație ar fi părut un potop de dimensiuni catastrofice, măturând totul în calea sa. Nu este așadar surprinzător faptul că mitologia străveche a fiecărei civilizații avute în vedere conține povestea câte unui potop trimis de Dumnezeu ca să acopere pământul, în urma acestuia rămânând numai câțiva supraviețuitori aleși pe sprânceană. În versiunea biblică a poveștii, supraviețuitorii sunt Noe și familia lui, împreună cu arca în care se aflau „câte două [animale] de fiecare soi... o parte bărbătească și una femeiască... Din păsări după soiul lor, din vite după soiul lor și din toate târâtoarele de pe pământ după soiul lor"[****]. În momentul în care apele s-au retras, se spune că arca lui Noe a ajuns pe muntele Ararat, care se află în estul îndepărtat al Turciei de astăzi, în apropierea granței cu Armenia și Iran, în bazinul superior al Eufratului.

La celălalt capăt al Cornului Abundenței, în Egipt și în Mesopotamia (cea din urmă corespunzând, în linii mari, Irakului de astăzi), au început să se dezvolte două civilizații distincte. În Egipt, așa-numitul Vechi Regat s-a constituit în anul 2686 î.H., odată cu unificarea Regatelor de Sus și de Jos. Cu circa o jumătate de mileniu înainte de aceasta, civilizația sumeriană ajunsese la maturitate în zona

fertilă situată între fluviile Tigru și Eufrat, care pe vremea aceea se vărsau separat în Golful Persic*****. Inovațiile tehnologice realizate în zona Cornului Abundenței au inclus dezvoltarea agriculturii și introducerea irigațiilor, precum și inventarea sticlăritului și descoperirea roții.

Scrierea a fost inventată de către sumerieni. Inițial, aceasta se rezuma la realizarea unor adâncituri rotunde în niște bucăți de argilă umedă, care ulterior erau arse pentru a deveni mărturii permanente — în felul acesta numărându-se, probabil, vitele, sacii cu grâu ș.a.m.d. Odată cu introducerea unui fel de stil****** confecționat din trestie, aceste amprente au evoluat, preschimbându-se în scrierea cuneiformă, compusă din caractere grafice distincte, capabile să transmită informații și, mai târziu, limba vorbită însăși. Sumeriana, așa cum era folosită în sudul Mesopotamiei, este clasificată ca „limbă izolată"; cu alte cuvinte, se pare că este vorba despre o limbă originală, care nu provenea din nicio altă limbă precedentă — cu excepția, probabil, a vreunei versiuni timpurii paleolitice. Sumerienii locuiau în mai multe orașe-state independente, a căror populație ajungea la circa 20 000–30 000 de locuitori. Hotarele acestor state erau marcate cu ajutorul unor canale și borne. Din punctul de vedere al celor mai multor istorici, sumerienii constituiau o civilizație, însă nu formau un imperiu. Și totuși din această inedită civilizație avea să se nască și să se dezvolte Imperiul Akkadian (2334–2154 î.H.).

Una dintre cele mai timpurii referiri la Akkad o găsim în *Geneză*, prima carte a Bibliei. Acolo este consemnat faptul că Nimrod, strănepotul lui Noe, a pus temelia unui regat care includea orașele Babel și Akkad. Conform mitului, Nimrod a fost cel responsabil pentru înălțarea Turnului Babel, o construcție care ar fi trebuit să fie înaltă până la cer. Această îndrăzneală l-a mâniat pe Dumnezeu într-o asemenea măsură, încât i-a făcut pe constructori să vorbească limbi diferite, zădărnicindu-le efortul și împărțind omenirea în mai multe grupuri lingvistice. Unele mituri îl identifică pe Nimrod ca fiind același cu Ghilgameș, eroul epopeii eponime, cea mai veche operă literară cunoscută. Din aceasta se poate interpreta că Nimrod este probabil un personaj mitic, etalând trăsături ale mai multor eroi din Antichitate, a căror identitate s-a pierdut în negura preistoriei.

Primul conducător al Imperiului Akkadian, consemnat ca atare în istorie, a fost Sargon, care s-a născut pe la mijlocul secolului al XXIII-lea î.H. Cu toate acestea, nu se cunoaște numele lui adevărat: „Sargon" înseamnă pur și simplu „adevăratul rege". Până și detaliile referitoare la viața și domnia lui Sargon rămân subiect de

dispută printre istorici, aceștia având de ales între datele existente, ceea ce din nou îi forțează să prefere etosul în detrimentul faptelor cunoscute, punând adesea la un loc dovezi contradictorii.

Legenda care descrie copilăria lui Sargon conține câteva elemente familiare:

> *Mama mea a fost un copil schimbat [adică înlocuit cu un altul de spiriduși], iar pe tatăl meu nu l-am cunoscut... Ea m-a așezat într-un coș împletit din papură, uns cu smoală. M-a aruncat apoi în apa râului care nu m-a acoperit...*[14]

În această poveste există ecouri evidente din pruncia lui Moise, a zeului hindus Krishna, a lui Oedip și a Mântuitorului. Pare a fi vorba despre un fel de mit arhetipal, despre o precondiție a acestor personaje proto- sau cvasidivine. La fel cum avea să se întâmple cu Moise peste mai bine de o mie de ani, și Sargon a fost găsit, adoptat și crescut în belșugul noului său cămin, regatul Kish, parte a civilizației sumeriene. Lui Sargon a ajuns să i se încredințeze înalta responsabilitate de a întreține canalele de irigații ale regatului, el având în subordine numeroși muncitori. Aceștia formau probabil și un fel de miliție de rezervă, fiind antrenați în mânuirea armelor. În tot cazul, Sargon a reușit să le câștige loialitatea, muncitorii ajutându-l să-l detroneze pe Ur-Zababa, conducătorului regatului Kish, cândva în jurul anului 2354 î.H.

La scurtă vreme după ce a pus mâna pe putere, Sargon a reușit să cucerească mai multe orașe sumeriene învecinate, printre care Ur, Uruk și, posibil, Babilon. După fiecare victorie, „el a dărâmat zidurile orașului“[15], acesta fiind încorporat în Imperiul Akkadian. Despre Sargon se spune că a ctitorit capitala, Akkad (Accad, Agade). Conform uneia dintre surse, „el a săpat pământul aflat sub Babilon și a clădit un oraș asemănător la Agade“[16]. Acolo Sargon și-a înălțat propriul palat, a organizat administrația regatului și a pus să se construiască barăcile necesare armatei. A ctitorit și un templu dedicat lui Ișter (numele akkadian al zeiței sumeriene a fertilității și a războiului) și lui Zababa (zeul războinic al regatului Kish). Din păcate, rămășițele Akkadului încă nu au fost descoperite, așezarea rămânând „singurul oraș al Irakului antic al cărui amplasament a rămas necunoscut“. Această stare de fapt exclude orice fel de mărturie arheologică, limitând cunoștințele noastre la ceea ce consemnează tabletele și textele babiloniene, multe dintre acestea fiind scrise la distanță de câteva secole.

Nu a durat mult până când ambițiile lui Sargon au căpătat o nouă anvergură, el pornind o serie de campanii cu intenția declarată de a-și extinde imperiul în toată

lumea cunoscută. Zona avută de el în vedere includea, nici mai mult, nici mai puțin, decât întregul Corn al Abundenței. În cele din urmă, planul nu i-a reușit, însă anvergura cuceririlor și a expedițiilor sale militare rămâne totuși impresionantă. Textele babiloniene ulterioare, cunoscute ca „Epopeea lui Sargon", îl descriu ca pe un rege care căuta sfatul comandanților de oști aflați în subordine înainte de a porni în ambițioasele lui campanii militare. Aceasta sugerează că Sargon era mai degrabă comandantul unei mașinării militare bine unse decât un despot stăpânit de megalomanie care țintește să cucerească niște teritorii extrem de vaste. Nu este, prin urmare, nicio surpriză că faptele lui au intrat ulterior în legendă:

> *[Sargon] nu avea nici rival, nici egal. Măreția lui se revărsa peste ținuturile pe care le stăpânea. A traversat marea din est. În cel de-al unsprezecelea an, a cucerit ținutul din vest, până în cel mai îndepărtat punct, aducându-l sub o singură autoritate. Și-a înălțat acolo propriile statui și a trimis prada cea mai de preț cu barcazurile. Și-a plasat administratorii la distanțe care puteau fi străbătute în câte zece ore și a adunat la un loc triburile acelor ținuturi. A mărșăluit până în Kazallu, preschimbându-l într-o grămadă de moloz, astfel încât din zidurile acestuia nu a mai rămas nici măcar un loc în care o pasăre să-și poată face cuib.*[17]

Kazallu pare să fi fost una dintre cuceririle timpurii ale lui Sargon, așezarea fiind probabil situată la est de Eufrat, în apropiere de Babilon. Suprafața cucerită în cele din urmă de Sargon rămâne impresionantă. Faptele lui de arme cu siguranță i-au purtat pașii până pe țărmul estic al Mediteranei, „până la pădurea de cedri și la muntele de argint". Aceasta pare a fi o referire la munții Amanus și Taurus, care se întind de-a lungul graniței Anatoliei (Turcia de astăzi). Unele legende sugerează că el a mărșăluit dincolo de crestele acestora, ajungând în Anatolia însăși. Ceea ce pare logic, întrucât triburi ostile ocupau la acea vreme trecătorile, controlând în felul acesta rutele comerciale akkadiene către Anatolia, Armenia și Azerbaidjan, locuri de unde proveneau materii prime precum cositor, cupru și argint.

Prezența unor astfel de triburi poate că a constituit motivul pentru care Sargon și-a îndreptat expedițiile militare către sud, asigurându-și rutele comerciale ale metalelor prețioase care luau drumul Persiei de sud-est și al Omanului. Aceste expediții — sau poate o campanie ulterioară lansată către teritoriile aflate la răsărit — ar fi protejat accesul la zăcămintele de lazurit din nord-estul Afganistanului. Această rocă semiprețioasă, a cărei nuanță adâncă de albastru era deosebit de apreciată, putea fi șlefuită, în felul acesta obținându-se mărgele, amulete și diverse inserții pentru statuete. Anvergura expedițiilor militare din sud

ale lui Sargon este mai bine documentată. Despre el se spune că și-ar fi „spălat armele în apa mării“[18], adică în Golful Persic*******.

Cuceririle de la miazăzi ale lui Sargon se întindeau de-a lungul țărmului nord-estic al Golfului Persic, ajungând până la Strâmtoarea Ormuz. Surse referitoare la o altă expediție menționează extinderea imperiului de-a lungul țărmului sud-vestic al Golfului, până în Dilmun (Bahrainul de astăzi) și în Magan (Oman). Astfel de fapte de arme par ieșite din comun, însă rămân plauzibile. Se spune că Sargon întreținea o armată permanentă de 5 400 de bărbați care „mâncau pâine înaintea lui“[19]. Texte mai târzii îl descriu navigând pe Marea Mediterană către vest și ajungând la Keftiu (sau Caftor, așa cum este menționat orașul în Biblie). În general se consideră că ar fi vorba de fapt despre insula Cipru sau posibil chiar despre Creta. Imperiul lui Sargon era atât de întins, încât despre el se spune că ar fi declarat: „Acum, orice rege care dorește să fie considerat egalul meu, oriunde m-aș duce, să vină să mă înfrunte!“[20]

Așa cum vom vedea, conducătorii (și cetățenii) din majoritatea marilor imperii de mai târziu vor nutri același tip de sentimente grandioase, persiflându-și contemporanii numai pentru ca mai târziu să fie persiflați la rândul lor de alți conducători. Acest paradox este probabil cel mai bine ilustrat de poemul lui Shelley despre Ozymandias, regele regilor, care se lăuda: „Uitați-vă la lucrările mele, vitejilor, și înfiorați-vă“. Cu toate acestea, tot ce a rămas din „lucrările“ pomenite au fost o statuie mare, spartă, pe jumătate îngropată în pământ, precum și capul făcut țăndări al acesteia, iar în jurul ei doar „o nețărmurită devastare, o pustietate întinsă ca-n palmă“. Sargon a fost primul Ozymandias********. Iar lecția aceasta trebuie mereu învățată, chiar și în ziua de astăzi. De la împărații romani la Napoleon și Hitler, visurile de măreție imperială rămân înrădăcinate într-un prezent ce se vrea perpetuat la nesfârșit.

Cópii babiloniene ale unor inscripții despre care se știe că datează de la începutul erei akkadiene sugerează faptul că Sargon a domnit peste propriul imperiu vreme de cincizeci și cinci de ani (circa 2334–2279 î.H.). Extinderea teritoriilor cu siguranță nu avea în vedere numai cucerirea și devastarea, așa cum bunăoară a fost cazul orașului Kazallu. În multe alte orașe el se pare că a cruțat populația autohtonă, înlocuind guvernul local cu administratori akkadieni. Conducătorul precedent era executat, locul acestuia fiind luat de un delegat akkadian. În cazul orașelor distruse, asemenea Kazallului, populația rămasă în viață era fie trecută prin sabie, fie dusă în robie, asigurând imperiului un nou

contingent de sclavi, ca în povestea biblică ce descrie felul în care israeliții au căzut în robie în Babilon, o mie cinci sute de ani mai târziu.

Despre Sargon se mai spune că, în timpul cuceririlor timpurii, cele care vizaseră orașele sumeriene, el o numise pe fiica lui, Enheduana, mare preoteasă a zeiței lunii, Inanna, în orașul Ur. Mai târziu, Sargon i-a extins rolul, făcând-o mare preoteasă a zeului cerului, An, în orașul învecinat, Uruk. În chip evident, Enheduana se vădise a fi deosebit de potrivită pentru astfel de roluri, despre ea știindu-se că ar fi compus mai multe imnuri dedicate acestor zeități sumeriene, care au jucat un rol important în cucerirea inimilor localnicilor, în efortul de a-i face pe aceștia să accepte domnia tatălui ei. Ca atare, ea va rămâne în istorie într-o ipostază demnă de invidiat:

> *Fiica lui Sargon este primul autor identificabil din istorie și primul om care descrie relația sa personală cu o zeitate.*[21]

Aceștia sunt pași importanți pentru individualizarea socială. Înainte, credincioșii se prosternau cuprinși de teamă în fața zeilor. Enheduana își asumă mai mult decât rolul de preoteasă. Ea își dorește să fie considerată o persoană, un interlocutor al zeilor. Le vorbește acestora în nume personal, povestindu-le ce se petrece în orașele pe care le patronează. Atunci când un anume Lugal-Ane se pune în capul unei răzmerițe la Ur, ea o roagă pe Inanna să-i transmită un mesaj lui An, rugându-l pe acesta să îndrepte situația și să-i sară în ajutor:

> *Înțeleaptă doamnă a tuturor pământurilor străine,*
> *Forță vitală a popoarelor răspândite peste tot:*
> *Îți voi recita cântecul tău sfânt!...*
> *Lugal-Ane a stricat tot,*
> *L-a îndepărtat pe An de la templul Eanna...*
> *A triumfat acolo, iar pe mine m-a alungat din templu.*
> *M-a făcut să zbor asemenea unei rândunele de la fereastră;*
> *Puterea mea vitală este vlăguită...*
> *Gura mea cândva dulce este acum arsă.*
> *Spune-i lui An despre Lugal-Ane și despre soarta mea!*
> *Fie ca An să repare nedreptatea în numele meu!*

Observați felul în care Inanna, care inițial fusese zeița orașului Ur, este aici invocată ca „doamnă a tuturor pământurilor străine“, în speranța că influența ei s-ar extinde acum peste toate cuceririle tatălui Enheduanei. Semnificația acestui lucru se va vădi în cele ce urmează. În orice caz, rugămințile Enheduanei sunt

ascultate, răscoala este înăbușită, iar ea își reia poziția, moment în care închină un imn de laudă Inannei: „Doamna mea preaiubită din An...".

Totuși, astfel de răzmerițe nu constituiau niște incidente izolate. Pe măsură ce Sargon îmbătrânea, controlul pe care acesta îl exercita asupra imperiului părea să slăbească. Așa cum consemnează o cronică babiloniană ulterioară: „În anii bătrâneții, ținuturile s-au răsculat împotriva lui, împresurându-l în Agade"[22]. Dar Sargon încă era pregătit să se ridice împotriva „oricărui rege care dorește să fie considerat egalul meu". Din capitala lui asediată, el a lansat un contraatac furibund: „A pornit la bătălie și i-a înfrânt; a dat năvală peste ei și le-a distrus numeroasa armată". Mai târziu, împotriva lui s-au ridicat triburile nomade care trăiau pe dealurile Mesopotamiei superioare. Acestea „au atacat cu frenezie, însă au fost oprite de armele lui Sargon, care a năvălit peste locurile în care trăiau, ucigându-i fără milă".

Așa cum vom observa mai departe, această înclinație către revoltă a regiunilor limitrofe ale Imperiului Akkadian va deveni ceva obișnuit în anii din urmă ai domniei diverșilor conducători. Lui Sargon i-a urmat fiul său, Rimush, a cărui urcare pe tron a fost întâmpinată de o altă răscoală a sumerienilor și de încă una, mai îndepărtată, izbucnită în Persia. Cu toate că Rimush a înecat ambele răzmerițe în sânge, se pare că era un personaj slab și impopular. În cele din urmă, el a pierdut până și loialitatea propriilor curteni. În 2270 î.H., după nouă ani de domnie, „slujitorii lui l-au ucis cu tăblițele de scris". Așa cum remarca ironic istoricul francez Georges Roux, „aceasta este o dovadă că cuvântul scris devenise deja o armă mortală".

Urmașul lui Rimush la tron a fost Manishtushu, al cărui nume înseamnă „cine e cu el?". Roux sugerează că el era fratele geamăn al lui Rimush. Se pare că și el și-a numit fiica în funcția de mare preoteasă, ceea ce sugerează că practica se împământenise. Evenimentul principal petrecut în timpul domniei lui Manishtushu a fost o mare campanie militară pe care acesta a lansat-o în sudul Golfului Persic:

> *Manishtushu, regele Kish-ului... a traversat Marea de Jos [Golful] cu corăbiile. Regii orașelor aflate pe ambele țărmuri ale mării, în număr de treizeci și doi, s-au pregătit de luptă. El i-a înfrânt și le-a ocupat orașele, subjugându-le. I-a alungat pe mai-marii acestora și a pus stăpânire pe întregul ținut, până la minele de argint. Apoi și-a făcut statuie din piatra munților de dincolo de Marea de Jos...*

Drumul către rutele comerciale din sud era din nou liber, asigurând accesul nestingherit la zăcămintele metalifere și de lazurit. Ceea ce era un lucru de bun

augur, deoarece între timp teritoriile nordice ale imperiului scăpaseră de sub stăpânirea akkadiană, fiind invadate de niște vecini ostili.

După o domnie care a durat paisprezece ani, lui Manishtushu avea să-i succeadă la tron fiul lui, Naram-Sin, al cărui nume înseamnă „iubitul [poporului] Sin". Acesta se va dovedi a fi un mare conducător, plămădit după chipul și asemănarea bunicului său. Domnia lui, întinsă de-a lungul a treizeci și șase de ani (2254–2218 î.H.) a inspirat numeroase legende referitoare la măreția faptelor sale. Cum moștenise titlul de „Rege al Agadei", Naram-Sin îl va adăuga mai târziu și pe cel de „Rege al celor Patru Regiuni" (ale lumii), ajungând în cele din urmă să se autointituleze „Rege al Universului", numele său fiind precedat de o stea, ideogramă care însemna „zeu" și care în sumeriană se pronunța *dingir*, iar în akkadiană, *ilu*.

Ceea ce ne aduce pe spinosul tărâm al limbilor. Cu toate că atât akkadienii, cât și sumerienii erau niște popoare semitice, ei vorbeau limbi diferite. Sargon fusese cel care impusese akkadiana ca limbă oficială a administrației guvernamentale și a comerțului imperial. Akkadiana este prima limbă semitică pentru care dispunem de dovezi scrise, principalele ei dialecte părând să fi fost babiloniana și asiriana. Cu toate acestea, sumeriana a rămas limba folosită peste tot în cadrul ceremoniilor și al vieții religioase. Aceasta a fost cu putință întrucât akkadienii erau predispuși să adopte zeii teritoriilor cucerite, în același timp numind membri de sex feminin ai familiei regale în funcția de mare preoteasă, pentru a asigura loialitatea credincioșilor.

Această impunere a limbii akkadiene a transformat-o în *lingua franca* a întregului imperiu. Pe de altă parte, unii savanți susțin în continuare faptul că sumeriana a rămas în uz și că Imperiul Akkadian era caracterizat de „un bilingvism răspândit". Așa cum am văzut deja, sumeriana era o „limbă izolată", în vreme ce akkadiana era o limbă semitică răsăriteană — aparținând unuia dintre cele șase grupuri ale limbilor semitice răspândite în Levant, Orientul Mijlociu, Peninsula Arabă și în zona Abisiniei.

Folosirea pe scară largă a akkadienei și a limbii semitice de răsărit pe tot teritoriul Imperiului Akkadian a dus la „împrumuturi stilistice masive, precum și la diverse convergențe sintactice, morfologice și fonologice"[23]. Într-adevăr, akkadiana va rămâne *lingua franca* în toată regiunea vreme de un mileniu, moment în care aramaica (limba vorbită de Iisus) avea să-i ia locul. În chip ironic, atât akkadiana, cât și limba semitică răsăriteană au dispărut, în vreme ce limbile

semitice ca întreg aveau să evolueze și să fie folosite pe scară largă sub forma unor limbi precum feniciana, limba punică a cartaginezilor, araba, amharica (etiopiana) și ebraica********.

Administrația imperială era susținută cu ajutorul taxelor impuse orașelor-state vasale, care erau de asemenea obligate să întrețină garnizoanele akkadiene. Dominația era asigurată și de monopolul regal asupra comerțului exterior, precum și prin recompensarea aristocrației akkadiene cu proprietăți aflate în teritoriile ocupate. Această aristocrație era alcătuită în principal din foști comandanți militari și administratori de încredere cărora li se mai ofereau în dar și sclavi provenind din orașele cucerite. Toate acestea ofereau avantajul dispersării membrilor oricărui grup care, teoretic, ar fi putut încerca să-l răstoarne pe conducătorul suprem.

Puterea conducătorului imperial era de asemenea întărită prin înălțarea lui la statutul de divinitate, ceea ce era în măsură să-i sporească simțitor charisma. Nu trebuie subestimată importanța acestui element al „charismei conducerii", care va ieși în evidență ca fiind o trăsătură recurentă a imperiilor. Împărații ar fi urmașii unor membri divini ai propriilor familii, ceea ce le va conferi și lor o aură divină. Simplii muritori care tremură în prezența împăratului-zeu simt că nu vor putea niciodată să scape de mânia acestuia, nici măcar în viața de apoi.

Una dintre marile invenții akkadiene timpurii a fost calendarul lui Sargon, folosit în tot imperiul. Sargon boteza fiecare an după numele câte unui eveniment important petrecut în anul precedent, ceea ce a devenit cu timpul o adevărată tradiție:

> *Anul în care Sargon a plecat la Simurrum,*
> *Anul în care Naram-Sin a cucerit... și a doborât cedri pe Muntele Liban.*[24]

În felul acesta, toate arhivele orașelor erau sincronizate cu cele din Akkad. Înainte, fiecare oraș funcționa urmând propriul calendar, cu toate că în unele cazuri anumite evenimente religioase coincideau datorită faptului că erau legate de evenimente astronomice — echinocțiul, bunăoară. În afara acestui avantaj de ordin practic, calendarul lui Sargon era simbolul cel mai evident al unei asimilări imperiale mai profunde. Înainte de a fi cucerit, fiecare oraș sumerian folosea propriul sistem de greutăți, de măsurare și de exprimare a distanțelor. Sub domnia lui Sargon și a conducătorilor care i-au urmat, aceste instrumente de măsură au fost standardizate în toată Mesopotamia********. Aceasta nu a făcut decât să

întărească stăpânirea akkadiană, ajutând la stabilirea unui stil de viață comun printre supuși. Sistemul acesta a avut în cele din urmă un asemenea succes, încât aceste „unități de măsură au constituit standardul vreme de peste o mie de ani“[25].

Către sfârșitul domniei de treizeci și șase de ani a lui Naram-Sin, acesta a devenit „zăbăuc, confuz, adâncit în tristețe, melancolic, epuizat“[26]. Se pare că și de data asta, în provinciile limitrofe au izbucnit obișnuitele răscoale de la sfârșitul câte unei domnii — în special printre puternicii lulubi din Persia. Cele mai multe inscripții consemnează faptul că Naram-Sin a ieșit victorios din toate aceste confruntări, însă este posibil ca în acest caz să fie vorba de o înfrumusețare ulterioară a realității. Alte inscripții (incomplete însă) se referă la unele înfrângeri, Naram-Sin reușind să se impună abia la sfârșitul confruntării, în bătălia de la Agade. În tot cazul, nu încape îndoială că Naram-Sin a fost „cel mai mare monarh al dinastiei akkadiene“. Prima lui victorie notabilă asupra lulubilor a fost comemorată printr-un frumos basorelief săpat în stâncă. Acesta încă poate fi admirat lângă un vârf de munte din Iranul de astăzi, la Darband-i Gawr (Trecătoarea Păgânilor).

Într-o manieră și mai ilustrativă, el este de asemenea reprezentat într-o superbă stelă comemorativă descoperită la Susa, în nordul Golfului Persic. Aceasta a fost considerată pe bună dreptate o capodoperă a sculpturii mesopotamiene. Lăsând la o parte basorelieful înfățișând realist personaje umane, stela conține câteva trăsături distincte. De exemplu, Naram-Sin este reprezentat ca fiind de aproape două ori mai înalt decât personajele aflate sub el. În plus, el poartă un coif cu două coarne, semn al condiției sale divine. (Mai târziu, coarnele vor desemna o zeitate de rang minor; ca zeitate de rang înalt, coiful lui ar fi trebuit să fie prevăzut cu patru coarne.********)

Astfel de răscoale, tipice anilor de sfârșit ai domniilor, ne permit să facem câteva deducții. Iată ce scria Paul Kriwaczek:

> *Imperiile bazate doar pe putere și dominație, în care supușii sunt liberi să facă ce doresc, pot dura vreme de secole. Cele care încearcă însă să controleze viața de zi cu zi a populației sunt mult mai greu de menținut.*[27]

Nu încape îndoială că astfel de considerații ne ajută să înțelegem de ce acest prim imperiu a avut o viață atât de scurtă, el durând mai puțin de două secole********. Impunerea unor zeități străine orașelor cucerite poate părea doar o manifestare periferică a unui control mai riguros al comunităților subjugate, dar a

avut un rol important. Și cu siguranță au fost și alți factori care au contribuit la acest control strict. Simpla noutate a creației socioumane care este imperiul cu siguranță trebuie să fi fost o piedică în calea acceptării noii orânduiri. Cu toate că poate părea evident, nu trebuie să uităm faptul că akkadienii nu urmau un model bine definit al felului în care operau. Ei erau obligați să inventeze reguli pe măsură ce acestea se impuneau ca necesare.

După moartea lui Naram-Sin, în 2218 î.H., la tron i-a succedat fiul său, Sharkalisharri („Regele tuturor regilor"), care avea să domnească de-a lungul următorilor douăzeci și cinci de ani. Sharkalisharri se pare că a trebuit să se confrunte cu o serie de răscoale provinciale în lanț, una condusă de însuși guvernatorului Elamului, care fusese numit în funcție de tatăl lui. În 2193 î.H., Sharkalisharri avea să fie ucis în timpul unei lovituri de palat, imperiul cufundându-se ulterior în anarhie. Lista sumeriană a regilor, compusă în jurul anului 2100 î.H., descrie această perioadă într-o manieră relevantă: „Cine era rege? Cine nu era rege?"

Săpăturile efectuate la sfârșitul secolului XX arată că, începând cu circa 2220–2000 î.H., întreaga regiune est-mediteraneeană a suferit o severă schimbare climatică, aducând cu sine secetă și foamete. În această perioadă, regiunile fertile ale Peninsulei Sinai s-au transformat în deșerturi, descoperirile arheologice dovedind faptul că „aproape toate orașele și satele palestiniene au fost distruse în jurul anului 2200 î.H., ele rămânând abandonate vreme de circa două secole"[28]. Unele voci oferă o explicație senzaționalistă acestei schimbări climatice: „Anumite fotografii aeriene ale sudului Irakului indică existența unei depresiuni cu un diametru de trei kilometri, specifică unui crater produs în urma impactului unui meteorit"[29]. Aceasta ar putea explica anumite dovezi arheologice recente care documentează existența unor situri în care „diverse construcții se aflau în plin avânt, numai ca să fie abandonate brusc, de la o zi la alta".[30]

Oricum ar fi, această schimbare climatică a marcat sfârșitul Imperiului Akkadian, considerat de mulți istorici ca fiind „primul imperiu din lume".

Nu toată lumea este însă de acord cu această părere. Savantul italian Mario Liverani subliniază cu fermitate: „În niciun caz Imperiul Akkadian nu a fost ceva cu desăvârșire nou [...]. «Akkad, primul imperiu» este o teorie criticabilă nu numai din pricina adjectivului «primul», ci mai ales din pricina substantivului «imperiu»".[31] Liverani susține că în trecut sumerienii se organizaseră sub forma

unor „state protoimperiale“, adăugând întru câtva ilogic faptul că termenul „imperiu“ referitor la akkadieni este „simplist“.

Această părere este contestată în chip convingător de Kriwaczek, care atrage atenția asupra unei transformări fundamentale care s-a petrecut odată cu apariția acestui „prim imperiu“: „Până în acel moment, civilizația se baza pe credința că umanitatea fusese creată de către zei pentru scopurile lor personale... Fiecare oraș era creația și căminul unei anumite zeități“.[32] După cuceririle înfăptuite de Sargon, toată această stare de fapt s-a schimbat. În felul acesta, Inanna, zeița orașului Ur, a ajuns să fie invocată de către fiica lui Sargon ca „stăpână a tuturor pământurilor străine“. Zeii și zeițele cârmuitorilor aveau să devină zeii și zeițele supreme ale întregului Imperiu Akkadian.

Lumea akkadiană a fost martoră la răspândirea — chiar dacă nu și la nașterea — multor trăsături ale civilizației umane timpurii. Din această lume provin basoreliefuri sofisticare, realiste, sculptate pe stele sau dăltuite în relief pe niște cilindri care, când erau rulați, își lăsau amprenta în argilă. De asemenea, argintul obținut din minele de la periferia imperiului era topit și transformat în lingouri. Pe acestea erau apoi întipărite câte un nume (sigiliul de aprobare) și greutatea, după care argintul respectiv era folosit în schimburile comerciale: o protoversiune a banilor, garantați de primii bancheri ai lumii.

Akkadienii au fost și cei care au clădit primele zigurate: niște structuri piramidale asimetrice, prevăzute cu trepte, având în vârful plat un templu. Cuvântul „zigurat“ este o formă adaptată a termenului originar akkadian *ziqquratu*, una dintre cele mai mari astfel de construcții babiloniene măsurând peste 90 de metri în înălțime și purtând numele de Etemenaki. Din edificiul inițial nu au mai rămas decât niște ruine, dar numele acestuia, care înseamnă „casa terasei dintre cer și pământ“, confirmă faptul că ziguratele sunt construcțiile care stau la baza legendei Turnului Babel. Cu toate că nu s-a descoperit niciun templu în vârful ziguratelor rămase până în zilele noastre, existența lor este cunoscută.

Ziguratul din Ur, cu o înălțime de 30 de metri.
Se știe că alte edificii asemănătoare măsurau de trei ori mai mult.

Herodot descrie mobilarea sanctuarului aflat în vârful ziguratului din Babilon, spunând că acolo se găsea un divan din aur în care o femeie își petrecea noaptea singură. Se mai spunea și că zeul Marduk însuși venea ca să doarmă în acest sanctuar.[33] Astfel, fiul unui zeu era rezultatul împerecherii dintre zeul-tată și o femeie obișnuită — o ipostază timpurie a unei povești care, prin Zeus, străbate mitologia greacă, ajungând până în epoca creștină.

Speculațiile privind originea precisă a ziguratelor sunt de asemenea contrariante. Unele susțin că aceste construcții ar reprezenta un munte sacru, o amintire comună a patriei sumeriene originare care, conform unor surse, s-ar fi aflat „în munții din nord-est". Aceasta sugerează că ar fi vorba despre munții Zagros, care ocupă vestul Persiei și mărginesc Cornul Abundenței. O ipoteză la fel de plauzibilă — și care nu contrazice în niciun fel mitul muntelui originar — sugerează faptul că aceste zigurate au fost înălțate ca măsură de protejare a templelor în timpul inundațiilor sezoniere, unele dintre acestea putând fi devastatoare.

Pe măsură ce arhitectura akkadiană se dezvolta, cu siguranță a existat interesul ca ziguratele să devină tot mai impresionante și mai inaccesibile muritorilor de rând adunați în jurul lor. Treptele labirintice ale acestor construcții îi descurajau pe eventualii intruși, după cum zădărniceau încercările spionilor laici de a descoperi secretele ceremoniilor și ale ritualurilor de inițiere practicate acolo. Informații referitoare la astfel de practici au ajuns la noi prin intermediul Misterelor Eleusine ale grecilor antici și prin diverse ritualuri sacrificiale mai târzii, rămășițe ale acestora putând fi depistate până și în pristolurile bisericilor creștine.

Numai preoților le era îngăduit să urce în vârful ziguratelor, iar una dintre îndatoririle lor era observarea mișcărilor stelelor pe cerul nopții. În acest caz, astronomia cu siguranță se împletea cu astrologia. Cunoștințele astronomice despre mișcările planetelor strânse de sacerdoții akkadieni le vor permite babilonienilor să anticipeze cu acuratețe eclipse de soare care au avut loc multe sute de ani mai târziu. Acești sacerdoți au făcut uz de unele tehnici geometrice care aveau să fie redescoperite în Europa abia în secolul al XIV-lea d.H.

Consecințe

Lucrurile inițiate de akkadieni aveau să fie dezvoltate ulterior de babilonieni, cei care au oferit lumii alte câteva trăsături distinctive ale civilizației imperiale timpurii. Printre acestea, Codul lui Hammurabi, cel mai vechi cod de legi din lume, prezintă o importanță aparte. Textul a fost gravat în limba akkadiană pe o stelă înaltă de doi metri, datând cu aproximație din 1754 î.H., de pe vremea domniei regelui babilonian Hammurabi. Codul conține 282 de legi acoperind aspecte ale vieții civile, de la calomnie la furt și divorț, precum și celebrul principiu legal parafrazat în zilele noastre sub forma „ochi pentru ochi...“.

În acest timp, în vestul Babilonului, la circa 1 100 de kilometri distanță, lua naștere un imperiu paralel: Egiptul antic. Într-un fel similar, însă distinct, și această civilizație și-a dezvoltat propriile caracteristici, cum ar fi construcția de piramide, succesiunea unor faraoni (regi-zei) sau scrierea hieroglifică — de data aceasta pe foi de papirus. De asemenea, egiptenii au dezvoltat o versiune proprie a matematicii, dedicată mai degrabă nevoilor curente, însă nu mai puțin impresionantă. În fiecare an, apele Nilului se retrăgeau lăsând în urmă zone de uscat mocirlos care trebuiau să fie împărțite în loturi absolut egale cu cele care

existaseră înainte de revărsare. Această necesitate a produs o matematică ce implica niște fracții algebrice extrem de complicate (în vreme ce matematica babiloniană era înclinată mai degrabă spre o precizie geometrică abstractă).

Referitor la aceste imperii, iată ce scria H.G. Wells în urmă cu un secol:

> *Se știe că viața oamenilor prosperi și influenți din orașe precum Babilonul sau Teba egipteană era aproape la fel de rafinată, de luxoasă și de confortabilă precum cea a oamenilor avuți de astăzi.*[34]

Ceea ce este cât se poate de posibil, însă este întotdeauna bine de ținut minte sfatul lui P.J. O'Rourke: „Când vă mai gândiți la vremurile bune de altădată, rostiți în gând un singur cuvânt: stomatologie"[35]. Lăsând la o parte această dureroasă artă medicală, merită luat în considerare un fapt semnificativ având legătură cu dinții. Măselele mumiilor antice egiptene (aparținând acelor persoane norocoase și avute descrise puțin mai sus) sunt fără excepție plate. Inițial, descoperirea a fost pusă pe seama evoluției. Acum se știe că măselele se toceau din pricina cantității de praf deșertic și de pietriș mărunt care nu putea fi împiedicată să pătrundă în hrana gătită. Alături de necazurile dentare, se poate adăuga și problema speranței de viață, a bolilor virale sluțitoare, supunerea totală pe care o impuneau oamenilor de rând astfel de orânduiri... în fine, ne putem oricând imagina alte lucruri asemănătoare care și-ar mai găsi loc în această listă.

Astfel de greutăți vor fi caracteristice tuturor imperiilor, mari sau mici, care au urmat Egiptului antic. Cel care poate fi optimist, instructiv, inspirator și așa mai departe este etosul — și doar rareori un detaliu precum măselele tocite. Ceea ce nu înseamnă că ar trebui să devenim niște pesimiști. Istoria trece în revistă trecutul și se străduiește să tragă învățăminte din acesta — nu să ne facă să trăim în epoci revolute.

Influența Egiptului avea să se răspândească până în Creta, inovațiile babiloniene se făceau resimțite în Anatolia și Persia, în vreme ce fenicienii își răspândeau civilizația de-a lungul și de-a latul Mediteranei. Toate acestea aveau să producă o serie de transformări în sânul orașelor-state de limbă elină, din insulele și de pe coastele continentale ale Mării Egee. În chip distinct, civilizația Greciei antice era fragmentată, iar învățământul era ținut separat de religie. Scutiți de o ierarhie imperială și religioasă opresivă și atotcuprinzătoare, grecii au avut ocazia să dezvolte o gândire individualistă, dând naștere civilizației occidentale.

Obiect	Ebraic	Egiptean	Fenician	Grec	Roman
Cap de bou	Alef				**A**
Planul casei	Bet				**B**
Bucurie	He				**E**
Mână	Kaf				**K**
Apă	Mem				**M**
Șarpe	Nun				**N**
Ochi	Ain				**O**
Gură	Pe				**P**
Dinte	Șin				**S**

Exemple ale evoluției alfabetului

Grecii ne-au dat filosofia, democrația, drepturile cetățenești, sculptura realistă dusă la perfecțiune, arhitectura, știința, tragedia, comedia chiar — și lista poate continua... Libertatea creativă individuală (pentru toată lumea, mai puțin pentru femei și pentru sclavi) va deveni un etalon al civilizației apusene. Odată ce acest tip de mentalitate s-a impus, el nu a fost niciodată eliminat cu totul din evoluția umană occidentală. În următoarele două milenii și jumătate, ea va supraviețui tiraniilor, terorii statale, imperiilor, barbariilor și secolelor de stagnare intelectuală. Și totuși, încă de la început, această trăsătură mentală se va vădi incapabilă să țină piept forței fizice pure. Cu toată măreția ei, lumea greacă avea să cedeze curând în fața puterii militare a unui imperiu roman aflat în plină expansiune.

În pofida unor evoluții atât de radicale, nu a existat o separare foarte clară între imperiile timpurii. Aceasta se vede poate cel mai bine în continuitatea evoluției scrierii alfabetice care a înlocuit treptat semnele cuneiforme akkadiene și babiloniene.

Geneza, 6:19–20. (*N.t.*)

Din cauza colmatării deltei formate de Tigru și Eufrat, coasta nord-vestică a Golfului Persic s-a mutat între timp cu aproximativ 160 de kilometri spre sud-est față de locul în care se afla în Antichitate. (*N.a.*)

Stil: condei de metal sau de os, ascuțit la un capăt și turtit la celălalt, cu care se scria în Antichitate pe tăblițele de ceară. (*N.t.*)

Cu timpul, acesta a devenit un obicei al conducătorilor akkadieni, marcând încheierea cu succes a câte unei campanii războinice. (*N.a.*)

În realitate, Shelley s-a bazat, când a compus acest poem, pe istoria faraonului Ramses al II-lea, care avea să domnească asupra Egiptului antic peste circa un mileniu. (*N.a.*)

Limba ebraică antică vorbită a încetat să mai fie folosită în jurul anului 300 d.H., rămânând în uz numai pentru scrierile cu caracter biblic, religios. A fost readusă la viață în forma sa modernă la începutul secolului XX de savantul (născut în Rusia) Eliezer Ben Yehuda, devenind limba oficială a statului Israel. (*N.a.*)

„Mesopotamia“ este de fapt un cuvânt grecesc apărut mai târziu, care definește pur și simplu „pământul dintre două fluvii“ (Tigru și Eufrat). (*N.a.*)

Stela lui Naram-Sin poate fi văzută la muzeul Luvru din Paris. (*N.a.*)

Pentru a pune această afirmație în context, trebuie spus că două sute de ani reprezintă o jumătate din existența Imperiului Britanic și echivalează cu anii în care același Imperiu Britanic s-a aflat la apogeu. (*N.a.*)

2. Imperiul Roman

Legenda fondării Romei conține o mulțime de elemente familiare. O vestală virgină pe nume Rhea Silvia, una dintre preotesele care întrețineau flacăra sacră, este sedusă de Marte, zeul războiului. După ce vestala dă naștere unor băieți gemeni, pe nume Romulus și Remus, aceștia sunt puși într-un coș împletit din papură care este apoi lăsat să plutească la vale pe apa Tibrului. Gemenii sunt salvați și apoi alăptați de o lupoaică. Mai târziu, Romulus îl ucide pe Remus (la fel cum, în Biblie, Cain îl ucide pe Abel), iar în 753 î.H. fondează un oraș care îi poartă numele pe Colina Palatină, care străjuiește Tibrul.

Pentru a încuraja dezvoltarea acestei noi așezări, regele Romulus primește cu brațele deschise diverși coloniști, oferind adăpost fugarilor și sclavilor. Cei mai mulți dintre acești nou-veniți sunt bărbați tineri, așa că Romulus îi invită pe sabinii care trăiesc în apropiere la un festival, unde romanii le răpesc și le violează pe tinerele sabine. Pe cale de consecință, romanii se trezesc implicați într-o serie de războaie cu triburile înconjurătoare, necesare pentru a-și asigura viitorul. Ca să-și înlesnească guvernarea, Romulus se înconjoară de o sută de bătrâni. Cuvântul latin pentru „bătrân“ este *senex*, astfel că grupul respectiv capătă denumirea de „senat“, o instituție care va supraviețui de-a lungul întregii existențe a Imperiului Roman.

Așa cum vom vedea, aceste legende timpurii conțin *in nuce* o stranie asemănare cu multe dintre elementele fundamentale care caracterizează Imperiul Roman. În special două: cruzimea și agresiunea. Militarismul va constitui un element central în structura socială romană — permițându-i acesteia la început să supraviețuiască, iar apoi să prospere. Dintre toate imperiile pe care le vom descrie, cel roman își va lăsa cel mai vizibil amprenta asupra istoriei. Unele elemente se vor perpetua până în zilele noastre, confirmând într-un fel „eternitatea“ visată de creatorii tuturor imperiilor. Scena tradițională a lupoaicei alăptându-i pe pruncii Romulus și Remus rămâne până în zilele noastre o imagine reprezentativă a Romei. La peste un mileniu și jumătate de la căderea Romei antice, maiestuosul acronim SPQR *(Senatus Populusque Romanus* — „Senatul și poporul Romei“) rămâne emblema oficială a municipalității, aceasta putând fi zărită peste tot în oraș, de la capace de canal la tomberoane stradale.

Un capac de canal roman din zilele noastre

Roma — care avea să se extindă în jurul Colinei Palatine, ajungând să cuprindă tradiționalele șapte coline — este înțesată cu monumente provenind din trecutul său imperial antic: ruine, situri întregi, drumuri, apeducte ș.a.m.d. Același lucru este, în mare, valabil și pentru fostul teritoriu al imperiului, pe care adesea poetul Virgiliu îl numea „Imperiul fără de hotar". Rămășițe ale acestuia sunt împrăștiate prin toată Europa și chiar mai departe, de la Zidul lui Hadrian din apropierea graniței dintre Anglia și Scoția până la marginea Deșertului Arabiei (în Iordania de astăzi). Printre toate aceste rămășițe se distinge limba latină, care s-a perpetuat în forme mai mult sau mai puțin recognoscibile prin intermediul numeroaselor limbi europene care au evoluat din ea — italiana, spaniola, franceza, româna —, ca să nu mai vorbim de considerabila influență a latinei asupra limbii engleze. Există foarte multe cuvinte aparținând tuturor acestor limbi pe care un cetățean educat al Romei antice le-ar fi putut înțelege cu ușurință.

Mai sunt apoi sistemele juridice, greutățile și unitățile de măsură, băile publice și numeroase elemente de arhitectură — ca să numim doar câteva dintre influențele Imperiului Roman. De exemplu, Peter Charles L'Enfant, inginerul militar francez

care a proiectat inițial orașul Washington, DC, la începutul anilor 1790, a dorit ca toate clădirile guvernamentale să întruchipeze un fel de Romă neoclasică.

Încă din primii ani, romanii și senatorii lor au adoptat o constituție compusă dintr-un set nescris de principii, cele mai multe fiind stabilite prin raportarea la fapte precedente. Cel puțin în teorie, regele era numit de către senat. Constituția respectivă conținea multe elemente care au rămas principii *sine qua non******** ale diverselor constituții naționale din zilele noastre — de exemplu, ideea de control și echilibru, prin care se asigura faptul că niciun grup nu va putea să capete o influență necuvenită. De asemenea, separarea puterilor în stat, care implică independența guvernului și a justiției, neamestecul religiei în treburile statului și așa mai departe. Probabil cel mai important principiu moștenit de la romani este cel al punerii sub acuzare, prin care corpul legislativ putea depune o plângere formală împotriva propriului conducător.

Regele era acompaniat de o gardă armată compusă din lictori, fiecare dintre aceștia purtând fascii, adică un mănunchi de nuiele legat cu o curea și având la mijloc o secure. Acest simbol al puterii s-a perpetuat de-a lungul veacurilor, făcându-și apariția pe reversul monedelor americane de cinci cenți bătute înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, precum și în spatele podiumului din Camera Reprezentanților a Statelor Unite. De asemenea, a dat termenul modern de „fascism".

În timpul primului Regat Roman (753–476 î.H.), orașul a reușit să înfrângă puternica civilizație etruscă, aceasta ocupând teritoriul situat în nord-vestul și sud-vestul Romei, incluzând Toscana și zone aflate mai la sud, până în apropiere de orașul Napoli de azi. Când cel de-al șaptelea rege, Lucius Tarquinius Superbus (sau Tarquin cel Mândru) a încercat să instituie o monarhie ereditară, regalitatea a fost abolită, iar senatul a înființat o republică (termen provenit din *res publica:* „lucru public"). Aceasta era condusă de senat, alcătuit acum din câteva sute de patricieni (membri ai familiilor influente) care numeau doi consuli, aceștia ocupând funcția împreună vreme de un an. Republica mai cuprindea o adunare a tribunilor, aleși de plebei (oamenii obișnuiți). Această cameră inferioară putea propune legi pe care senatul să le voteze. Structura bicamerală a puterii legislative poate fi regăsită și în zilele noastre, în diverse democrații.

Adesea, consulii deveneau comandanți militari, conducând armate în vreme de război. Cum teritoriul Romei se extindea în sudul Peninsulei Italice și în Sicilia, nu a durat mult până când romanii au ajuns să se confrunte cu fenicienii care

controlau Mediterana din capitala lor, Cartagina, aflată pe teritoriul Tunisiei de astăzi. Conflictul avea să se transforme într-un război a cărui miză era controlul asupra bazinului mediteraneean, ceea ce pe atunci însemna nici mai mult nici mai puțin decât întreaga lume civilizată cunoscută. Titanicul conflict cu cartaginezii avea să continue vreme de un secol, cuprinzând cele trei războaie punice (264–146 î.H.). În timpul celui de-al doilea, generalul cartaginez Hannibal și-a condus armata, care cuprindea și elefanți, peste Alpii considerați la vremea aceea de netrecut. Surprinzătoarea lui invazie a creat haos în Peninsula Italică vreme de cincisprezece ani, la un moment dat armata lui asediind însăși Roma.

Dinspre est, romanii au fost atacați și de grecii macedoneni. Cu ceva mai mult de un secol în urmă, conducătorul macedonean Alexandru cel Mare cucerise Anatolia, Egiptul și Persia, ajungând până pe malul Indului. Acest uriaș, dar vremelnic imperiu s-a destrămat odată cu moartea lui Alexandru, fărâmițându-se în mai multe state separate. Cu toate acestea, macedonenii rămăseseră o forță militară de temut.

Din fericire, romanii erau conduși la acea vreme de Publius Cornelius Scipio, singurul strateg militar care ar fi putut egala geniul lui Hannibal. Scipio a condus o expediție în nordul Africii, a atacat Cartagina și, în 202 î.H., l-a învins pe Hannibal în bătălia de la Zama. Cartagina a cerut pace, drept care victoriosul general roman a devenit cunoscut ca Scipio Africanul, ca amintire a marii victorii repurtate în nordul Africii. Acest succes a salvat imperiul și l-a propulsat pe învingător în funcția de consul.

În timpul Războaielor Punice, puterea romană a început să se extindă în Spania, în nordul Africii, în sudul Franței și — poate cel mai important — în Grecia. În momentul acela, Grecia era, după părerea multor savanți, o civilizație superioară celei romane, atât din punct de vedere cultural, cât și, posibil, militar. Secretul nemaiîntâlnitului succes militar al lui Alexandru Macedon fusese falanga grecească. Aceasta era compusă dintr-o linie impenetrabilă de soldați care își uneau scuturile, fiind înarmați cu niște săbii scurte. În spatele lor se afla o linie similară de soldați, înarmați însă cu niște sulițe lungi, care ajungeau peste scuturile din prima linie. Când era protejată de cavaleriști dispuși în formă de triunghi, această formație de atac se dovedea a fi incredibil de eficientă.

Apoi, în 197 î.H., armata romană invadatoare a intrat în conflict cu cea greacă, cele două forțe înfruntându-se în bătălia de la Cynoscephalae. Forțele greco-macedonene erau mai numeroase decât cele romane, însă nu s-au putut orienta suficient de bine din pricina ceții, romanii atacându-le falangele dinspre flancurile

expuse. În felul acesta, s-a dovedit că falanga nu putea face față legiunilor romane, mult mai manevrabile, care erau sprijinite de cavalerie și de douăzeci de elefanți. (Romanii învățaseră această lecție de la cartaginezi: elefanții erau de neoprit, băgându-i în sperieți până și pe membrii celor mai puternice formațiuni de infanterie.)

Din acel moment, legiunile romane aveau să se dovedească invincibile — până când au ajuns la extremitățile Galiei (adică ale Franței de astăzi). Acolo au dat de iscusitele triburi germanice din bazinul Rinului care dispăreau în păduri, evitând bătăliile în spații deschise. Romanii au avut mari dificultăți și cu picții din nordul Britaniei, unde, conform legendei, faimoasa Legiune a IX-a (compusă din 5 000 de soldați) s-a aventurat prin cețiirile Caledoniei, nemaiîntorcându-se de acolo niciodată. Rămășițele legiunii nu au fost descoperite nici până în zilele noastre.

Istoria Romei antice este în mod obișnuit împărțită în trei perioade distincte. Așa cum am văzut, în 476 î.H., regatul inițial a lăsat loc Republicii, pe care Roma a extins-o până când a căpătat dimensiunile unui imperiu. De-a lungul acestor ani, organizarea republicană a Romei a început să fie tot mai amenințată. Tendința este cel mai bine ilustrată de situația socială a Romei înseși. La început, familiile patriciene conducătoare și plebeii au părut să trăiască într-o relativă armonie.

Aceasta se datora într-o bună măsură unui sistem de patronaj, cunoscut sub numele de *clientela,* prin care „patronii“ clasei dominante se îngrijeau de „clienții“ lor din clasa de jos. Acest patronaj implica lucruri precum asigurarea unui loc de muncă, protecție, sponsorizări pentru obținerea unor funcții etc., patronii primind, la rândul lor, ajutor de la clienți — ceea ce sugerează că acest gen de aranjament era susținut din ambele părți. Bunăoară, un patron putea folosi grupuri mari de susținători care să ceară pentru el, cu glas tare, dobândirea unei anumite poziții politice. Cu cât clientela unui patron era mai numeroasă, cu atât mai mare era prestigiul acestuia.

Pe măsură ce imperiul se extindea, tot mai mulți sclavi erau trimiși la Roma, ceea ce a făcut ca sistemul de patronaj să fie viciat de tot mai multe tensiuni. Plebeii care fuseseră angajați să facă tot felul de treburi mărunte s-au trezit șomeri. Latifundiarii cumpărau sclavi ieftini care să le lucreze pământurile, iar cetățenii de vază, sclavi educați care să le devină scribi. În paralel, guvernatorii din provinciile noului imperiu au devenit tot mai avuți. Egiptul și pământurile cartagineze din

interiorul Africii Vetus******** furnizau transporturi de grâne tot mai multe și tot mai profitabile.********

Aspectul cel mai semnificativ însă a fost sporirea puterii comandanților militari care repurtaseră victorii răsunătoare, extinzând imperiul și înăbușind răscoalele care izbucneau pe teritoriul acestuia. În rândul legiunilor a continuat să înflorească un anumit tip de *clientela.* Pentru a evita crearea vreunui conflict de interese, legionarii străini erau întotdeauna trimiși departe de ținuturile lor de obârșie. (Bunăoară, Legiunea a IX-a, cea care a dispărut în Caledonia, fusese compusă din soldați spanioli.) Pe cale de consecință, legionarii se simțeau tot mai legați de comandantul lor, loialitatea fiindu-le direcționată către bărbatul care îi călăuzea și care le permitea să se înfrupte din prăzile de război, și nu către conducătorii aflați undeva departe, la Roma. Comandantul unei legiuni *(legatus)* rămânea în funcție vreme de până la patru ani. În multe cazuri, el devenea apoi guvernatorul câte unei provincii, ceea ce îl ajuta să adune o avere considerabilă. Comandanții charismatici adesea ajungeau să vadă în trupele din subordine un fel de armată privată. Unul dintre aceștia a fost Iuliu Cezar, a cărui viață marchează ultimele zile ale Republicii.

Iuliu Cezar se născuse într-o familie de nobili în 102 î.H. Cum romanii erau mari admiratori ai învățământului grecesc, în 75 î.H., Cezar a pornit către Rodos, acolo unde ar fi urmat să studieze oratoria. A fost însă capturat de niște pirați în Marea Egee. Jignit de prețul mic stabilit de aceștia pentru răscumpărarea lui, a jurat că, odată eliberat, îi va vâna până la unul, crucificându-i — ceea ce a și făcut. Ajutat de relații și de propria abilitate, în scurtă vreme Cezar a ajuns tribun. În vreme ce ocupa o funcție în Spania, a zărit o statuie a lui Alexandru cel Mare, ceea ce l-a făcut să-și dea seama că, la vârsta lui, Alexandru ajunsese deja să stăpânească lumea. Aceasta nu a făcut decât să-i sporească ambițiile deja exacerbate.

În 59 î.H., a fost ales consul — dând mită. Cu toate acestea, în perioada următoare el a încercat să redistribuie pământul săracilor. Astfel de lucruri erau caracteristice pentru Cezar — el putând fi deopotrivă crud și principial. După perioada în care a ocupat funcția de consul, au urmat mai multe campanii militare în care Cezar a dovedit că se putea compara cu oricare alt comandant. Printre faptele lui demne de menționat se numără prima invazie a Britaniei (55 î.H.), construirea unui pod peste Rin și, în cele din urmă, o serie de campanii victorioase împotriva galilor (58–50 î.H.). De-a lungul acestor incursiuni

sângeroase, în care la un moment dat o întreagă legiune romană a fost măcelărită, Cezar ar fi trimis la Roma în jur de 100 000 de sclavi, în felul acesta plătindu-și uriașa datorie pe care o făcuse ca să-și înfăptuiască ambițiile.

În anul 50 î.H., lui Cezar i s-a poruncit să-și destrame armata și să se întoarcă la Roma, el fiind acuzat că nesocotise ordinele primite. În cazul în care Cezar s-ar fi întors singur, el ar fi trebuit să se supună unei urmăriri penale și mulții lui dușmani i-ar fi cerut moartea. În schimb, el s-a pus în fruntea Legiunii a XIII-a, aflată în subordinea lui, mărșăluind către Roma. În momentul în care a traversat Rubiconul (un râu situat în nord-estul Italiei de astăzi), el a pășit pe teritoriul roman înarmat, ceea ce echivala cu un act de trădare pe care nu mai avea cum să-l repare. În timpul războiului civil care a urmat, el l-a urmărit pe rivalul său, Pompei, până în Egipt, acolo unde a reușit să-l prindă din urmă, ucigându-l. Celebra poveste amoroasă dintre Cezar și Cleopatra s-a consumat în perioada imediat următoare.

Odată revenit la Roma, Cezar și-a arogat statutul de dictator. A început imediat să implementeze o serie de reforme absolut necesare, printre care se număra și o redistribuire a pământurilor, stabilirea unor pensii pentru veterani și, în 45 î.H., introducerea unui nou calendar. Acesta, cunoscut sub numele de „calendar iulian“ (după numele celui care l-a impus), avea să fie respectat vreme de un mileniu și jumătate. Încă folosim aceleași nume pentru cele douăsprezece luni, „iulie“ căpătându-și numele de la însuși Iuliu Cezar. Alte reforme au inclus o mai mare concentrare a puterii și autoconferirea titlului de „dictator etern“, titlu pe care Cezar avea să-l poarte vreme de numai o lună, înainte de a fi asasinat, în martie 44 î.H.

Domnia lui Iuliu Cezar a reprezentat un moment de cotitură, prevestind sfârșitul Republicii. Fusese un om plin de contradicții, în persoana lui reflectându-se deopotrivă cele mai bune și cele mai rele aspecte ale Romei antice. Cea mai evidentă (și, cu toate acestea, prea puțin remarcată) calitate a lui a fost inteligența ieșită din comun. Aceasta era însă contrabalansată de vanitate, care lua forma unui exacerbat amor propriu, manifestându-se în fel și chip: de la faptul că nu lăsa nicio poliță neplătită, la constanta lui îngrijorare cu privire la avansarea propriei chelii. Ceea ce ne apropie de subiectul vieții lui amoroase. În pofida faptului că a avut trei soții și numeroase amante — chiar și în toiul celor mai epuizante campanii militare —, despre el se știe că a avut și un număr de relații de natură homosexuală, fapt care a provocat comentarii acide în rândul satiriștilor și răspândirea unor zvonuri malițioase în senat.

Cele mai evidente trăsături de caracter ale lui Cezar erau ambiția lui neostoită și o megalomanie tot mai accentuată, acestea fiind contrabalansate de credința în virtuțile simple ale Romei timpurii: o minte sănătoasă într-un trup sănătos, virtute civică și altele asemenea. Credea în nevoia implementării unor reforme care ar fi putut readuce Roma la gloria ei de odinioară, o cauză care a atras de partea lui mulți adepți. De asemenea, reformele inițiate de el i-au atras deopotrivă pe plebei și pe reprezentanții clasei de mijloc, după cum au atras și o bună parte a patricienilor. Mulți dintre aceștia — de exemplu la fel de charismaticul general Pompei — aveau mai târziu să i se opună, cu toate că admirația pe care o nutreau pentru numeroasele calități ale dictatorului rămăsese neștirbită. Printre acestea se număra o perspicacitate militară care o egala pe cea a lui Scipio, precum și o abilitate politică pe cât de dezvoltată, pe atât de bine calculată.

De asemenea, Iuliu Cezar era și un bun, chiar dacă nu prea șlefuit, scriitor: *Războiul galic*, opera lui, conține descrieri istorice detaliate (deși adesea flatante pentru el însuși) ale campaniilor militare, acestea fiind studiate până în ziua de azi ca texte clasice. Cezar era de asemenea conștient de rolul important al norocului, adesea riscurile pe care și le asuma depășind cadrul unui calcul rațional. Îi plăcea să o provoace pe Fortuna, zeița norocului. Cu siguranță ar fi aprobat spusele lui Napoleon: „Prefer un general norocos unuia bun".

Aruncând o privire în urmă, către epoca preromană, putem observa că Cezar oglindea multe dintre calitățile primilor conducători ai diverselor imperii, în special pe cele ale lui Alexandru Macedon. Privind însă spre epoca ce i-a urmat, putem de asemenea remarca surprinzătoare elemente ale vieții și faptelor lui oglindite în viața și în faptele celor care au încercat să i se asemuiască, atât în chip serios (Napoleon), cât și în chip rizibil (Mussolini).

Imperiul Roman a cunoscut o perioadă de instabilitate înainte ca August să preia puterea în 27 î.H., el devenind astfel primul împărat autoproclamat. Evenimentul marchează începutul celei de-a treia perioade a Romei antice: Imperiul, care avea să cunoască mai multe preschimbări înainte să se năruie, în 476 d.H. În chip ironic, solidele fundații ale Imperiului Roman fuseseră zidite înainte de perioada „imperială", al cărei nume este legat în principal de faptul că la cârmă se afla un împărat.

Primul dintre aceștia, August, era fiul adoptiv al lui Iuliu Cezar, el rămânând cunoscut în istorie ca Cezar August. În felul acesta s-a creat un precedent: împăratul îl adoptă pe succesor și îi conferă numele de „Cezar". Înțelesul originar al acestui nume e obscur și discutabil, însă este posibil să se refere la faptul că Iuliu

Cezar se născuse prin cezariană, din punct de vedere etimologic acest cuvânt provenind de la verbul latin *caedere* (care înseamnă „a tăia“, iar la supin are forma *caesum*). Inspirându-se din modelul stabilit de împărații romani, denumirea avea să evolueze, preschimbându-se în rusescul „țar“ și în germanul „kaizer“. Asemănarea cuvântului cu termenul babilonian timpuriu „Belshazzar“ și cu akkadio-babilonianul „Nebuchadnezzar“ este „în cel mai bun caz circumstanțială, și în cel mai rău, inexistentă“. Dar, așa cum am văzut deja, astfel de „teorii“ vor înflori întotdeauna — să menționăm doar descoperirea Australiei de către chinezi și teoria lui Erich von Däniken potrivit căreia „carele de luptă ale zeilor“******** și-au făcut apariția în mod regulat pe planeta noastră.

Un lucru și mai interesant este faptul că multe dintre teoriile culturale fundamentale, care, secole de-a rândul, au fost luate de bune, pică de asemenea în această categorie a „inexistenței“. Susținătorii teoriei pământului plat și alchimiștii au fost contrazișI de investigațiile științifice, dar teoriile mai plauzibile și mai bine susținute care le-au înlocuit rămân în continuare vulnerabile în fața noilor descoperiri sau, pur și simplu, a mereu schimbătoarelor perspective culturale. În 1969, istoricul de artă britanic Kenneth Clark a produs ceea ce în epocă a fost considerat un serial TV exhaustiv, intitulat „Civilizație“. Aproape o jumătate de secol mai târziu, un serial documentar având intenții la fel de grandioase, prezentat de Mary Beard, Simon Schama și David Olugosa, avea să poarte titlul de „Civilizații“ — la plural. Acest trio — o clasicistă erudită și plină de umor, un istoric de artă britanic cu origini evreiești și un profesor universitar britanico-nigerian deosebit de popular — și-a extins aria de interes mult dincolo de tradiția occidentală care caracterizase viziunea patriciană a lui Clark.

Viziunea celor trei include exemple din diverse epoci și de pe toate continentele locuite. Iată și în acest caz o transformare asemănătoare cu sfârșitul perioadei în care oamenii încă mai credeau în teoria pământului plat. Planul bidimensional, solid, aprioric, al unei singure civilizații occidentale definite de propriul progres a fost preschimbat într-un glob tridimensional al tradițiilor multiculturale. Istoria va rămâne întotdeauna fluidă și deschisă noilor interpretări — motivate de descoperirea unor fapte noi și de evoluția unor noi modalități de gândire.

În perioada Imperiului, populația Romei (a orașului, adică) trebuie să fi numărat între 320 000 și un milion de locuitori, în vreme ce teritoriul pe care romanii îl stăpâneau avea o suprafață echivalentă (nu și identică) cu cea a Europei moderne, populația acestuia fiind estimată la 50–90 de milioane de locuitori.

Anvergura incertitudinii sugerată de aceste cifre este edificatoare: în fond, cuvântul latinesc pentru recensământ (*census*) provine din verbul *censere* („a estima"). Cetățenii romani și străinii suficient de norocoși să fi dobândit cetățenia romană se bucurau de o seamă de privilegii — de exemplu, dreptul de a vota, scutirea de anumite taxe, dreptul de a se apăra în cadrul unui proces echitabil și dreptul de a locui la Roma. Femeile și sclavii nu erau socotiți cetățeni, cu toate că numărul lor este posibil să fi contribuit la numerele incerte ale recensămintelor. Femeile tinere erau aproape în permanență însărcinate, copiii nedoriți fiind pur și simplu abandonați la câte un colț de stradă.

Nu degeaba se spunea că „toate drumurile duc la Roma". Drumurile romane, întinzându-se în cele mai multe cazuri în linie dreaptă, se răsfirau sub formă de evantai către cele mai îndepărtate colțuri ale imperiului. De asemenea, îi atrăgeau pe cei curioși să vadă cel mai măreț oraș din istoria omenirii. În chip straniu, acest puternic centru urban nu producea aproape nimic. Toate bunurile, de la grâne la vin, de la cuie la textile, trebuiau să fie importate — cele mai multe prin portul Ostia, aflat la circa 32 de kilometri în sud-vest, la gurile Tibrului. Aici, marfa sosea de pe tot cuprinsul Mediteranei și de mai departe (grâne din nordul Africii, cositor din Cornwall, mătase din China, trecând prin Levant). Marfa era ulterior transportată în amonte cu ajutorul unor barje.

Pe măsură ce populația Romei creștea, s-a impus ca necesară satisfacerea oamenilor de rând, mulți dintre aceștia trăind în imobile aglomerate și fiind șomeri din pricina sistemului sclavagist. Autoritățile au adoptat politica *panem et circenses* („pâine și circ"). Aceasta presupunea împărțirea gratuită a hranei, precum și organizarea regulată a unor spectacole la Colosseum, edificiu a cărui construire a durat zece ani (70–80 d.H.) și care în vremurile de glorie putea găzdui până la 80 000 de spectatori. Aici se organizau lupte de gladiatori, spectacole în care tot felul de răufăcători erau atacați și devorați de animale sălbatice, precum și naumahii (spectacole ce reproduceau lupte navale) — acestea din urmă erau deosebit de populare și precedaseră înălțarea Colosseumului.

Prima naumahie a fost pusă în scenă de Iuliu Cezar însuși, în 42 î.H., într-o uriașă groapă inundată, săpată undeva lângă Tibru. Se spune că aceasta avea o lungime de 460 de metri și o lățime de 275 de metri. Totul era regizat la scară reală: câteva zeci de vase, printre care se numărau și trireme (propulsate de sclavi condamnați la galere care mânuiau trei rânduri suprapuse de vâsle), se izbeau între ele înainte ca „războinicii" să înceapă să se măcelărească. Primul spectacol, cel organizat de Cezar, implicase 2 000 de „soldați" și 4 000 de „sclavi vâslași". Atât

„soldații“, cât și „sclavii“ erau de fapt prizonieri de război și răufăcători condamnați.

Astfel de spectacole nu numai că distrau masele, oferindu-le ocazia să-și ostoiască setea de sânge, dar le și băgau în sperieți. Viața nu făcea prea multe parale, iar autoritățile erau aspre cu cei care le cauzau neplăceri. Comparați astfel de distracții cu teatrul antic grecesc, jucat în amfiteatre și având ca spectatori locuitorii unor polisuri. Ambele spectacole conțineau un element cathartic, însă în vreme ce teatrul repovestea străvechile mituri ale poporului grec (pe al lui Oedip, de exemplu), lupta gladiatorilor era o demonstrație de forță brută. Unul întruchipa arta, democrația, chiar și înțelepciunea — celălalt ilustra o autocrație tot mai rigidă.

Deși nu cunoaștem cu exactitate ce populație aveau Roma și celelalte orașe importante din imperiu, mulțumită unei stranii ocazii oferite de istorie, ne putem face o imagine surprinzător de precisă despre felul în care se desfășura viața între zidurile lor. Pe 23 noiembrie 79 d.H.********, vulcanul Vezuviu din sudul Italiei a erupt, acoperind orașul învecinat, Pompei, cu cenușă vulcanică, în felul acesta prezervându-l aproape intact și permițând posterității să-l studieze. Locuințe, oameni, străzi, amfore cu vin, până și câini — toată forfota și varietatea vieții romane surprinsă într-un lung moment de agonie. Putem vedea reprezentări ale locuitorilor ceva mai bogați în frescele perfect prezervate din vilele acestora. Putem afla bârfele și mesajele scandaloase citind graffiti scrise de oamenii de rând: „Restitus a fost aici“, „Mânuiți cu grijă“ (mesaj scris lângă schița unui penis), „Atimaeus m-a lăsat borțoasă“. Pe pereții tavernelor există chiar și desene cu bule, ca în benzile desenate. Putem afla ce obișnuiau să bea locuitorii orașului, cum benchetuiau bogătașii, cum se ușurau oamenii de rând în toaletele publice — sau putem vedea listele de prețuri ale bordelurilor. Viața umană în întregul ei.

Luându-ne după referințele biblice, putem deduce că pe străzile vechiului Babilon viața era doar puțin mai primitivă. La fel, putem afla de la poetul francez din secolul al XV-lea, François Villon, că lucrurile erau doar puțin mai sofisticate pe străzile Parisului medieval. Dacă ne luăm după ratele mortalității, viața celor defavorizați de pe tot cuprinsul Europei și al regiunii mediteraneene a rămas în mare aceeași până în secolul al XIX-lea. În ceea ce privește epoca babiloniană, s-a calculat că speranța de viață a oamenilor de rând era de circa douăzeci și șase de ani. În chip asemănător, în epoca romană, aceasta era de douăzeci și cinci, iar în

Evul Mediu puteai spera să atingi vârsta de treizeci de ani. Abia în Anglia victoriană speranța de viață a crescut până la patruzeci de ani.

Este adevărat că toate aceste cifre sunt greu de măsurat, rămânând discutabile. Sunt ele influențate de luarea în calcul a ratei înalte a mortalității infantile? Oare în ce măsură aceste date se aplicau „omului obișnuit“ mai degrabă decât populației în întregul ei? Și în acest caz, conceptul de recensământ pare să implice o doză substanțială de estimare. Ideea la care doresc să ajung este aceea că, în pofida populației fluctuante, a molimelor devastatoare, a războaielor ș.a.m.d., de-a lungul acestor epoci condițiile de viață ale celor săraci au rămas în linii mari puțin deasupra nivelului de minimă subzistență.

Pe de altă parte, rămâne incontestabil faptul că Imperiul Roman a reprezentat un mare salt înainte în istoria umanității. În vreme ce contribuția grecilor antici a fost în chip fundamental teoretică, contribuția romană a fost în cea mai mare parte de natură practică. Ceea ce este, desigur, o evidentă generalizare. Arhitectura greacă, a cărei culme e reprezentată de Acropola din Atena, reprezintă o minune a lumii antice. Și totuși romanii au fost cei care au adăugat un element esențial, deși contraintuitiv, prin inventarea cheii de boltă care deopotrivă completa și ținea la un loc pietrele arcului, dând impresia că acesta sfidează gravitația. A fost o mare invenție care a permis construirea unor drumuri drepte mai lungi, prevăzute cu poduri arcuite și în cele din urmă a unor apeducte, unele măsurând și câte optzeci de kilometri și fiind adesea susținute de până la trei șiruri suprapuse de arce.

Două mii de ani mai târziu, câteva dintre aceste apeducte încă funcționează: Fontana di Trevi din Roma contemporană este alimentată cu apă cu ajutorul apeductului Virgo, construit de generalul galo-roman Agricola în anul 19 î.H., care avea inițial scopul de a furniza apa necesară unor băi publice. Din acest început bidimensional avea să se dezvolte grandoarea domului tridimensional, o altă minune romană, care nu va putea fi egalată decât la aproape o mie de ani după căderea Imperiului Roman de Apus********. Cu toate acestea, nu toate practicile uzuale ale romanilor au constituit un succes. Matematica greacă a fost o creație sublimă. Numeralele romane, în schimb, care excludeau posibilitatea efectuării împărțirii și a înmulțirii, au zădărnicit dezvoltarea matematicii teoretice și a altor aplicații practice bazate pe calcule matematice.

În pofida unor astfel de hibe, simpla funcționare a mașinăriei organizatorice necesare conducerii unui imperiu atât de vast continuă să uimească. Între Zidul

lui Hadrian din Anglia și Arcul lui Hadrian******** din Grecia se interpune o distanță de peste 4 300 de kilometri (în linie dreaptă), pe care romanii ar fi vrut s-o poată străbate pe un drum de piatră. În ciuda acestor distanțe uriașe, întregul imperiu funcționa conform ordinii dictate de un sistem centralizat unic.

Un apeduct de pe vremea Romei antice.

Moneda era aceeași — fiind bazată pe denarul de argint. În vremuri de penurie, prețul bunurilor era dăltuit în piatră și afișat în piețele din imperiu, pentru a-i descuraja pe comercianți să impună niște prețuri exorbitante. Principiul economic al cererii și ofertei era considerat regula de bază de către comercianți, dar implicațiile economice mai adânci ale acestuia abia dacă erau luate în considerație de către autorități. Existând atâția oameni cărora li se asigura subzistența de către stat, economia deficitară a sistemului sclavagist era pur și simplu irelevantă (neputând-se aplica principiul conform căruia, dacă plătești muncitorii, aceștia vor avea ce cheltui, iar economia va crește).

Pe de altă parte, Codul Legal Roman avea să evolueze de-a lungul anilor, devenind un sistem de jurisprudență extrem de sofisticat. Însuși cuvântul „jurisprudență“ provine din limba latină: *ius, iuris* („lege“, „drept“) și *prudentia* („înțelepciune“ sau „cunoaștere“). Dreptul roman, pornind de la Legea Celor Douăsprezece Table din 449 î.H. și ajungând la *Corpus Juris Civilis* (sau „Codul lui Iustinian“, promulgat în 521 d.H.), va reprezenta fundamentul multor sisteme juridice ulterioare. Influența și termenii acesteia încă pot fi recunoscute, în multe locuri, în cadrul dreptului occidental.

Și totuși, una peste alta, traiul în Imperiul Roman presupunea destule neplăceri pentru oamenii de rând. În momentul în care împărații au început să-și aroge un statut divin și să se aștepte să fie venerați ca atare, religia politeistă și cvasisuperstițioasă moștenită de la greci a început încet-încet să-și piardă natura spirituală. Comportamentul exagerat de profan al unor conducători precum Tiberiu, Caligula sau Nero (numele lor rămânând — atunci, ca și acum — asociate cu depravarea) a încurajat aplecarea unora către un nou tip de viață spirituală, neafectată de vreun contact cu puterea pământească. Nu este întâmplător că răstignirea lui Iisus Hristos a avut loc pe vremea împăratului Tiberiu — sau că Nero i-a făcut țapi ispășitori pe creștini după Incendierea Romei, petrecută în anul 64 d.H. Totuși această „religie a sclavilor“ va continua să înflorească până când, în cele din urmă, împăratul Constantin se va converti el însuși la ea, în 313 d.H.

Ultimii ani ai Republicii și primii ani ai Imperiului marchează perioada de apogeu cultural a Romei. Cu toate că romanii nu s-au ridicat la nivelul inteligenței creative a grecilor antici, cultura lor rămâne fără îndoială un nobil ecou al acesteia, compensând prin sofisticare lipsa de originalitate. Să luăm câteva exemple. Poetul Ovidiu a scris minunate poezii de dragoste, precum și niște texte satirice fără perdea, din pricina cărora a fost exilat la Marea Neagră. Marele poem științific al lui Lucrețiu, *De rerum natura* („Despre natura lucrurilor“) a reluat ideea filosofului grec Democrit că atomul este cea mai mică diviziune a materiei (numele acestuia provenind din *a-tomos*, adică „de netăiat“ sau „indivizibil“).

De asemenea, medicul grec Aelius Galenus (sau Galen), care a activat la Roma în secolul al II-lea d.H., a stabilit un corpus de cunoștințe medicale care avea să dăinuie vreme de aproape un mileniu și jumătate. Filosoful și dramaturgul Seneca a scris tragedii care mai târziu aveau să-l influențeze pe Shakespeare; tot el a predicat stoicismul, o filosofie deosebit de populară printre romanii educați și care arăta calea prin care oamenii pot face față adversităților. Chiar dacă

Napoleon va fi nutrit o mare admirație pentru Iuliu Cezar, el s-a ferit să citească texte referitoare la Roma antică, spunând că acolo se vorbește prea des despre tăierea venelor. Sinuciderea era o practică obișnuită printre patricienii căzuți în dizgrație, cel mai relevant exemplu fiind însuși Seneca, acesta preferând să-și taie venele decât să sufere rușinea unei execuții publice, după ce a fost acuzat că ar fi complotat împotriva lui Nero.

Declinul Imperiului Roman a debutat pe la sfârșitul secolului al III-lea d.H., având să se desăvârșească odată cu ultimul asediu al Romei, înfăptuit de către Alaric Gotul (410 d.H.). Această îndelungată prăbușire graduală s-a datorat mai multor factori — de la decăderea morală la efectele otrăvitoare ale plumbului cu care se îmbinau țevile pentru apă fierbinte. Edward Gibbon, scriitor britanic din secolul al XVIII-lea, autorul celebrei lucrări în șase volume *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, a dat vina pe creștinism. Dintre toți factorii care au contribuit la declin, unul iese în evidență: migrația masivă de-a lungul Europei a unor triburi războinice — goții, vandalii și hunii. Aceste năvăliri nu au putut fi oprite de un imperiu ros de războaie civile, de molime și de un pronunțat declin economic.

Cu toate acestea, căderea Romei nu a însemnat și dispariția Imperiului Roman. În secolul al IV-lea, împăratul Constantin a mutat capitala la Bizanț, oraș care la scurtă vreme avea să fie redenumit Constantinopol, după numele lui (iar acum se numește Istanbul). Acest moment va marca formarea Imperiului de Răsărit, care a reușit să se mențină în vreme ce triburile germanice și urmașii acestora ocupau ceea ce mai rămăsese din Imperiul de Apus. Imperiul de Răsărit avea să capete treptat particularitățile și apoi numele capitalei sale, devenind cunoscut ca Imperiul Bizantin. Astfel, Imperiul Roman ca atare a încetat să mai existe.

Consecințe

„Ce au făcut romanii vreodată pentru noi?“ Răspunsul la această întrebare a devenit evident în momentul în care romanii au plecat, lăsând în urma lor castre dărâmate, apeducte ruinate ducând dinspre și către nicăieri, vile ale căror podele mozaicate erau distruse de sistemele de încălzire stricate, precum și pungi cu galbeni îngropate, rămase ascunse până în epoca detectoarelor de metale.

În perioada cuprinsă între secolele al VI-lea și al VIII-lea, lipsa comunicării dintre provinciile fostului imperiu a făcut ca latina vulgară vorbită de-a lungul și

de-a latul Imperiului Roman să se divizeze în mai multe limbi, pe care acum le denumim cu termenul generic de „limbi romanice“ — franceza, italiana sau spaniola de azi. Termenul de „Epoca tenebrelor“******** provoacă încruntări din partea istoricilor serioși, însă cu siguranță descrie o bună parte a perioadei cuprinse între Căderea Romei și secolul al X-lea. Mulți preferă să numească această perioadă „Antichitatea târzie“ sau „Evul Mediu timpuriu“. În chip paradoxal, această epocă întunecată a cunoscut deopotrivă o stagnare culturală și o migrație masivă.

Mișcarea populațiilor a început cu migrația triburilor hunilor din estul Asiei, care au străbătut stepele spre vest, îndreptându-se către Europa. Aceasta a provocat o tulburare care avea să se răspândească pe tot continentul. În fața avansului hunilor, triburile germanice au fost obligate să plece din ținuturile lor de origine și să migreze către sud. Valuri după valuri, goții (originari din Suedia și din estul Germaniei de astăzi) au străbătut Europa de Est, împărțindu-se în vizigoți și ostrogoți pe măsură ce treceau prin Europa de Sud și de-a lungul coastelor din Africa de Nord. Vandalii germanici și protoslavi au trecut prin Franța, Spania și nordul Africii, în vreme ce hunii (proveniți din Asia Centrală și din Caucaz) au trecut prin Ungaria, Franța și Balcani.

Mai târziu, vikingii (porniți din Scandinavia) au pornit pe mare și au atacat țărmurile întregii Europe de Nord, călătorind în cele din urmă departe, până în Groenlanda și Lumea Nouă. Alte grupuri de vikingi au navigat pe Volga, ocupându-se tot mai mult cu comerțul și întemeind statul *rus*******— înainte de a se aventura peste Marea Neagră, ajungând în Bizanț. După tot acest haos, în anul 800, Carol cel Mare a întemeiat Imperiul Franc, care a cuprins pentru o scurtă perioadă o bună parte a Europei Occidentale. În același timp, Imperiul Bizantin a continuat să crească și să descrească, ocupând și cedând porțiuni din Anatolia și Balcani. Această rămășiță a puterii romane devenise deja, deopotrivă ca limbă și cultură, un imperiu mai degrabă grec. Roma antică devenise doar un punct de referință aparținând istoriei.

Între timp, suflul progresului s-a extins mai departe către Răsărit. Cărțile și învățăturile rămase de pe urma erei clasice au fost preluate și dezvoltate de diverși învățați arabi, aceasta marcând o a doua înflorire a civilizației Orientului Mijlociu. Așa cum creștinismul se baza pe viața și pe faptele unui personaj real, Iisus din Nazaret, tot așa și islamul va fi întemeiat de un personaj real — profetul Mahomed. Islamul recunoaște că este o religie ce se trage din cele două

monoteisme precedente ale Orientului Mijlociu, iudaismul și creștinismul. Abraham și Moise din tradiția iudaică, precum și Hristos erau cu toții considerați a fi niște profeți timpurii, predecesori ai Ultimului Profet al lui Dumnezeu, Mahomed. Aici, însă asemănările se încheie. Mahomed nu a fost Iisus Hristos, iar imperiul pe care l-a creat nu s-a bazat pe niciun fel de „religie a sclavilor". Imperiul lui Mahomed a fost imperiul unei înflăcărate noi religii — și a mai fost, încă de la început, un imperiu al cuceririlor.

Această expresie (ce se traduce prin „fără de care nu se poate") exemplifică influența constantă a latinei asupra vorbirii noastre de zi cu zi. (*N.a.*)

Africa Vetus (Vechea Africă): provincie romană din nord-vestul Africii, întemeiată în 146 î.H., după înfrângerea cartaginezilor în cel de-al Treilea Război Punic. (*N.t.*)

Desene rupestre datând din anul 3000 î.H. indică faptul că pe vremea aceea o bună parte a Saharei de astăzi era cultivată cu mei și alte cereale. Treptat, deșertul a înghițit însă terenul arabil, parțial din pricina secetei, parțial din cauza ravagiilor făcute de turmele de capre. Pe vremea romanilor, nordul Africii rămăsese „grânarul imperiului", producând până la un milion de tone de cereale în fiecare an. (*N.a.*)

Autorul elvețian și-a făcut un nume și a câștigat o avere susținând că religia și tehnologia au fost oferite civilizațiilor antice de niște extratereștri (considerați a fi zei) sosiți la bordul unor nave spațiale (acestea fiind carele de luptă). (*N.a.*)

În descrierea făcută peste câțiva ani, în calitate de martor ocular, juristul și autorul Pliniu cel Tânăr consemnează faptul că erupția ar fi avut loc pe 24 august. Săpăturile recente au scos la iveală fructe uscate și legume de toamnă scoase la vânzare pe tarabe, precum și îmbrăcămintea mai groasă purtată de locuitorii din acea vreme, ceea ce i-a făcut pe istorici să reinterpreteze datarea făcută de Pliniu. (*N.a.*)

Împărțirea în Imperiul Roman de Apus și Imperiul Roman de Răsărit, devenit ulterior Imperiul Bizantin, a avut loc în timpul domniei lui Dioclețian (244–311 d.H.). (*N.t.)*

Arcul lui Hadrian: poartă monumentală din Atena. (*N.t.*)

„Epoca tenebrelor" sau „Evul Mediu întunecat" desemnează perioada de început a Evului Mediu occidental, anume intervalul cuprins între 476 d.H. (momentul abdicării împăratului Flavius Romulus Augustulus) și 800 d.H. (încoronarea ca împărat a lui Carol cel Mare). (*N.t.*)

Vikingii care au migrat în est (varegii) au fost botezați *rus* de populația slavă autohtonă. (*N.r.*)

3. Califatele Omeiad și Abbasid

Pentru mulți occidentali, imaginea tipică a califatelor arabe este cea a Șeherezadei, povestitoarea condamnată la moarte care rămâne în viață reușind să-l fascineze pe sultanul Bagdadului vreme de o mie și una de nopți. Atât de interesante erau poveștile ei magice, încât la capătul fiecărei nopți sultanul îi amâna execuția, ca să poată auzi sfârșitul poveștii în curs, întreruptă de mijirea zorilor.

Numele de Șeherezada are origini persane, iar poveștile fetei, având drept protagoniști personaje precum Ali Baba, Sindbad Marinarul sau Aladin, acoperă întreaga lume orientală. Aladin, bunăoară, în pofida numelui său arab (Ala ad-Din), provine din China — sau cel puțin din versiunea arabă medievală a acestui ținut. Iar vrăjitorul care se împrietenește cu Aladin provine de pe coasta berberă din nordul Africii, cel mai vestic teritoriu islamic, situat la o jumătate de lume de China. Combinația aceasta de exotism, minunății antice și atotprezență a morții plămădește un tărâm imaginar ale cărui cioburi multicolore, de caleidoscop, înveselesc albul tern al istoriei factuale.

Aceasta din urmă a ajuns până la noi sub forma unor cuvinte precum „algebră“, „alcool“ sau „alchimie“ (pseudoștiință căreia, în pofida iluzoriului său scop, îi datorăm multe tehnici de laborator și nume de materiale folosite în chimia modernă). În toate aceste cuvinte, prefixul „al-“, care apare de asemenea și în „algoritm“, este cel care le trădează originea. Limba noastră, precum și cunoștințele noastre, sunt înțesate de o varietate de alte împrumuturi arabe: „amiral“ („emir“), „zero“ (cifră care va transforma matematica europeană occidentală), „cafea“, „papagal“, „magazin“, „chibrit“, „arsenal“, „mahala“, „habar“, „mohair“, „sirop“, „almanah“ — și lista poate continua. Această moștenire etimologică ilustrează influența avută de perioada califatelor în colțul de glob numit „Orientul Mijlociu“, care a luat-o, încă o dată, înaintea tuturor celorlalte civilizații.

Pentru a înțelege califatele, trebuie mai întâi să înțelegem religia islamică și importanța întemeietorului acesteia. Mahomed s-a născut la Mecca, în partea central-vestică a Peninsulei Arabe, într-o familie aparținând clasei dominante, în „Anul Elefantului“ (cândva în jurul anului 570 d.H.). Tatăl viitorului Profet a murit înainte ca acesta să se nască, iar mama lui a murit pe când copilul avea șase ani, el rămânând în grija unchiului său patern, Abu Talib, și a soției acestuia. În

tinerețe, Mahomed a călătorit, în calitate de negustor, în Siria, mai târziu implicându-se în comerțul care lega Oceanul Indian de Marea Mediterană, dobândind reputația unui om onest și de încredere, ale cărui sfaturi erau adesea căutate de cei care doreau să rezolve câte o dispută. Însă tânărul Mahomed avea și un profil spiritual aparte. În fiecare an, el obișnuia să se retragă într-o peșteră dintr-un munte aflat în apropiere de Mecca, ca să mediteze și să se roage.

În anul 610, pe când avea patruzeci de ani, lui Mahomed i s-a arătat îngerul Gabriel, încredințându-i versetele care mai târziu aveau să facă parte din Coran, carte considerată a reprezenta cuvântul lui Dumnezeu. Ulterior, Mahomed va începe să predice învățătura lui Dumnezeu așa cum i-a fost transmisă lui prin intermediul îngerului Gabriel: „Dumnezeu este unul“ și *islam*-ul (adică „supunerea“). Eforturile lui nu prea au dat roade, întrucât locuitorii Meccăi erau politeiști, fiecare trib având-și propriul său zeu ori protector. Ulterior, Mahomed și discipolii lui s-au mutat cu circa 80 de kilometri mai spre nord, la Medina. Aceasta s-a întâmplat în anul 622, care marchează primul an al calendarului musulman.

Acolo, după ce vreme de mai mulți ani și-a condus discipolii în lupte armate, Mahomed a adunat 10 000 de adepți, mărșăluind cu succes până la Mecca. În anul 632, el s-a întors acolo într-un ultim pelerinaj, stabilind în felul acesta o tradiție numită *hajj* („hagialâc“), călătoria sfântă la Mecca pe care toți adulții musulmani ar trebui s-o facă anual sau măcar o dată în viață. La câteva luni după întoarcerea de la Mecca la Medina, Mahomed avea să moară, la vârsta de șaizeci și doi de ani. În momentul acela, o bună parte a Peninsulei Arabe era deja convertită la islam.

Condițiile de viață aspre, deșertice, ale Arabiei impuneau o viață simplă, în care traiul în comun era esențial pentru supraviețuire. Puritatea, loialitatea și aderarea pioasă la o credință comună, cerute de un astfel de stil de viață, își vor găsi întruchiparea în Cei Cinci Stâlpi ai islamului: *șahada* (să mărturisești că nu există alt Dumnezeu în afară de Allah și că Mahomed este trimisul lui Allah), *salat* (rugăciunea rituală de cinci ori pe zi), *zakat* (dania rituală pentru săraci), *sawm* (postul din luna Ramadanului) și *hajj* (pelerinajul la Mecca). Toate acestea se regăsesc în *hadith*-uri, consemnări ale faptelor și vorbelor rostite de Mahomed așternute pe hârtie după moartea Profetului. Coranul și *hadith*-urile formează baza legii musulmane, cunoscută sub numele de *sharia*.

După moartea lui Mahomed, a fost întemeiat Califatul Rashidun, conducătorul acestuia (califul) fiind ales printr-o consultare democratică a bătrânilor sau în

conformitate cu dorința predecesorului. Cel de-al patrulea calif a fost Ali, vărul și ginerele lui Mahomed, primul descendent de sânge al Profetului. Astfel, Ali este considerat a fi succesorul de drept al lui Mahomed de către toți musulmanii șiiți********. În schimb, musulmanii sunniți îi recunosc pe cei trei predecesori ai lui Ali.

Califatul Rashidun (632–661) va cunoaște o perioadă de douăzeci și patru de ani de extindere militară rapidă, arabii musulmani reușind să cucerească întreaga Peninsulă Arabă înainte de a se avânta către est, invadând Persia. Califatele care au urmat ocupau teritorii ce se întindeau la est până în Armenia și Afganistanul de azi, iar la vest până în Egipt și, mai târziu, până pe coasta Tunisiei. Oare cărui fapt i s-a datorat succesul acestei rapide extinderi, care avea să continue și după moartea lui Ali, survenită în anul 661, totul culminând cu întemeierea Califatului Omeiad?

Factorul inițial decisiv a fost mutarea lui Mahomed de la Mecca la Medina. Nu degeaba acest eveniment marchează primul an al calendarului musulman. Îndepărtându-se de Mecca, Mahomed și discipolii săi s-au detașat de legăturile lor tribale, stabilind o legătură comună, apărându-se unii pe alții de ostilitatea celor din jur, rămași fideli unor zeități tribale. Mahomed avea să-și dea în curând seama că agresiunea era un mijloc necesar pentru asigurarea supraviețuirii. În același timp, aceasta îl ajuta să convertească și mai mulți oameni.

Dacă islamul urma să devină mai mult decât un cult local din Medina, și dacă își dorea să atingă scopul de a sădi în sufletele oamenilor credința într-un singur Dumnezeu, arunci era absolut necesar să se extindă. Credința într-o unică zeitate atotputernică îi transforma pe toți cei care credeau în alți zei în niște eretici ostili singurei credințe adevărate, în niște persoane cărora trebuie să le fie arătată cât de greșită este calea pe care au ales s-o urmeze. Ca fost negustor, Mahomed înțelegea prea bine mecanismele supraviețuirii economice. Expansiunea lui inițială, dincolo de Medina, a inclus tăierea liniilor de aprovizionare către orașele deșertice din interiorul Peninsulei Arabe, care se bazau pe marfa adusă de caravane dinspre porturile de pe coastă.

Pe măsură ce creștea numărul convertiților la această nouă religie monoteistă, sporea și arzătoarea lor credință în ei înșiși. Expansiunea islamului dovedește încă o dată că o armată bine condusă, înflăcărată de credința în justețea propriei cauze, organizată foarte strict și animată de sacrificiul de sine, poate deveni o forță de neoprit. (Peste numai o mie și ceva de ani, o armată franceză prost înzestrată, dar

ai cărei soldați se simțeau însuflețiți de credința lor în Revoluție, avea să cucerească Europa.)

S-a dovedit că ceea ce rămăsese din Imperiul Persan (Sasanid********), precum și provinciile limitrofe ale Imperiului Bizantin nu se puteau măsura cu arabii cei zeloși, care au pus în scurtă vreme stăpânire pe toate aceste teritorii, impunându-și limba și credința. Conducătorul Ali va muta capitala califatului la Kufa, în Irak, un loc mult mai potrivit din punct de vedere strategic pentru cârmuirea acestui imperiu aflat în continuă expansiune. Totuși, la sfârșitul califatului său, care a durat cu totul cinci ani, un război civil a izbucnit între facțiunea sunnită și cea șiită, care vedea în Ali unicul succesor al lui Mahomed, el fiind rudă de sânge cu Profetul. În anul 661, în vreme ce se ruga la Marea Moschee din Kufa, Ali a fost asasinat. Aceasta a dus la întemeierea celui de-al doilea califat, condus de dinastia Omeiadă, membrii acesteia fiind sunniți. Primul conducător al acestui califat a fost Muawiya, care mai înainte ocupase funcția de guvernator al Siriei, așa că prima lui decizie a fost aceea de a muta capitala la Damasc.

În pofida acestor conflicte interne, în timpul dinastiei Omeiade extinderea califatului a continuat. Cele mai remarcabile cuceriri au fost nordul coastei africane, precum și invadarea Peninsulei Iberice, care pe vremea aceea era împărțită între mai multe regate vizigote creștine. În pofida zelului islamic al cuceritorilor, aceștia au respectat explicita poruncă a lui Mahomed cu privire la membrii credinței abrahamice. Aceasta îi includea deopotrivă pe evrei și pe creștini. Conform lui Mahomed, celor două comunități religioase trebuia să li se permită să-și păstreze credința atâta vreme cât plăteau taxa *jizyah,* un tribut datorat anual autorităților musulmane. Acesta era de obicei raportat la capacitatea persoanei respective de efectua plata și era întotdeauna mai mare decât ceea ce musulmanii locali plăteau ca *zakat* (al Treilea Stâlp ai islamului, dania pentru săraci).

În chip similar, comunităților creștine și evreiești li se permitea să-și continue activitatea în conformitate cu propriile lor sisteme legale, în felul acesta ele bucurându-se de o largă autonomie în cadrul califatului. Din acest motiv, Califatul Omeiad poate fi considerat un stat laic, în care guvernul era separat de autoritatea religioasă. Cu alte cuvinte, *sharia* — sistemul juridic derivat din Coran și din *hadith*-uri (vorbele rostite de Mohamed) nu se aplica pentru societatea civilă în întregul ei.

O astfel de libertate a cauzat în chip predictibil tot felul de anomalii. De exemplu, în vreme ce califatul se extindea dincolo de frontierele Siriei, către Anatolia, soldații acestuia au trebuit să se lupte cu creștinii bizantini. În același timp, numeroșii creștini aflați între granițele Siriei nu erau priviți ca inamici, lor permițându-li-se să-și vadă de treburi ca mai înainte. Și mai uluitor a fost faptul că Muawiya, primul calif al dinastiei Omeiade, era el însuși însurat cu o creștină. În pofida unor astfel de contradicții evidente, în realitate această politică nu a făcut decât să întărească și să consolideze stăpânirea omeiadă în teritoriile nou cucerite. În acest caz, se confirmă opinia istoricului Paul Kriwaczek cum că imperiile care le permit supușilor o anumită libertate devin mai ușor de controlat și durează mai mult.

Cucerirea Peninsulei Iberice, împreună cu extinderea către est până la Marea Aral și în Pakistanul de azi au făcut Califatul Omeiad să se înstăpânească peste aproape șapte milioane de kilometri pătrați și peste 62 de milioane de suflete — ceea ce pe vremea aceea însemna o treime din populația planetei. Acesta era cel mai mare imperiu creat vreodată, având o suprafață de circa două ori mai mare decât Imperiul Roman pe vremea când acesta se afla la apogeu********.

În anul 711, cucerirea Peninsulei Iberice se încheiase, forțele arabe trecând Pirineii și înaintând atât către est, pe țărmul sudic al Franței de azi, cât și către nord, spre centrul ei. Omeiazii și-au continuat năvălirea până în octombrie 732, când, tot înaintând către nord, au ajuns la Tours, la mai puțin de 250 de kilometri sud-vest de Paris. Părea că întreaga Europă occidentală ajunsese la cheremul lor.

Însă de data aceasta omeiazii aveau să se confrunte cu forțele combinate ale lui Charles Martel, domnitorul francilor, și ale lui Odo cel Mare al Aquitaniei********. Prezența lui Martel și a lui Odo în fruntea unei armate atât de numeroase l-a luat prin surprindere pe generalul omeiad Abd-al-Rahman. Martel a format un careu, profitând de dealurile și pădurile din apropiere, pentru a-și camufla trupele. Părerile sunt împărțite în ceea ce privește numărul soldaților aflați de-o parte și de cealaltă, însă nu încape îndoială că Martel se pregătise vreme de mai mulți ani pentru această bătălie. Temuta cavalerie omeiadă a fost obligată să șarjeze la deal, printre copaci. În același timp, infanteria cotropitorilor era prost îmbrăcată pentru toamna rece care tocmai se lăsase peste Franța. Victoria lui Martel a trimis armata omeiadă înapoi peste Pirinei.

Von Ranke, marele istoric german din secolul al XIX-lea, scria că această bătălie „a reprezentat un punct de cotitură al uneia dintre cele mai mărețe epoci din

istoria europeană“. În loc ca Europa să devină un continent arab, fusese instaurată puterea francilor. În mai puțin de patruzeci de ani, Carol cel Mare va fi încoronat rege al francilor, începând să coaguleze un imperiu care va uni o bună parte din Europa Occidentală, pentru prima dată după căderea Romei.

Califatul Omeiad va continua să existe până când va intra în conflict cu revoluția abbasidă din anul 750. Forțele omeiade, sub stindardul lor alb, au fost repede copleșite de cele abbaside, luptând sub un stindard negru, în felul acesta punându-se bazele unui nou califat********. Dinastia abbasidă îl avea ca strămoș pe unchiul lui Mahomed, Abbas ibn Abd al-Muttallib, de la care provine și numele. Prin urmare, se instaurase din nou o dinastie sunnită, întrucât califii nu erau urmașii direcți, de sânge, ai Profetului. Centrul de putere al abbasizilor se afla în Persia, iar la scurtă vreme după înfrângerea omeiazilor ei au mutat capitala la Bagdad. Aceasta avea să marcheze începutul Epocii de Aur a islamului, în care lumea califatelor — inițial arabă — avea să capete o sensibilă influență persană.

Cel mai cunoscut dintre acești califi timpurii a fost fără îndoială Harun al-Rashid (Aaron cel Drept Călăuzit), care apare în rolul sultanului din cele *O mie și una de nopți*. Încă de la început, califii abbasizi au considerat că era de datoria lor să promoveze învățătura, înființând Casa Înțelepciunii. Probabil că la început a fost vorba de o cuprinzătoare bibliotecă privată, aparținându-i lui Harun al-Rashid, pe care acesta a pus-o la dispoziția învățaților. În scurtă vreme însă, Casa Înțelepciunii avea să devină un centru intelectual, atrăgând mari învățați ai epocii.

Dintre rosturile inițiale ale acestui așezământ, cel mai important a fost să finanțeze Mișcarea Traducerilor, care a avut o influență majoră asupra gândirii arabe în următoarele șase secole de existență a califatului. Această mișcare a fost responsabilă cu traducerea lucrărilor matematicienilor, fizicienilor, astronomilor și filosofilor greci (dintre filosofi, în special Aristotel). Multe dintre aceste lucrări fuseseră pierdute în Europa Occidentală după Căderea Imperiului Roman, iar efectul acestor noi cunoștințe asupra gândirii arabe a fost uriaș. Cu siguranță ele i-au influențat pe unii dintre cei mai străluciți savanți din perioada califatului. Dar, mai mult decât atât, i-a inspirat să gândească într-o manieră originală, mult avansată în comparație cu ceea ce se petrecuse până în acel moment în domeniul cunoașterii.

Iată două anecdote care ilustrează importanța acestor transformări din cadrul califatului pentru restul lumii. În anul 802, Carol cel Mare a trimis o delegație într-o vizită de prietenie la curtea lui Harun al-Rashid. Aceasta s-a întors cu un

dar pentru regele francilor: un ceas de mari dimensiuni din bronz aurit — într-o vreme în care așa ceva nu exista nicăieri în Europa. Istoricul francez André Clot este de părere că acest ceas era de fapt „o clepsidră care la fiecare oră producea un sunet și arunca niște biluțe într-un mic bazin; la amiază, doisprezece călăreți ieșeau în galop din cele douăsprezece ferestruici ale cutiei". Carol cel Mare și curtenii lui s-au uitat uimiți la acest instrument, convinși fiind că era animat de niște spirite magice.

A doua poveste s-a petrecut cu circa 300 de ani mai târziu, când filosoful Adelard din Bath a revenit dintr-o călătorie în Levant, unde nu-i venise să creadă ce văzuse și învățase. Arabii traduseseră lucrări ale lui Aristotel și ale altor greci din Antichitate rămase necunoscute europenilor, sporindu-și astfel în chip substanțial cunoștințele — în special în domeniul filosofiei naturii (disciplină pe care noi o numim astăzi „știință").

Arabii reușiseră să înfăptuiască o serie de lucruri extraordinare, cum ar fi măsurarea circumferinței Pământului (lucru pe care îl făcuseră și grecii antici, însă reușita lor fusese între timp uitată). Învățații musulmani inventaseră de asemenea algebra și desenaseră diagrame care descriau felul cum funcționează corpul omenesc. Inventaseră noi pomezi și doctorii și creaseră un astrolab care putea măsura mișcarea stelelor. Acesta îi ajutase pe arabi să facă noi descoperiri astronomice, îmbunătățindu-le considerabil capacitatea de a naviga pe mare sau de a străbate deșerturile.

Alți vizitatori occidentali au confirmat extraordinarele povești ale lui Adelard, unii adăugând altele asemănătoare. Cineva a povestit despre o bătălie din nord-estul califatului, în care abbasizii luaseră mai mulți prizonieri de război, aceștia din urmă destăinuindu-le musulmanilor un secret al civilizației lor orientale — anume cum se poate confecționa hârtie de scris din cârpe. (Istoricii de astăzi consideră că este vorba despre Bătălia de la Talas, care s-a desfășurat în Kazahstan, în anul 751, singurul conflict cunoscut dintre armatele abbasidă și chineză.)

Așadar, cine erau acești mari gânditori arabi? Care era importanța descoperirilor făcute de ei? Și cum reușiseră să le înfăptuiască? Răspunsul general la ultima întrebare seamănă într-o bună măsură cu explicația bruștei dezvoltări a cunoașterii în Grecia antică — și anume separarea gândirii religioase de cea științifică. Oamenii de știință arabi au declarat că toată cunoașterea, atât cea spirituală, cât și cea seculară, reprezenta „înțelegerea minții lui Dumnezeu". Prin urmare, oricine ar fi încercat să le întrerupă cercetările ar fi comis o blasfemie. Din fericire, aceasta se petrecea cu câteva secole înainte ca autoritățile religioase să

găsească o cale prin care să ocolească acest sofism care le uzurpa puterile discreționare.

Îngrijirea bolnavilor în curțile moscheilor data de pe vremea lui Mahomed și a moscheii lui din Medina. Treptat, aceste locuri au devenit niște instituții separate, cunoscute sub numele de *bimaristan* — cuvânt persan însemnând „cămin pentru bolnavi". Primul mare *bimaristan* a fost înființat în anul 805 de Harun al-Rashid la Bagdad. De-a lungul primelor decade ale Califatului Abbasid, alte spitale au fost înființate la Cairo, Damasc și Cordoba. Influența religioasă s-a menținut prin aceea că toată lumea — indiferent de sex, rasă sau religie — putea să se trateze în aceste instituții, fără să plătească nimic. În plus, cunoștințele și practicile folosite în aceste spitale erau pur seculare. Savanții medicinei arabe foloseau traduceri din Aristotel și mai ales din Galen.

Un alt aspect religios al acestor instituții era credința că „Dumnezeu nu trimite pe pământ nicio boală fără să-i trimită și leacul". O astfel de credință nu este științifică, însă cu siguranță a reprezentat o sursă de inspirație pentru cei care studiau pe vremea aceea medicina, aceștia grăbindu-se să caute remedii pentru bolile cu care trebuiau să se lupte. Așa cum vom vedea, unul dintre motivele existenței acestei Epoci de Aur a fost faptul că, deși religia și știința erau separate, cele două se sprijineau reciproc. Știința era considerată o căutare de natură religioasă, inspirată de credință.

Primul mare învățat care a întruchipat această tradiție a fost Al-Razi (cunoscut în Occident și ca Rhazes), născut în anul 854 în Ray, o localitate persană aflată în sudul Mării Caspice. În tinerețe, el a călătorit la Bagdad, loc în care adâncimea și anvergura intelectului său l-au determinat pe califul abbasid al-Mutadid să înființeze un spital nou, cu intenția de a face din acesta cel mai mare și mai bun astfel de așezământ din tot califatul. Gândirea științifică a lui Al-Razi poate fi întrevăzută și în metoda prin care a ales zona unde urma să fie construit spitalul: a căutat locul în care carnea proaspătă atârnată în cârlige pe tarabele măcelarilor avea nevoie de cel mai mult timp ca să înceapă să se altereze.

După șaizeci și cinci ani de viață, Al-Razi avea să lase în urmă peste două sute de manuscrise. Așa cum se obișnuia pe vremea aceea, el nu s-a mărginit la un singur domeniu. Chiar dacă cele mai importante contribuții ale lui aparțin domeniului medical (de exemplu, Al-Razi a scris câteva lucrări de pionierat având ca subiect bolile contagioase și anatomia), el a lăsat în urmă și contribuții esențiale în astronomie și logică, gramatică și filosofie.

În Bagdadul acelor vremuri puteai întâlni toate minunile lumii. Corăbii venite de la mari depărtări, din China și Zanzibar, stăteau legate cu parâme de cheiurile Eufratului. În inima Bagdadului se afla celebrul Oraș Circular, având un diametru de peste trei kilometri și trei șiruri de ziduri de apărare, în centrul acestuia aflându-se Palatul de Aur al califilor, precum și Marea Moschee. Pornind de acolo, patru drumuri axiale se îndreptau către cele patru colțuri ale Imperiului Arab. În suburbii, dincolo de ziduri, se aflau vile cu grădini umbroase și havuzuri clipocitoare. Urmau bazarurile forfotitoare pe ale căror tarabe găseai scorțișoară din Sumatra, cuișoare din Zanzibar și o mulțime de alte mirodenii și mărfuri. Pe străzi, distracțiile erau fără număr: înghițitori de flăcări și de săbii sau povestitori cu turbane pe cap care repetau probabil multe dintre basmele din *O mie și una de nopți*.

Aceste povești fantastice nu reprezintă deloc singura literatură de valoare produsă în timpul Epocii de Aur. Probabil că în Occident cea mai cunoscută operă din această perioadă o constituie *Rubaiatele* lui Omar Khayyam, care au produs senzație după circa șapte secole, când au fost traduse de poetul englez victorian Edward FitzGerald. Omar Khayyam însuși rămâne un personaj misterios, care s-a bucurat în timpul vieții de recunoaștere ca astronom și matematician. *Rubaiatele* au apărut prima dată la circa patruzeci de ani după moartea lui, într-o biografie care îi era dedicată.

De atunci și până acum i-au fost atribuite aproape două mii de catrene. Deși unele cu siguranță nu îi aparțin, calitatea literară a acestor versuri este indiscutabilă:

Aici, cu un coltuc de pâine, sub ramuri pline,
Un șip cu vin, o carte-n versuri — eu cu tine.
În jur sălbăticia ne cântă-n ghiers duium,
Sălbăticie ce parcă-i Paradis acum.

Aceasta nu prea este calea ortodoxă către Paradis, iar Omar Khayyam avea în curând să fie acuzat de impietate, moment în care, precaut, a ales să părăsească orașul, plecând într-un pelerinaj.

Unul dintre marii învățați ai Califatului Abbasid a fost Muhammad al-Khwarizmi, cel care în anul 820 a fost numit librar-șef al Casei Înțelepciunii din Bagdad. Al-Khwarizmi a scris lucrări de astronomie, geografie și matematică. Ultimul domeniu avea să-l consacre, întrucât el a fost cel care a popularizat

numerația indo-arabă, bazată pe sistemul zecimal. Aceasta a eliberat matematica de povara unor metode de calcul deosebit de greoaie.

Numele lui, al-Khwarizmi, a ajuns la noi sub forma cuvântului „algoritm“ (succesiune de operații necesare pentru rezolvarea unei probleme oarecare). Cea mai importantă contribuție a lui rămâne *Tratatul asupra calculului prin completare și compensare*, al cărei titlu arab******** conține cuvântul *al-jabr* (din care provine „algebră“), însemnând „reunirea părților rupte“ — o descriere metaforică edificatoare a felului în care rezolvăm o ecuație cu cantități necunoscute.

În *hadith*-uri, Mohamed a interzis în chip explicit reprezentările figurative, temându-se ca acestea să nu pricinuiască idolatrie. Pe cale de consecință, arta arabă a luat forme extrem de abstracte, cum ar fi modelele complexe făcute din plăci ceramice sau caligrafia bogat ornamentată. Zidurile moscheilor — deopotrivă mari și mici — conțin exemple superbe ale artei islamice, caligrafia, limba și rugăciunea împletindu-se într-un mod unic, în vreme ce plăcile ceramice etalează niște tipare geometrice extrem de complicate, care încă îi intrigă pe matematicieni.

Mohamed și-a învățat propria fiică arta caligrafiei, iar această îndeletnicire a fost preluată de multe alte femei din haremuri. Neavând dreptul să socializeze în chip firesc, unele dintre ele s-au dedicat diverselor studii, devenind niște adevărate savante. S-au remarcat apoi ca profesoare — bineînțeles, ele neavând voie să predea decât fetelor. Din pricina sistemului patriarhal, opresiv, al societății de atunci, au rămas puține mărturii referitoare la aceste femei educate. Și totuși ne putem face o idee dacă vom reciti una dintre poveștile Șeherezadei.

Pe scurt, povestea descrie felul în care o tânără sclavă arabă, pe nume Tawaddud, îi este oferită califului, însă proprietarul îi cere acestuia să plătească o sumă exagerată, pretextând că fata este neobișnuit de învățată. Pentru a o testa, califul îi cheamă la palat pe cei mai mari înțelepți din ținut, ca să-i pună sclavei diverse întrebări încuietoare. Primul dintre aceștia, un expert în Coran, primește de la tânără numai răspunsuri corecte. Apoi ea îi pune lui o întrebare — una la care înțeleptul nu știe să răspundă. Văzând aceasta, califul poruncește ca înțeleptul să fie dezbrăcat și alungat din palat. Următorul învățat, un doctor, îi pune fetei tot felul de întrebări referitoare la anatomie și medicină. Tawaddud răspunde corect la toate, citând până și lucrări scrise de Galen, ca să-și întărească spusele. Doctorul este nevoit să recunoască în fața califului: „Femeiușca asta e mai competentă decât mine în domeniul medicinei“.

La urmă, un filosof îi pune o întrebare referitoare la natura timpului, recunoscându-se înfrânt în momentul în care fata rezolvă o încurcată problemă de matematică. Califul se oferă să plătească 100 000 de galbeni pentru Tawaddud, în același timp promițându-i acesteia că îi va îndeplini orice dorință. Ea îi răspunde că dorește să se întoarcă la stăpânul ei, ceea ce-l face pe calif să le ofere amândurora câte un loc la propria curte.

În anul 1095, coasta de est a Mediteranei, stăpânită de abbasizi, a început să fie atacată de armatele occidentale ale cruciaților. Acestea primiseră poruncă de la Papa Urban al II-lea să sară în ajutorul împăratului Bizanțului, care trăia sub amenințarea turcilor selgiucizi (aliații sunniți ai abbasizilor). Războinicii franci ai Primei Cruciade au invadat Țara Sfântă a creștinătății. Până în anul 1099, ei reușiseră să cucerească Ierusalimul, iar la scurtă vreme aveau să înființeze câteva regate creștine în ținuturile din apropierea coastei de est a Mediteranei. Abia când Salah ad-Din (Saladin), musulman sunnit având origini kurde, s-a pus în fruntea armatelor islamice, cruciații și-au găsit niște adversari pe măsură, care au recucerit Ierusalimul în 1187.

În această perioadă, Califatul Abbasid începuse să se destrame, diverse regiuni ale acestuia devenind practic autonome. Apoi, în 1257, o numeroasă armată mongolă s-a revărsat pe nepregătite peste teritoriul abbasid, venind dinspre nord-est și măturând totul în cale. În ianuarie 1258, până și Bagdadul se afla sub asediu. O lună mai târziu, orașul avea să fie înfrânt, cotropit și incendiat.

Din acel moment, centrul de putere al Levantului islamic avea să se mute spre est, la Cairo, acolo unde la scurtă vreme Califatul Abbasid avea să fie reîntemeiat. Doar că Epoca de Aur a Califatului de la Bagdad apusese. De acum înainte, califii aveau să dețină numai o putere religioasă, mamelucii autohtoni deținând puterea politică și militară.

În pofida acestei lovituri, o parte a Imperiului Islamic a continuat să înflorească. Vreme de mulți ani, Al-Andalus (Peninsula Iberică) fusese practic o provincie independentă a imperiului, condusă de emirul de Cordoba. Atât de fățișă era independența Emiratului Cordobei, încât acesta reușise să-și mențină loialitatea declarată față de vechiul Califat Omeiad — iar în scurtă vreme măreția culturală a provinciei avea să rivalizeze chiar și cu cea a Bagdadului abbasid. La începutul secolului al X-lea, orașul Cordoba avea deja o populație de o jumătate de milion de suflete, fiind astfel cel mai mare oraș din Europa. (În cadrul imperiului, numai Bagdadul — și, posibil, Cairo — erau mai mari, cel dintâi având o populație de circa 800 000 de locuitori.) Găzduind o combinație de populații islamice, creștine

și evreiești trăind într-o relativă armonie, Cordoba devenise un mare centru financiar, politic și cultural.

Chiar și cel de-al doilea centru al Europei islamice devenise un adevărat miracol. Granada — situată la circa 760 de metri deasupra nivelului mării, în răcoroasa Sierra Nevada — găzduia fabulosul palat și complex de grădini Alhambra, câștigându-și în timp independența față de Cordoba. În felul acesta, Granada a putut să asigure legături comerciale între lumea arabă și provinciile creștine care invadau treptat nordul Al-Andalusului. Aceste legături comerciale ajungeau în sud, peste Mediterana, până în teritoriile berbere din nordul Africii, traversând de acolo Sahara. (În limba arabă, *sahara* înseamnă, pur și simplu, „deșert".)

Aceste rute comerciale permiteau caravanelor să transporte dinspre Timbuktu spre nord aur extras din minele maliene, precum și sare, fildeș sau sclavi. Ruta comercială spre vest servea și la răspândirea religiei islamice în Africa Occidentală. Mai târziu, Granada avea să devină un important centru al culturii și influenței evreiești, până în momentul în care delicatul echilibru al toleranței interreligioase avea să fie tulburat, totul culminând cu masacrul evreilor din anul 1066.

Al-Andalus avea să ofere umanității pe unul dintre cei mai mari filosofi ai Epocii de Aur arabe. Acesta a fost Ibn Rushd născut la Cordoba în 1126. Asemenea multor altor mari învățați arabi ai acelei epoci, și el era un polihistor, în urma lui rămânând lucrări dedicate unei multitudini de domenii, de la fizică la jurisprudență. A călătorit până la Marrakesh, în provincia islamică a Marocului, acolo unde a studiat bolta cerească, încercând fără succes să descopere legile fizice care ar fi putut explica mișcarea stelelor pe firmament. În ultima parte a vieții, a fost numit cadiu (judecător ce aplica *sharia*) în Cordoba, însă a căzut în dizgrație și a fost surghiunit de către emir.

A rămas în istorie în primul rând mulțumită voluminoaselor sale comentarii pe marginea lucrărilor lui Aristotel. Multe dintre ele aveau să fie ulterior traduse în latină, în felul acesta scrierile sale începând să circule printre învățații europeni. Numele Ibn Rushd a fost latinizat, devenind Averroes. Atât de mare a fost influența sa în gândirea creștină medievală, încât scrierile lui au cristalizat și o filosofie aparte: averroismul. Aceasta conținea și un filon mistic potrivit căruia umanitatea în întregul ei împărtășește aceeași conștiință eternă.

Provincia Marocului a fost și locul de naștere al lui Ibn Battuta (n. 1304), învățatul islamic care avea să devină cel mai mare călător al epocii sale. Anvergura călătoriilor lui — pe cămile, pe cai sau la bordul unor ambarcațiuni — continuă să

uimească. Conform unei biografii credibile, acestea s-au întins spre est până în China, spre sud dincolo de Timbuktu, de-a lungul coastei răsăritene a Africii până în Zanzibar, iar la nord până la Marea Neagră și Marea Caspică, cărora le-ar fi dat ocol. Cu alte cuvinte, Ibn Battuta a călătorit de la un capăt la celălalt al lumii cunoscute — sau cel puțin al lumii cunoscute pe vremea aceea de negustorii arabi. Și tocmai aceasta este semnificația călătoriilor lui: înainte de a deveni un conducător religios și militar, Mahomed fusese negustor. Iar după primele lor cuceriri, musulmanii arabi nu au făcut decât să urmeze această tradiție comercială atât pe uscat, dar mai ales pe mare.

Cele mai îndepărtate colțuri ale lumii la care a ajuns Ibn Battuta făceau deja parte din lumea musulmană. De exemplu, negustorii musulmani ajunseseră prima dată în China cândva în secolul al VII-lea, religia lor pătrunzând destul de repede în societatea locală. În chip asemănător, comercianții berberi care traversau Sahara pornind din nordul Africii au fost cei care au exportat prima dată islamul în zonele subsahariene, în secolul al IX-lea, când, cu ajutorul misionarilor, au reușit să-i convertească pe adepții religiilor africane din Mali și dintr-o largă fâșie de teritoriu întinzându-se din Senegal până în Sudan.

În perioada în care Ibn Battuta străbătea lumea, forțele creștine continuau să înainteze spre sud, în Al-Andalus. Ultimul bastion arab care avea să cadă a fost Emiratul Granadei, care a înclinat steagul în 1492. Momentul nu a marcat însă defel sfârșitul puterii islamice în Europa. Parcă printr-o mișcare de reechilibrare a forțelor, Califatul Otoman se înstăpânise în Anatolia, reușind în cele din urmă să cucerească Constantinopolul, capitala Imperiului Bizantin, în 1453, înainte de a năvăli în Balcani. Povestea acestui mare imperiu va fi spusă însă ceva mai încolo.

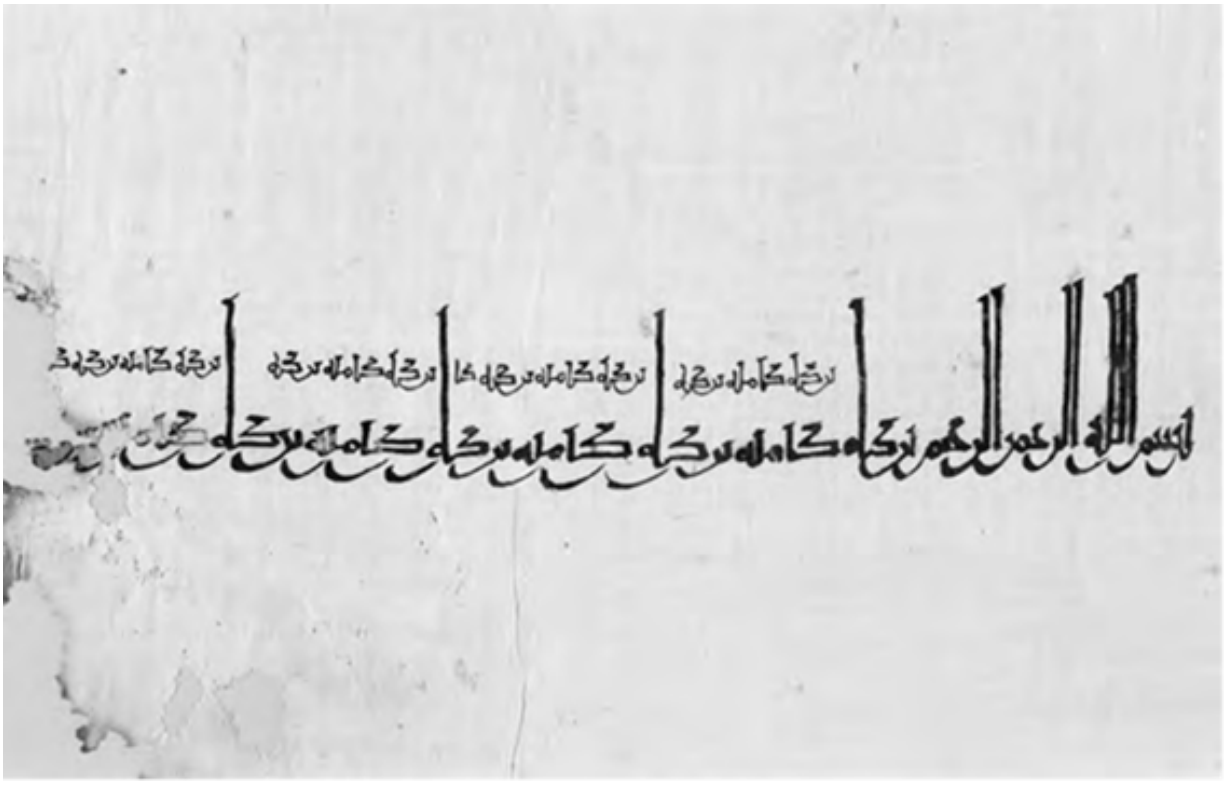

Pagină dintr-un manuscris arab din epoca abbasidă.

Consecințe

Așa cum am văzut, centrele timpurii ale civilizației din Asia și nordul Africii — Egiptul antic, Mesopotamia, Valea Indului și Valea Fluviului Galben — s-au extins în regiunile adiacente și au ajuns să fie legate între ele prin diverse rute comerciale. În epoca premergătoare, aceste centre se dezvoltaseră în general în chip izolat. Totuși, în jurul secolului al V-lea î.H., aceste civilizații complet separate atinseseră toate cam aceeași etapă a evoluției umane. Ajunseseră la un asemenea nivel de dezvoltare, încât aveau să influențeze evoluția intelectuală a popoarelor pe care le dominau vreme de secole, chiar de milenii.

China îl dăduse pe Confucius, ale cărui idei aveau să joace un rol formator în gândirea chineză până în zilele noastre. Învățăturile lui predicau dezvoltarea personală, având ca scop perfecționarea. India îl dăduse pe Buddha, fondatorul budismului, care punea accentul pe o dezvoltare spirituală prin care omul să poată depăși dăunătoarele iluzii ale acestei lumi. Iar Grecia antică îl dăduse pe Socrate,

care își îndemnase discipolii să-și pună întrebări referitoare la ei înșiși, pentru a se autocunoaște. Se pare că, în chip relativ separat, fiecare dintre aceste ramuri ale umanității a evoluat până la nivelul la care a ajuns să ridice problema individului.

Ceea ce naște o întrebare deosebit de interesantă: era oare o astfel de autoînțelegere o etapă necesară, una prin care evoluția umanității trebuia să treacă? Răspunsul la această întrebare se vădește a fi deosebit de dificil, și aceasta din simplul motiv că nu toate civilizațiile dispun de mijloacele necesare pentru a susține o asemenea realizare. Autoreflecția era un lux rezervat unui număr mic de oameni, și aceasta numai în vremurile bune. În perioadele ceva mai aspre, autoreflecția nu-și avea locul, ea fiind copleșită de o puternică tentă colectivistă, care impunea cu asupra de măsură ideologia binelui comun. Am văzut deja cum o idee sau o nouă religie poate anima un popor. Nu degeaba cuvântul „religie“ vine din latinescul *re-ligare* — „a lega din nou“, „a reconecta“.

Următorul imperiu despre care vom vorbi va cunoaște o forță motrice asemănătoare, apelând la un colectivism aproape preindividualist. Ne vom îndrepta așadar atenția către imperiul care a cucerit Bagdadul în 1258, încheind perioada glorioasă a Califatului Abbasid.

„Şiit“ derivă din *Shiat Ali* — „partizanii lui Ali“. (*N.a.*)

Imperiul Sasanid (224–651) a fost ultimul imperiu persan preislamic, condus de dinastia sasanidă. (*N.t.*)

Informația nu pare să fie adevărată dacă comparăm cele două imperii pe niște hărți moderne. Acestea însă sunt întocmite conform proiecției cartografice Mercator, care exagerează suprafața zonelor aflate mai departe de Ecuator. În realitate, Groenlanda are cam aceeași mărime ca Algeria din zilele noastre, în vreme ce după proiecția Mercator Groenlanda pare la fel de mare ca întregul continent african (adică de paisprezece ori mai mare decât în realitate). (*N.a.*)

Genealogia lui Odo este nelămurită. Unii cercetători susțin că avea o ascendență romană, alții, că ar fi fost hun sau vizigot. (*N.a.*)

În momentul respectiv, mulți dintre cei care luptau de partea omeiazilor erau șiiți. Aceștia preferă până în ziua de astăzi stindardul alb, în vreme ce sunniții își depun jurământul de credință în fața celui negru, despre care se spune că ar fi fost steagul preferat al lui Mahomed însuși. (*N.a.*)

Al-Kitab al-mukhtasar fi hisab al-jabr wa'l-muqabala. (*N.t.*)

4. Imperiul Mongol

Aidoma hunilor, goților și vandalilor cu circa opt secole în urmă, și mongolii aveau să se dovedească a fi o forță de neoprit în momentul în care s-au extins, pornind din patria lor și cotropind pământurile Eurasiei.

În triburile migratoare de vânători-culegători, care trăiau din ceea ce le puteau oferi ținuturile străbătute, fiecare bărbat era și un războinic. Astfel de migrații puteau asigura subzistența unor grupuri călătoare compuse din cel mult câteva sute de persoane. Următoarea etapă în dezvoltarea umanității i-a avut ca actori pe păstori. Și în societățile pastorale bărbații erau deopotrivă niște războinici, dar întrucât triburile își puteau asigura acum subzistența cu ajutorul turmelor care îi urmau peste tot, populațiile se puteau deplasa dintr-un loc într-altul în grupuri mai numeroase. Iată cum a reușit Mahomed să adune 10 000 de bărbați pentru marșul lui către Mecca.

A treia etapă a dezvoltării a implicat populații de păstori sedentari. Aceste societăți erau ceva mai sofisticate. Ceea ce se producea în surplus putea fi investit în distracții și în cultură — precum și într-o armată regulată. Cu toate acestea, în mod ironic, aceste societăți cultivate nu puteau face față năvălirilor unor societăți tribale barbare, așa cum descoperiseră romanii înșiși. Iar acum, după aproape un mileniu, popoarele din Occident și din Orient aveau să învețe din nou această lecție — anume în momentul în care hoardele mongole au început să se reverse pe două continente.********

Niciun mare imperiu nu este în chip fundamental unic, însă Imperiul Mongol prezenta suficiente anomalii pentru a se deosebi de aproape toate celelalte imperii — deopotrivă trecute și viitoare, fie mari, fie mici. Istoria acestui imperiu extrem-oriental este plină de contradicții. A ajuns să fie cel mai mare imperiu continental din lume, întinzându-se de la Pacific până la granițele răsăritene ale Germaniei, dar s-a dovedit a fi cel mai vremelnic mare imperiu din istorie. Era un imperiu care tolera toate religiile — de la islamism la creștinism și budism, de la șamanism la iudaism și taoism. Și totuși Imperiul Mongol a interzis multora dintre aceste religii să-și desfășoare ritualurile cele mai sacre.

Bunăoară, musulmanilor le era interzis să-și sacrifice animalele în maniera *halal*********. La fel, evreilor le era interzis să mănânce hrană cușer și să practice circumcizia. Toți cetățenii Imperiului Mongol trebuiau să urmeze „metoda

mongolă de hrănire“. În chip similar, edictul mongol care interzicea murdărirea apei — ceea ce îi oprea pe oameni să-și spele hainele sau chiar trupurile, în special în timpul verii — a fost de natură să-i facă și mai dezagreabili pe acești asupritori în ochii popoarelor ale căror religii stabiliseră o legătură puternică între puritate și cucernicie, necurăția fiind tratată cu dezgust.

Mai pot fi citate numeroase alte asemenea contradicții. În pofida uriașelor teritorii cucerite, Imperiul Mongol va lăsa în urmă câteva ruine împrăștiate ici-colo, dar nicio construcție măreață. Singurul edificiu impozant înălțat nu de mongoli, ci din pricina mongolilor, a fost Marele Zid Chinezesc, care ar fi trebuit să îi țină pe acești cuceritori barbari la distanță. Imperiul Mongol a rămas cunoscut în istorie pentru măcelurile la care se dedau hoardele năvălitoare. În Europa, în urma mongolilor avea să se producă o catastrofă și mai cumplită, odată cu izbucnirea Ciumei Negre.

Până și conducătorii acestui imperiu sunt o enigmă pentru noi. Primul dintre ei, Ginghis Han, a rămas cunoscut în istorie ca fiind probabil cel mai sângeros cuceritor din toate timpurile, un invadator adesea genocidar, care de multe ori îi măcelărea pe toți cei care i se nimereau în cale. Cu toate acestea, ultimul conducător al Imperiului Mongol a rămas în imaginația romantică a occidentalilor mulțumită capitalei sale, Xanadu. Aceasta avea să fie descrisă de călătorul englez Samuel Purchas:

> *În Xanadu, Kublai Han a înălțat un palat maiestuos, ce acoperă douăzeci și cinci de kilometri pătrați, între zidurile acestuia aflându-se pășuni mănoase, izvoare susurătoare, pârâiașe șopotitoare și tot felul de jivine numai bune de hăituit și de vânat, iar în mijloc se află o somptuoasă casă a plăcerilor care poate fi mutată dintr-un loc într-altul*[********].

Tot ce a rămas acum din orașul Xanadu sunt niște ruine înconjurate de un val de pământ năpădit de iarbă, în locul unde cândva se înălța zidul de apărare. Cu toate acestea, Kublai Han nu avea să devină vreun Ozymandias. Spre sfârșitul vieții, el va părăsi Xanadu, întemeind o nouă capitală la Khanbaliq (care în limba mongolă înseamnă „Orașul conducătorului“), ce avea să devină capitala Chinei, Beijing. Multe secole s-au perindat de atunci, dar acest nou oraș și monumentele care i s-au adăugat de-a lungul timpului dăinuie până în ziua de azi.

La nord de China, dincolo de celebrele nisipuri mișcătoare și foșnitoare ale Deșertului Gobi, mărginită de lanțuri muntoase la nord și la vest, se află întinsa stepă năpădită de iarbă cunoscută sub numele de Mongolia. Acest podiș se află la aproximativ 1500 de metri deasupra nivelului mării și se întinde de la est la vest

cale de circa 2 400 de kilometri, iar de la nord la sud, pe o lungime de circa 800 de kilometri. Din vremuri imemoriale, regiunea a fost locuită de triburi nomade. (Istoricii estimează că primele populații și-au făcut apariția în acest areal în jurul anului 2000 î.H.) Miturile originare ale acestor oameni au fost transmise pe cale exclusiv orală, așa că de-a lungul secolelor au fost supuse unor influențe budiste și șamanice, provenind de la popoarele învecinate. Un lucru a rămas însă neschimbat — aceste triburi vedeau în lup strămoșul lor legendar, străduindu-se să imite calitățile acestor animale: istețimea, ferocitatea, puterea haitei********.

Cu toate că mongolii se identificau cu lupul, animalul cel mai prețuit de aceste populații tribale era calul. Caii mongoli aparțin unei rase rezistente, vânjoase, făcută parcă pentru a îndura vitregii de tot soiul. Hălăduind în libertate, ei se hrănesc exclusiv cu iarbă și sunt în stare să reziste temperaturilor extreme care caracterizează această regiune golașă. Vara, temperatura ajunge până la 30°C, iar iarna scade până la -40°C.

Triburile nomade mongole au dezvoltat de-a lungul timpului o relație strânsă, simbiotică, cu hergheliile lor de cai, acestea asigurându-le tot ce le era necesar. Carnea se cal însemna hrană, cozile și coamele lungi puteau fi împletite sub formă de frânghii, pielea putea fi folosită pentru a întări pâsla *ger*-urilor, când acestea nu mai făceau față vânturilor înghețate, iar bălegarul uscat putea fi ars. În plus, iepele puteau fi mulse. Laptele era fiert și apoi uscat sub formă de cocoloașe de brânză întărită. Aceasta putea fi depozitată și purtată dintr-un loc într-altul. Laptele fermentat era transformat într-o băutură alcoolică numită cumâs. Iepele cu lapte puteau fi mulse și de șase ori pe zi. Iar în vremuri neprielnice, și în special când membrii triburilor erau implicați în războaie, bărbații știau cum să cresteze gâtul cailor pentru a obține o cană mică de sânge, suficientă însă pentru a-i ține în viață.

Deși caii erau lăsați să zburde liberi, erau dresați să răspundă la chemarea sau la fluieratul stăpânilor, asemenea câinilor. Când urmăreau câte un inamic, mongolii luau cu ei până la șase cai fiecare, pentru a avea mereu la dispoziție câte un cal odihnit. Cu toate că un exemplar tipic al acestei rase de cai cântărește circa 220 de kilograme, el poate duce în spate mai mult decât propria greutate. Când sunt încălecați, ei pot să alerge în galop cale de zece kilometri, fără să facă nicio pauză. În frigul înghețat al nopții, mongolii obișnuiau să se ghemuiască lângă caii lor ca să se încălzească. Când ajungeau la câte o apă, călărețiii îngenuncheau lângă caii lor și beau împreună cu ei. Cu toate că mongolii își puteau recunoaște întotdeauna

caii după tiparul petelor, ei nu le dădeau niciodată nume. Era ca și cum caii ar fi fost parte din ei înșiși — aceste animale neavând nevoie de un alt apelativ.

Pe măsură ce populația stepei se mărea, diversele triburi mongole au început să se lupte pentru teritorii. Acești oameni duri, războinici, având la dispoziție niște cai de luptă micuți, au devenit în scurtă vreme niște luptători de temut. Șeile folosite de ei aveau niște scărițe scurte, ceea ce permitea călărețului să-și ghideze calul cu ajutorul picioarelor, în vreme ce mâinile îi erau libere să mânuiască cu mare precizie arcul cu săgeți prevăzute cu vârf metalic. Călărețul avea legate la spatele șeii mai multe arme, printre care se puteau număra un iatagan, câteva hangere, precum și o ghioagă sau o secure. Tot acolo se putea afla și o ploscă din piele plină cu lapte. În chip de armură, acești mongoli purtau o platoșă confecționată din piele de cal tăbăcită, bătută cu ținte de metal.

De-a lungul secolelor, fuseseră stabilite niște reguli deosebit de stricte privind felul în care erau tratați caii — și vai de capul celor care le nesocoteau. Acest lucru a fost exemplificat de ordinul dat de Ginghis Han însuși: „Prindeți-i și bateți-i pe cei care îi chinuiesc... Iar celor care nesocotesc această poruncă tăiați-le capul pe loc“.

Ginghis Han s-a născut într-o provincie îndepărtată, aflată în nord-estul podișului Mongoliei, un loc în care vânturile siberiene bat dinspre munții aflați la miazănoapte. Conform unei legende locale ce pare să nu fi fost influențată de folclorul ceva mai recent, mongolii au luat naștere în pădurile de pe povârnișurile acestor munți, atunci când Lupul Albastru-Cenușiu s-a împerecheat cu Preafrumoasa Căprioară Roșie, care, pe malul unui lac întins, a dat naștere primului mongol — un băiat pe nume Bataciqan. Se spune că lacul cel întins ar fi fost de fapt lacul Baikal, aflat în Rusia de astăzi. După o vreme, urmașii lui Bataciqan au părăsit pădurea, stabilindu-se în stepă, de-a lungul râului Onon.

Mongolii credeau despre ei înșiși că sunt diferiți de tătari și de populațiile tribale turanice învecinate, considerându-se descendenți ai hunilor antici, cei care întemeiaseră primul imperiu din regiune în secolul al III-lea. (În limba mongolă *hun* înseamnă, pur și simplu, „ființă umană“.) Aceștia fuseseră hunii care migraseră în secolele al IV-lea și al V-lea, străbătând Asia și ajungând în Europa, acolo unde dispersaseră triburile germanice ale vandalilor și goților, provocând deplasările de populații care aveau să ruineze Imperiul Roman și să cufunde Europa în așa-numita Epocă a Tenebrelor.

Viața în stepă era aspră pentru acești mongoli. Vânturile reci siberiene aduceau cu ele ploi sporadice. Apa îngheța pe versanți în timpul iernii, topindu-se vara și

curgând până la cele câteva lacuri albastre din care porneau mai multe râuri, acestea asigurând apa necesară marilor suprafețe de iarbă arsă de soare care se întindeau până dincolo de orizont. Uneori nu ploua deloc vreme de câțiva ani, cerul rămânând încremenit asemenea unei cupole albastre, uriașe, deasupra peisajului. Cerul albastru, nesfârșit, care se întindea de la un orizont la altul, era venerat de acești oameni drept Singurul Zeu Adevărat. El era cel care aducea norii de ploaie.

Climatologii moderni au descoperit că la ceva vreme după nașterea lui Ginghis Han, vreme de câteva decenii, clima a început să devină mai moderată în regiune, ceea ce a adus temperaturi mai ridicate și mai multă ploaie. Drept rezultat, iarba a devenit mai bogată. Hergheliile de cai și turmele de animale au putut să se înmulțească, după cum și populațiile tribale din zonă au început să devină tot mai numeroase. Rezultatul inevitabil a fost acela că populațiile tribale nomade au început să intre în conflict unele cu altele, războindu-se pentru terenurile întinse, bune pentru pășunat și nedelimitate de nicio barieră naturală. Fără niciun avertisment, războinicii câte unui trib atacau *ger*-ul triburilor rivale, răpind femeile tinere și copiii și făcându-i sclavi. Copleșiți numeric, bărbații fugeau, luându-și cu ei nevestele și cei mai buni cai ai lor ca să-și avertizeze aliații, cu gând să se întoarcă într-o bună zi ca să se răzbune. De altfel, la aceste populații răzbunarea constituia o adevărată forță conducătoare.

Iată universul în care, în 1162, s-a născut un copil pe nume Temujin (cel care mai târziu avea să-și ia numele de Ginghis Han). Temujin era fiul lui Yesugei, căpetenia importantului clan Borjigin, care trăia în apropierea locului în care astăzi se află orașul Ulaanbaatar, capitala Mongoliei. Prima parte a vieții lui Temujin a fost grea, brutală. Pe când avea nouă ani, tatăl lui a fost otrăvit, iar tribul a alungat-o pe mama lui, Hoelun, împreună cu toții copiii ei. Cel mai mare dintre aceștia era Behter, care nu se înrudea de fapt cu niciunul dintre ceilalți copii alungați, el provenind dintr-o căsnicie anterioară a răposatului Yesugei. Văzându-se nevoită să-și ducă traiul de pe o zi pe alta prin stepa golașă, această familie unită vâna și scormonea pământul pentru a supraviețui, prinzând pește din apa râului Onon înainte ca acesta să înghețe odată cu venirea iernii.

O rivalitate adâncă s-a născut între Behter și Temujin, o rivalitate care a culminat în momentul în care Temujin a prins de veste că Behter intenționa să o ia pe Hoelun de soție. Temujin l-a urmărit pe Behter, ucigându-l cu o săgeată. Ultimele cuvinte ale lui Behter adresate fratelui său vitreg se spune că ar fi fost:

„Acum nu mai ai alt însoțitor în afara propriei umbre“. Din câte se pare, în momentul acela Temujin abia dacă ajunsese în pragul adolescenței.

Aici este un bun moment pentru a ne opri preț de o clipă și a explica cum de au ajuns până la noi amănuntele unor întâmplări petrecute cu atât de mult timp în urmă. Povestea vieții lui Ginghis Han este descrisă în *Istoria secretă a mongolilor*, un fel de biblie a acestui popor. Ea a fost așternută pe hârtie cu scrierea mongolă originară, dispusă pe verticală, de către un scrib anonim, cu câțiva ani înainte de moartea lui Temujin. *Istoria secretă a mongolilor* a rămas necunoscută în Occident până în momentul în care o versiune chineză a fost descoperită, în secolul al XIX-lea, de către un călugăr rus pe nume Piotr Kafarov, în timpul unei călătorii prin China. Cu toate acestea, prima traducere fidelă a originalului mongol reconstituit a fost publicată abia în 1941 de către sinologul german Erich Haenisch.

Stilul în care este scrisă această istorie este biblic, iar verosimilitatea faptelor descrise acolo este pe măsură. Cu alte cuvinte, textul rămâne unul sacru pentru poporul mongol. Cu toate acestea, în afara unei introduceri cu caracter mitologic, întâmplările descrise par destul de exact consemnate, fapt confirmat și de poveștile transmise oral până în zilele noastre.

Vechea limbă mongolă avea să se perpetueze exclusiv oral până în momentul în care Ginghis Han a poruncit să fie adoptată scrierea folosită de către turcii uiguri. Aceștia ocupau o bună parte a regiunii Xinjiang din nord-vestul Chinei, aflată în vestul Mongoliei de astăzi, de care o desparte deșertul Gobi. Scrierea uigură originară, precum și versiunea mongolă a acesteia se realizează de sus în jos, cuvânt cu cuvânt. Odată completate, liniile verticale se citesc de la stânga la dreapta.

Autorul anonim al *Istoriei secrete a mongolilor* consemnează că scrierea acesteia a fost încheiată „în Anul Șoarecelui“. Mongolii copiaseră calendarul chinez, care se bazează pe cicluri de câte doisprezece ani, fiecare an primind numele câte unui animal. Savanții care au cercetat evenimentele descrise au ajuns la concluzia că *Istoria secretă a mongolilor* a fost scrisă fie în 1228, fie în 1240, fie chiar în 1252.

Acum ne putem întoarce la adolescentul fratricid Temujin. Când a ajuns în tabăra familiei lui, s-a întâlnit cu Hoelun, care, cu intuiția ei de mamă, și-a dat seama ce făcuse Temujin și, înfuriindu-se, i-a urlat aceleași cuvinte pe care i le spusese și Behter: „Acum nu mai ai alt însoțitor în afara propriei umbre“. Profilul psihologic al lui Temujin, un băiat care crescuse într-un mediu simplu, sălbatic, aproape primitiv, este greu de imaginat cu mintea unui om modern. Europa se afla la mii de kilometri distanță și era poate cu o mie de ani mai avansată.

În celălalt colț al lumii, civilizația occidentală începuse să se miște din nou, o cultură medievală matură începând să se contureze. Mari catedrale în stil gotic erau înălțate la Reims și Chartres, universități cu tradiție existau deja în locuri precum Oxford, Bologna și Paris. În același timp, în Imperiul Arab, în moschei și bazaruri forfotea o populație care se număra cu sutele de mii. Iar în sudul Mongoliei, în China învecinată, protejată de Marele Zid, dinastia Jin reprezentată la acea vreme de împăratul Shizong tocmai pășea într-o perioadă de pace și prosperitate. Aceasta era o vreme a învățaților și a poeților, în care clișeele din lemn tipăreau textele lui Confucius și în care artiștii pictau păsările și peisajele Chinei rurale.

În 1177, pe când Temujin avea cincisprezece ani, el a fost luat captiv de către niște războinici tribali puși pe jaf, care l-au dus în sclavie prins într-o *cangue*. Aceasta era confecționată din două scânduri grele decupate în așa fel încât să poată fi închise peste gâtul prizonierului. Greutatea lemnului era în sine o povară dureroasă, iar mărimea nu îi permitea sclavului să se hrănească cu ajutorul propriilor mâini, făcându-l complet dependent de stăpânul său. În chip miraculos, Temujin a reușit să-l convingă pe unul dintre jefuitori să-i dea drumul. În timpul acestei incredibile evadări și al aventurilor ulterioare, Temujin a dat dovadă de o charismă neobișnuită, determinându-i pe cei din jur să-i sară în ajutor și să i se alăture.

Înainte ca tatăl lui Temujin să moară, aranjase ca fiul lui să fie promis unei fete pe nume Börte, în felul acesta sudându-se o alianță cu un alt clan mongol puternic. După ce a scăpat din sclavie, Temujin a călătorit până la locul în care se afla tribul Onggirat, ca să-i ceară fetei mâna. La scurtă vreme după ce s-a însurat cu Börte, aceasta a fost răpită de membrii unui trib învecinat. Temujin nu a mai stat pe gânduri și a pornit imediat într-o expediție de răzbunare, reușind în scurtă vreme să-și recupereze nevasta. Povestea evadării din sclavie și cea a salvării consoartei i-au clădit o faimă de bărbat curajos, având evidente calități de conducător. În curând el avea să avanseze în ierarhia comunității din care făcea parte, devenind șef de trib.

Sudând diverse alianțe tactice și purtând câteva războaie intertribale, Temujin a devenit în cele din urmă conducătorul tuturor triburilor mongole. În anul 1206 devenise cârmuitorul tuturor triburilor învecinate, în care erau incluși tătarii turanici și uigurii. A avut loc apoi o întrunire a triburilor — un *khuriltai* —, iar Temujin a fost numit „Ginghis Han“ („conducător al tuturor celor care trăiesc în

corturi de pâslă“). Acest titlu benign avea în curând să sădească frica în inimile celor care îl vor auzi rostit.

Ginghis Han era acum conducătorul de necontestat al întregului podiș „de la [deșertul] Gobi în sud la tundra arctică în nord, de la pădurile manciuriene în est la munții Altai în vest“. Dându-și seama că alianța lui mongolă avea să se destrame destul de repede dacă nu rămânea unită și pusă la treabă, în 1209, Ginghis Han a lansat o serie de raiduri în teritoriile învecinate. În 1211, îmbătat de propriile victorii, Ginghis Han și armata lui tot mai numeroasă de călăreți a pornit spre sud, în nordul Chinei. Succesul armatei sale sălbatice, însă disciplinate, a fost dincolo de orice așteptări. În următorii câțiva ani, Ginghis Han avea să răstoarne dinastia Jin. Așa cum avea să explice mai târziu el însuși: Cerul se plictisise de mândria și luxul excesiv al chinezilor.

> *Eu provin din nordul cel barbar. Port aceleași haine și mănânc aceeași mâncare ca ciurdarii și herghelegiii. Facem aceleași sacrificii și împărțim aceleași bogății. Privesc această națiune asemenea unui nou-născut și îmi pasă de soldații mei ca de niște fii.*

Înainte de aceasta, continuă Ginghis Han, el nu manifestase niciun interes pentru prăduială. Acum însă el năvălise spre sud și reușise să înfăptuiască un lucru pe care nimeni altcineva nu mai reușise să-l facă, de-a lungul întregii istorii: îi învinsese pe chinezi. Iar de la aceștia armata lui învățase cum să folosească arme de asediu, catapulte și chiar praful de pușcă. Ginghis Han își întorsese acum privirea către vest și se pregătea să lanseze un atac asupra unor regate și imperii având o istorie îndelungată și niște orașe de basm, pe care nici el, nici vreunul dintre oamenii lui nu și le-ar fi putut măcar imagina. De acum înainte, și-a jurat el, va unifica întreaga lume într-un singur imperiu.

Ceea ce pune pe tapet problema istoriei paralele. În chip obișnuit, istoria este privită sub forma unei traiectorii liniare. Aceasta poate fi văzută asemenea unei linii verticale dintr-un grafic. Istoria paralelă seamănă cu o linie orizontală cuprinzând diverse etape istorice evoluând în tandem. Cel mai bine a ilustrat acest lucru economistul Milton Friedman********, care a observat că, pe când locuia în Los Angeles, era martorul (cvasi)întregii istorii a economiei, aflată în diverse stadii de dezvoltare. În jurul lui el putea să zărească o varietate deosebit de pestriță de comunități de imigranți și de clase sociale: Chinatown, cartierul italian și multe alte grupuri sociale, fiecare manifestându-se în chip specific, atât din punct de vedere cultural, cât și economic. Exista acolo economie de troc, economie de credit, economie de dobândă datorată, economie capitalistă — până

și economia comunitară simplă, practicată de comunitățile religioase. Economia, în toate aspectele sale istorice, funcționa și prospera de jur împrejurul lui.

Aproape același lucru poate fi spus și despre imperiile și țările din Eurasia de la începutul secolului al XIII-lea. În vest se întindea extrem de stratificatul Imperiu Chinez. Din Orientul Apropiat până în Spania se întindea Califatul Abbasid, o societate eminamente religioasă, care încă tolera o anumită formă a gândirii seculare, manifestată în domenii precum știința și filosofia. În Rusia și în Europa Răsăriteană, tiraniile și formele de șerbie primitivă înfloreau. În același timp, în Europa Occidentală își făcuseră apariția o diversitate de sisteme de organizare socială. Acestea variau de la democrație (Florența) la monarhie absolută (Franța), alături de oligarhie (Veneția); iar în Anglia exista un regat care tocmai produsese Magna Carta, document ce urmărea să ofere cetățenilor o serie de drepturi inalienabile.

Aproape toate aceste societăți evoluau — mai repede sau mai încet — pe măsură ce reușeau să absoarbă evoluțiile politice, sociale, economice și științifice specifice epocii. Progresul și supraviețuirea aveau în curând să fie temele zilei. Toate acestea necesită punerea câtorva întrebări fundamentale. Ce anume *este* progresul social? Cine ar trebui să beneficieze de pe urma acestuia? Și care îi este scopul? Într-adevăr, oare chiar are un țel final — înfăptuirea unei utopii? Aceste întrebări dificile au rămas fără un răspuns definitiv până în zilele noastre, în care se pare că democrația socială liberală și progresul economic sunt departe de a fi traseul inevitabil al civilizației viitorului.

Astfel de întrebări se vor isca singure când vom studia imperiile care își fac apariția în vremuri ceva mai progresiste. Și, așa cum vom vedea, încercarea de a le oferi chiar și un răspuns provizoriu se va vădi dificilă. Astfel de întrebări continuă să zgândăre impulsul nostru de a construi imperii.

Cu toate acestea, un lucru poate fi afirmat cu certitudine: extinderea Imperiului Mongol în Eurasia nu a dus la niciun progres vizibil. Sau totuși a dus? Nebănuite sunt căile istoriei și mari sunt gafele sale********. În pofida uriașelor pagube produse de invazia mongolă, unii văd această „deșteleniré“ ca pe un preludiu necesar prin care au fost înlăturate tot felul de rigidități sociale, politice și culturale, în felul acesta pregătindu-se terenul pentru o civilizație viitoare mai adaptabilă, mai progresistă. Mai întâi însă va trebui să vedem ce a implicat această „eliberare“ a istoriei.

În 1211, invazia mongolă condusă de Ginghis Han s-a îndreptat către vest asemenea unui foc care arde o hartă, rezultatele fiind asemănătoare. Acești năvălitori au călărit mii de kilometri prin sudul Siberiei, prin ținuturile turanice, iar apoi prin Imperiul Khwarazmian. Acest imperiu, având o populație de cinci milioane de suflete, ocupa ținuturile Persiei, precum și vestul Afganistanului, întinzându-se spre nord până la Marea Aral. Teritoriul acestuia includea orașe istorice precum Samarkand sau Buhara, care deveniseră prospere de pe urma Drumului Mătăsii care lega China de Europa. Cu toate acestea, un imperiu atât de mare și de complex avea să cedeze în fața armatei lui Ginghis Han după numai doi ani.

Cum oare au reușit Ginghis Han și armata lui compusă din călăreți primitivi să înfăptuiască așa ceva — și cu atâta rapiditate? Nu încape îndoială că luptătorii lui — organizați în *tumen*-e (unități de câte zece mii de bărbați galopând în spatele stindardului lor, *tug,* confecționat din păr negru de cal) — erau extrem de eficienți și de cruzi. Dar cum reușise Ginghis Han să impună spiritul de disciplină în inimile unor călăreți altminteri atât de independenți? Cum îi determina să îi ducă la îndeplinire mișcările tactice și comenzile?

În această privință, viața strategului militar chinez Sun Tzu, cel care a scris în jurul anului 500 î.H. *Arta războiului*, ne poate oferi o sugestie. La un moment dat, lui Sun Tzu i s-a poruncit să se prezinte în fața conducătorului său, care îi citise cartea și acum voia să pună la încercare teoria autorului referitoare la felul în care trebuie lucrat cu soldații. Oare aceeași teorie putea fi aplicată, bunăoară, și în cazul femeilor? Desigur, a răspuns Sun Tzu. A împărțit cele 180 de concubine ale conducătorului său în două companii, înarmându-le pe toate cu sulițe și alegând câte un comandant pentru fiecare. A încercat apoi să instruiască grupurile, transmițând diverse ordine celor două femei-comandant. Doar că toate tinerele acelea au izbucnit, pur și simplu, în râs.

Atunci, Sun Tzu i-a explicat conducătorului său: „Dacă ordinele nu sunt limpezi și pe deplin înțelese, atunci de vină este generalul“. A poruncit ca femeile-comandant să fie decapitate, înlocuindu-le cu altele. În clipa în care următoarele ordine au fost date celor două grupuri, ambele le-au executat întocmai și cu maximă eficiență. Cu toate că Ginghis Han cu siguranță nu îl citise pe Sun Tzu, metoda lui de insuflare a disciplinei printre oamenii din subordine era remarcabil de asemănătoare********.

În ceea ce privește celelalte aspecte, Ginghis Han cunoștea iuțeala, rezistența și cruzimea călăreților lui, plănuindu-și fulgerătoarele atacuri în funcție de toate acestea. O tactică tipică era cea în care folosea un puternic baraj de artilerie pentru a crea o breșă în liniile inamice, breșă prin care pătrundeau unitățile mongole de cavalerie, acestea atacând cu maximă eficiență, străpungând apărarea inamică și apoi împrăștiindu-se în ariergarda adversarilor, tăind liniile de aprovizionare ale acestora și semănând panică, ceea ce îi făcea pe soldații luați prin surprindere să se împrăștie care încotro. Comunicarea între diversele unități de luptă era asigurată cu ajutorul unor steaguri. Într-adevăr, se pare că mongolilor le datorăm arta semaforizării.

Efectele de lungă durată ale acestor tactici pot fi observate bunăoară în faptul că generalul german Heinz Guderian, arhitect în timpul celui de-al Doilea Război Mondial al diviziilor de panzere și maestru al blitzkriegului, a mărturisit că și-a găsit inspirația tactică în geniul militar al lui Ginghis Han. Cruzimea cu care acesta din urmă își ducea la îndeplinire tacticile este însă o altă problemă. Jack Weatherford, biograful lui Ginghis Han, scria: „Obiectivul unor astfel de tactici era simplu și întotdeauna același: înspăimântarea inamicului, pentru ca acesta să se predea înainte ca lupta să înceapă de fapt". Iar cei care se încăpățânau să reziste se puteau aștepta la tot ce putea fi mai rău. După cucerirea Samarkandului, Ginghis Han a poruncit ca toți locuitorii să fie adunați pe câmpul din afara zidurilor orașului, unde au fost măcelăriți sistematic, căpățânile lor fiind aranjate sub forma unor piramide.

În Buhara, în vreme ce soldații mongoli ardeau orașul din temelii, în moscheea principală Ginghis Han se adresa populației rămase în viață, spunând că el era „biciul lui Dumnezeu" trimis să-i pedepsească pe bieții oameni pentru păcatele lor. După ce armata mongolă a cucerit orașul Gurganj, capitala Imperiului Khwarazmian, învățatul persan Juvayni******** a consemnat faptul că Ginghis Han a poruncit celor 50 000 de soldați din subordine să ucidă fiecare câte douăzeci și patru de localnici. Cum nu existau suficienți locuitori și cum soldații înțelegeau prea bine care ar fi fost pedeapsa dacă nu ar fi îndeplinit întocmai ordinul comandantului lor, măcelul care a urmat a fost o adevărată întrecere și s-a soldat cu câteva sute de mii de victime, fiind numit „cel mai sângeros masacru din istoria omenirii".

Un portret enigmatic, cumva benign, al unui Ginghis Han ajuns în ultima perioadă a vieții, transmite prea puțin din teroarea pe care o inspira prezența sa.

Portretul a fost realizat la circa 45 de ani după moartea lui, însă artistul s-a consultat cu oameni care îl cunoscuseră îndeaproape pe Ginghis Han. Pictura originală a fost realizată în alb-negru, însă a fost colorată în secolul următor.

Ginghis Han

Revenit în Mongolia, Ginghis Han și-a trimis spre nord doi dintre cei mai apropiați generali, pe Chepe și Subutai, împreună cu 20 000 de călăreți. Această armată a trecut de Caucaz, ajungând în Rusia. Aici s-a confruntat cu o armată compusă din 80 000 de soldați, pe care năvălitorii au făcut-o una cu pământul. În

loc să ocupe teritoriul cucerit, mongolii s-au retras: Ginghis Han ordonase ca aceasta să fie doar o „misiune de recunoaștere".

Astfel de măceluri pun pe tapet problema mai adâncă a moralității, după cum iscă o serie de întrebări privind etica cuceririi și a expansiunii imperiale. Chiar așa, o fi existând o dimensiune morală în asta? Justificarea obișnuită în astfel de cazuri este răspândirea unei civilizații progresiste. Dar, lăsând deoparte această deviză, există problemele adânci referitoare la etica imperiilor și la moralitatea civilizației progresiste înseși. Oare chiar există astfel de lucruri? Și, dacă există, de ce ar trebui noi să le privim ca universale? Oare toate ființele umane sunt egale? Ar trebui să fie tratate, fără excepție, în aceeași manieră? Ar trebui să se supună *in corpore* acelorași legi universale? Și, dacă așa stau lucrurile, care este legea morală supremă?

De-a lungul secolelor, influenta tradiție occidentală a oferit câteva răspunsuri surprinzător de asemănătoare. În *Levitic*, scris în jurul anului 1400 î.H., scrie așa: „Iubește-l pe aproapele tău ca pe tine însuți". (Freud avea să comenteze această propoziție în felul următor: „Porunca aceasta nu poate fi îndeplinită".) În pofida acestui lucru, sfaturi similare apar și în budism, taoism, hinduism și în majoritatea celorlalte religii importante ale lumii. La un mileniu și jumătate după scrierea *Leviticului*, Iisus Hristos își va îndemna discipolii: „Tot ce voiți să vă facă vouă oamenii, faceți-le și voi la fel"********. Șase secole mai târziu, Mahomed avea să spună: „Faceți-le și voi oamenilor ceea ce voiți să vă facă ei vouă".

La peste un mileniu după aceea, marele filosof european Immanuel Kant avea să recunoască faptul că un asemenea îndemn nu trebuie să implice în chip necesar credința în Dumnezeu. Cu toate acestea, analiza lui etică l-a determinat să ajungă la o concluzie remarcabil de asemănătoare tuturor religiilor teiste, el declarând că principiul fundamental al moralității este următorul: „Tratează-i pe ceilalți așa cum îți dorești tu însuți să fii tratat". Avea să mai dureze 300 de ani până când gânditorii moderni să recunoască faptul că astfel de îndemnuri sunt improprii. Freud, bunăoară, susținea că este imposibil din punct de vedere psihologic să mențiI o asemenea atitudine în chip permanent. Pur și simplu, nu acesta este felul în care trăim sau ne comportăm în mediul social: gândirea noastră morală nu funcționează în felul acesta.

Gânditorul libanezo-american Nassim Taleb a transformat acest principiu de bază într-o maximă care ne reflectă într-un chip ceva mai fidel nevoile morale, gândirea etică și comportamentul: „Nu face altora ceea ce nu vrei ca ei să-ți facă

ție“. Dubla negație poate face maxima ceva mai greu de înțeles. (Să fie pur și simplu un truc, o răsturnare a maximei din Levitic, a lui Hristos și a lui Kant? Studiați formularea cu atenție: nu este.********) Maxima lui Taleb pare mai degrabă un sfat de bază pentru ghidarea comportamentului moral al omului contemporan. Nu este vorba atât de mult despre iubirea aproapelui, cât despre faptul că trebuie să fim cu băgare de seamă...

Nu este greu să ni-l imaginăm pe Ginghis Han adoptând această maximă. Un băiat al cărui tată fusese asasinat, al cărui frate vitreg intenționase să se însoare cu mama lui, un băiat care fusese făcut sclav, îndurând chinurile și umilințele impuse de purtarea unei *cangue,* nu putea să-și facă prea multe iluzii cu privire la ceea ce doreau să-i facă ceilalți. Și cu siguranță el a ales să se comporte în conformitate cu ceea ce îi oferise propria viață: piramide de căpățâni ș.a.m.d. De fapt, problema moralității în cadrul imperiilor rămâne una deschisă, oferindu-ne în general un mănunchi de clișee: dreptatea este de partea celui puternic, istoria este scrisă de învingători etc. Numai analiza retrospectivă a istoricilor este în măsură să reevalueze aceste concluzii adânc înrădăcinate. Doar că aceasta vine întotdeauna cu întârziere. În ceea ce privește imperiile înseși, de cele mai multe ori prevalează certitudinile prezentului, cu aceeași frustețe de care dădea dovadă Ginghis Han însuși.

Acesta avea să moară la vârsta de șaizeci și cinci de ani, în 1227, decesul survenind, în chip ironic, în urma unei căzături de pe cal, petrecută în vreme ce liderul mongol traversa deșertul Gobi. Mormântul lui Ginghis Han încă așteaptă să fie descoperit. Legenda spune că peste mormântul lui a fost redirecționată apa unui râu, pentru ca rămășițele sale pământești să nu mai poată fi găsite niciodată. Un asemenea ritual amintește de zorii istoriei: atât despre Ghilgameș, cât și despre Attila Hunul se spune că au fost îngropați în același fel.

Chiar înainte de moartea lui Ginghis Han a fost convocat un *khuriltai,* pentru a se hotărî care dintre fiii lui ar trebui să-i devină succesor. Rezultatul a fost indecis: după moartea liderului mongol, imperiul a fost împărțit în câteva hanate guvernate de fiii lui. Cu toate acestea, cel de-al treilea fiu al lui Ginghis Han, Ögedei, avea în cele din urmă să fie recunoscut ca al doilea „Mare Han“ al Imperiului Mongol.

Ögedei era faimos pentru faptul că îndrăgea băutura, iar în ziua înălțării lui la rangul de han s-a îmbătat atât de tare, încât „a deschis vistieria tatălui său, împărțind cu mare zarvă bogățiile strânse acolo“.

În pofida unui debut atât de nefericit, Ögedei va dovedi calități de bun conducător. Nu era interesat să conducă armatele mongole în diverse campanii, preferând să rămână în capitala sa, Karakorum, dirijând de la distanță campaniile și organizând administrația imperiului. Colectarea taxelor era copiată după sistemul chinezesc, banii fiind strânși de niște perceptori locali. În chip asemănător, au fost puși în circulație bani de hârtie, garantați prin depozite de argint. (La vremea aceea, hârtia însăși încă era o noutate în Europa.)

Problema comunicațiilor într-un imperiu atât de vast fusese deja soluționată de Ginghis Han, care înființase o rețea de relee********. Cum armata mongolă se deplasa cu iuțeală, sistemul de comunicații trebuia să fie și mai rapid. Mesagerii călare care făceau un fel de ștafetă puteau acoperi aproximativ 250 de kilometri pe zi, aproape indiferent de teren. (O asemenea viteză și eficiență nu aveau să fie egalate decât peste mai bine de 600 de ani, odată cu înființarea în America a serviciului „Pony Express“********.)

Cu toate că Ögedei nu își conducea soldații în bătălii, sub domnia lui imperiul a continuat să se extindă, cuprinzând zone mari din Europa. În 1241, mongolii au câștigat Bătălia de la Legnica, în Polonia, îngenunchind vestul Europei. Apoi prin imperiu a început să se răspândească știrea că Ögedei murise, iar căpeteniile armatei s-au grăbit să revină călare în patrie pentru a participa la *khuriltai* și pentru a alege un nou conducător. Iată cum a scăpat Europa, ca prin urechile acului, de o invazie mongolă.

Ceva ciudat de asemănător avea să se petreacă în 1258, după ce mongolii reușiseră să cucerească Bagdadul, capitala abbasidă. Egiptul și tot restul Imperiului Abbasid se afla la picioarele năvălitorilor. Apoi în zonă a sosit vestea că al patrulea Mare Han, Mönge Han, a murit, iar căpeteniile militare au pornit din nou în galop către Răsărit, pentru a participa la *khuriltai*, lăsând în urmă o armată mongolă prost organizată. În 1260, aceasta a fost înfrântă în Palestina de mameluci, în Bătălia de la Ain Jault. Astfel, Egiptul, nordul Africii și Al-Andalusul au fost scutite de invazia mongolilor.

În același an, Kublai Han a devenit al cincilea Mare Han al Imperiului Mongol. În timpul domniei lui, imperiul s-a rupt definitiv în patru hanate separate. În loc să încerce să reunească imperiul, Kublai Han și-a îndreptat atenția către sud, spre China, mutându-și capitala la Dadu (Beijing), intenționând să creeze un imperiu cu totul nou.

Consecințe

Cele trei hanate situate în vestul ținuturilor peste care domnea Kublai Han erau Hoarda de Aur (teritoriul situat la nordul Mării Negre și al Mării Caspice, întinzându-se spre nord și spre est până în Rusia și Kazahstanul de astăzi), Hanatul Chagatai (cuprinzând Afganistanul și Asia de nord-est, la sud de Hoarda de Aur) și Ilkhanatul (cuprinzând Persia și întinzându-se spre vest până în Anatolia). Toate aceste hanate aveau să se convertească la islam, în vreme ce al lui Kublai Han a adoptat budismul. Hoarda de Aur avea să cedeze în fața Rusiei, dar nu înainte de a fi martora unui eveniment care urma să deturneze cursul istoriei europene.

În 1348, mongolii Hoardei de Aur asediau orașul Kaffa (Feodosia de astăzi) din Crimeea, care pe vremea aceea era un port comercial al Mării Negre, folosit de negustorii genovezi. Cum în rândurile armatei mongole izbucnise o epidemie de ciumă bubonică, soldații acesteia au început să catapulteze cadavrele celor răpuși de boală peste zidurile orașului. (Există voci care susțin că acesta este primul exemplu de război biologic.) În etapa următoare, corăbiile care legau Kaffa de Europa au răspândit ciuma în Italia. În numai șase ani, Moartea Neagră (așa cum avea să fie cunoscută) s-a răspândit prin toată Europa, de la Lisabona la Novgorod și din Sicilia în Norvegia, ucigând între 30 și 60% din populație, adică mai mult de o sută de milioane de victime.

O proto-Renaștere europeană, având diverse surse de inspirație — curtea siciliană a lui Frederic cel Mare („Stupor Mundi“), idei științifice și filosofice importate din lumea musulmană sau noua pictură naturalistă a lui Giotto —, a fost curmată din fașă, întârziind Renașterea italiană propriu-zisă vreme de un secol.

Adam Smith, filosoful și economistul scoțian din secolul al XVIII-lea, sugera că, în cazul în care amerindienii ar fi ajuns la stadiul de păstori, ar fi reușit probabil să îi alunge pe primii coloniști europeni, care erau tot păstori, de pe coastele Oceanului Atlantic. (*N.a.*)

Adică tăindu-le gâtul fără a le secționa șira spinării. (*N.r.*)

O reminiscență a vieții mongole nomade, în care membri tribului locuiau într-un *ger* (un cort confecționat din pâslă sau piei de animale, asemănător unei iurte). (*N.a.*)

Lupul este un animal care apare în nenumărate alte mitologii fondatoare, reprezentând un simbol universal: de la Ghilgameș și mitul akkadian la întemeierea Romei, de la mitologia scandinavă la Beowolf, ba chiar și în legendele inuite și cherokee din Lumea Nouă. Unele voci atrag atenția asupra faptului că lupul era, pentru primii oameni, un animal de pradă deosebit de periculos. Identificarea subiacentă cu lupii pare să indice existența unui atavism psihologic ceva mai profund. (*N.a.*)

Milton Friedman (1912–2006): economist american, laureat al premiului Nobel în anul 1976. (*N.t.*)

Orig. eng. „History moves in mysterious ways its blunders to perform“ — parafrază după „God works in mysterious ways his wonders to perform“ („Nebănuite sunt căile Domnului și mari sunt minunile Sale.“). Expresia provine dintr-un imn creștin compus în 1773 de poetul englez William Cowper. (*N.t.*)

O asemenea cruzime nu este de întâlnit numai în trecutul îndepărtat. Liderul sovietic Iosif Stalin (1878–1953), nefiind nici el, asemenea lui Ginghis Han, un împătimit al manualelor de strategie militară, a adoptat o politică ciudat de asemănătoare celei recomandate de Sun Tzu. În timpul Marilor Epurări din anii 1930, precum și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin a ordonat execuția mai multor sute de comandanți militari (peste 80% dintre comandanții diferitelor arme au fost lichidați), metoda având același efect asupra succesorilor și a oamenilor din subordinea acestora. (*N.a.*)

Ata-Malik Juvayni (1226–1283): istoric persan, autor al lucrării *Istoria cuceritorului lumii*, referitoare la Imperiul Mongol. (*N.t.*)

Matei 7:12. (*N.t.*)

Mahomed însuși a declarat într-un *hadith*: „Ceea ce nu-ți place să ți se facă nu face nici tu altora“. Cu toate acestea, secolul următor, marcat de cuceririle musulmane, a arătat că respectarea acestei maxime a fost amânată pentru o dată ulterioară. (*N.a.*)

Releu: loc special amenajat unde se schimbă caii în cursul unui drum. (*N.r.*)

Serviciu poștal efectuat cu ajutorul călăreților, care făcea legătura între statele Missouri și California; a funcționat doar între aprilie 1860 și octombrie 1861. (*N.t.*)

5. Dinastia Yuan

Kublai Han a proclamat crearea dinastiei Yuan în 1271, începând să cucerească teritoriile stăpânite de dinastia Sung din sudul Chinei, ceea ce avea să reunească nordul și sudul Chinei pentru prima oară după ce dinastia Sung se separase de dinastia Jin, cu aproape 150 de ani în urmă. De cele mai multe ori, China înflorise în perioadele în care Nordul și Sudul fuseseră unite. Dată fiind vastitatea teritoriului, unificarea se vădise întotdeauna a fi dificilă, cu toate că populația locală este (și a tot fost de-a lungul istoriei) formată în cea mai mare parte dintr-un grup omogen de chinezi han********.

Orice abordare a Chinei trebuie făcută din perspectiva unui trecut ce se întinde până în zorii istoriei, luând în considerare efectele pe care acest trecut îl poate avea asupra viitorului regiunii și, pe cale de consecință, asupra viitorului istoriei lumii. Efectele și influențele pot fi înțelese uneori abia după câteva sute de ani. Circulă o anecdotă potrivit căreia primul conducător comunist al Chinei, Mao, a fost întrebat cândva prin anii 1960 ce impact a avut Revoluția Franceză, la care el ar fi răspuns: „Este încă prea devreme ca să ne putem da seama".

Mărturii ulterioare, la fel de vag-anecdotice, susțin că aceste cuvinte fuseseră de fapt rostite de prim-ministrul Chinei maoiste, Ciu Enlai. Iar el s-ar fi referit de fapt la revoluția studențească izbucnită la Paris în 1968. Versiunea cu Mao Zedong, secretarul general al Partidului Comunist, ilustrează mai bine atitudinea chineză față de efectele de durată ale evenimentelor istorice. Chiar și în comunismul chinez este posibil să detectăm influențe vechi, budiste, care au definit epoca dinastiilor până în perioada Yuan și chiar dincolo de aceasta.

Spre deosebire de imperiile precedente discutate aici, care își aveau propriile mituri fondatoare, dinastia Yuan (1271–1368) s-a înfiripat dintr-o succesiune de dinastii precedente. În momentul nașterii sale, China dinastică se prezenta deja ca o cultură ajunsă la maturitate, având o istorie cvasicontinuă, cu un profil bine definit. Așa cum am menționat mai devreme, civilizația han a luat naștere în mod independent în bazinul Fluviului Galben, aflat în centrul Chinei, în jurul anului 2000 î.H., la circa un mileniu după civilizațiile mesopotamiană și egipteană. Se spune că legendara dinastie Xia, prima cunoscută, s-ar fi născut tocmai în cadrul acestei civilizații han. Stăpânirea han s-a extins treptat, prin „migrații și asimilări",

care au inclus și un proces de „sinificare“******** — adoptarea dietei, scrisului, limbii, stilului de viață și culturii generale ale civilizației han.

Prima dinastie care a domnit peste o Chină imperială unită a fost dinastia Qin, care a început în anul 221 î.H. Aceasta stăpânea un teritoriu similar Chinei de astăzi, întinzându-se de la fruntariile Manciuriei contemporane până în Vietnam (spre sud) și până în Seciuan (spre vest). *Qin* (pronunțat „Cin“) este în general considerată a fi silaba de la care derivă cuvântul „China“. Această dinastie este pomenită în zilele noastre în special datorită împăratului care a întemeiat-o, Qin Shi Huang, care a murit în anul 210 î.H., lăsând în urma lui o armată confecționată din teracotă, al cărei scop era acela de a-l proteja pe suveran în viața de apoi. Aceasta a fost descoperită accidental, în 1974, de către niște fermieri locali care săpau un puț, sfredelul lor penetrând tavanul unui mausoleu uriaș. „Armata“ împăratului era compusă din peste 8 000 de soldați (fiecare având trăsături distincte), 130 de care de luptă și 670 de cai. Confecționarea acestei oștiri, alături de construcția mausoleului însuși, ascuns sub o movilă înaltă, trebuie să fi implicat munca a 700 000 de oameni, aduși de pe tot cuprinsul imperiului. Sima Qian********, părintele istoriografiei chineze, scria un secol mai târziu:

> *Primul împărat a fost înmormântat împreună cu palate, turnuri, oficialități, lucruri de valoare și tot felul de obiecte neobișnuite... Nu mai puțin de 100 de râuri curgătoare au fost simulate cu ajutorul mercurului, iar deasupra acestora tavanul a fost decorat cu corpuri cerești, dedesubtul cărora se întindeau diverse forme de relief.*

Vreme de peste două milenii, această frază a fost considerată o fantezie sau în cel mai bun caz o legendă. Chiar și după descoperirea mausoleului lui Qin Shi Huang, unele descrieri ale lui Sima Qian au fost considerate a fi niște ornamente imaginare. Cercetări științifice ulterioare au semnalat însă, în pământul care acoperise inițial mausoleul, o concentrație mare de mercur, aceasta ridicând tot felul de întrebări referitoare la acele „palate, turnuri... lucruri de valoare și tot felul obiecte neobișnuite“ care încă așteaptă să fie descoperite. În chip bizar, manuscrisul original al lui Qian nu face referire la nicio armată de teracotă, aceasta sugerând probabil faptul că prezența unei asemenea colecții, nemaivăzute, fusese un secret încă de la început, meșterii care o făuriseră fiind ulterior uciși.

Această teorie nu este atât de trasă de păr pe cât ar putea părea. Cealaltă mare construcție a domniei împăratului Qin a fost o versiune timpurie a Marelui Zid Chinezesc, confecționat din pietre culese din apropierea șantierului și din pământ

bătătorit. Lungimea exactă a acestui zid rămâne necunoscută, întrucât cea mai mare parte a fost distrusă, de-a lungul secolelor, de intemperii sau a fost inclusă în zidul construit ulterior. Chiar și așa, se cunoaște faptul că se întindea pe aproape cinci mii de kilometri********.

Aceasta ne arată cât de în serios luau chinezii amenințarea triburilor nomade care populau întinsul podiș din nord. (Mongolii nu vor deveni tribul dominant decât peste aproape un mileniu și jumătate.) Încă mai ilustrativ pentru această teamă a chinezilor este costul zidului lui Qin. Construcția respectivă nu era o mare operă de artă arhitectonică, așa cum avea să fie considerat mausoleul aceluiași împărat, dar, în ceea ce privește prețul plătit în vieți omenești, zidul a cerut mult mai multe sacrificii. Iată ce spun câțiva istorici moderni: „S-a estimat... faptul că sute de mii, dacă nu chiar un milion de muncitori și-au pierdut viața înălțând zidul lui Qin".

Această uriașă hecatombă a pus însă bazele unei civilizații care, în secolele următoare, avea să egaleze și apoi să depășească oricare altă civilizație de pe planetă. Nu am exagera defel dacă am spune că dinastia Qin a creat tiparul social al tuturor marilor dinastii care aveau să se succeadă în următoarele două milenii (ba și după aceea, așa cum vom vedea că susțin anumite voci). Întrebarea este: cum a reușit oare dinastia Qin să întemeieze această civilizație care, în timp, avea să dea naștere unui imperiu sub dinastia Yuan — mai întins și mai dezvoltat decât Imperiul Roman și mai creativ din punct de vedere artistic și tehnologic decât califatele?

Dinastia Qin a fost cea care a încurajat înființarea unui guvern central, angajând o armată de funcționari civili bine instruiți, însărcinați cu administrarea tuturor provinciilor imperiului. Acest amănunt este și va rămâne esențial pentru înțelegerea culturii chineze. O administrație atât de vastă implica guvernarea bazată pe un corp de funcționari loiali mai degrabă decât pe un cod de legi. Orice comportament care putea fi văzut ca infracțiune sau nesupunere era sancționat prin pedepse de natură penală. În absența unui cod de legi universal valabil, ce anume îi ghida însă pe acești funcționari civili în administrarea justiției?

Iată unul dintre domeniile în care putem observa penetranta influență a lui Confucius. Nu degeaba învățăturile lui au fost considerate „filosofia funcționarilor civili". Confucius murise cu circa trei secole în urmă, iar între timp învățăturile lui deveniseră mai degrabă o filosofie — sau o religie. *Analectele* lui Confucius, o colecție de precepte culese cu migală de discipolii filosofului după

moartea acestuia, cunoșteau acum o largă răspândire, devenind un ghid etico-spiritual care întruchipa un întreg stil de viață.

Accesul în corpul de funcționari publici depindea de o adâncă și riguroasă cunoaștere a învățămintelor confucianiste. Examenele de admitere erau deosebit de dificile, în timpul acestora candidații stând și câte trei zile încuiați într-o celulă strâmtă, având la dispoziție doar o tablă de scris și o găleată. Acest sistem strict avea scopul de a evita favorizarea celor care proveneau din familii cu relații, rudele unor foști funcționari civili etc. În felul acesta, accesul se făcea exclusiv pe merit. Dinastia Qin avea să dureze numai cincisprezece ani, ea rămânând cea mai efemeră mare dinastie chineză din istorie. Cu toate acestea, ea a lăsat în urmă „un sistem imperial care a durat, cu întreruperi și adaptări, până în 1912“ — anul în care a abdicat ultimul împărat și în care a fost instaurată Republica Chineză********.

Prin urmare, care sunt învățăturile lui Confucius care au modelat într-o asemenea măsură conștiința chinezilor? Țelul lui suprem era obținerea armoniei, atât în domeniul personal, cât și în cel social. Referitor la nivelul personal, Confucius spune: „Când cineva cultivă cele mai înalte principii ale propriei naturi și le pune în practică urmând principiul reciprocității, acela nu se află departe de Cale“ — adăugând, pentru a evidenția cum înțelegea el felul în care ne comportăm, o propoziție atât de ușor de recunoscut: „Ceea ce nu-ți place când îți este făcut ție nu face nici tu celorlalți“.

Cu toate acestea, asemenea multor altora, el s-a văzut obligat să ignore acest principiu când la mijloc se află treburile practice ale administrației, care de bună seamă presupune exercitarea puterii — acceptată sau nu —, indiferent de forma pe care aceasta o ia. Astfel, Confucius cel pios decretează: „Cel ce cârmuiește prin puterea virtuții sale este la fel de neclintit precum Steaua Polară“. Confucius cel practic adaugă: „Acordați o atenție deosebită afacerilor, fiți oameni de cuvânt, cheltuiți cu chivernisire și îndrăgiți-vă poporul“.

Budismul, cu mesajul său care subliniază virtuțile compasiunii și ale neatașării de lumea aceasta, avea să pătrundă în China în secolul care a urmat dinastiei Qin. Inițial, confucianismul a respins abordarea nihilistă a budismului, dar cu timpul acesta din urmă a reușit să se impună, întrucât rezona profund cu specificul chinez. Odată cu instaurarea dinastiei Yuan, budismul devenise deja religie oficială. Motivul pentru care budismul s-a armonizat atât de bine cu gândirea chineză nu este greu de deslușit. Faptul că sacrificarea vieților omenești devenise

ceva atât de obișnuit (să luăm bunăoară cazul dinastiei Qin) avea să declanșeze în chip necesar o reacție culturală — care conținea însă sâmburele propriei distrugeri. Cum viața devenise un interminabil și ciclic joc de noroc, implicând un generalizat element de nesiguranță, oamenii au adoptat în chip firesc filosofia renunțării la orice fel de ambiție lumească, așa cum o propunea budismul.

Astfel de cicluri reprezintă o constantă în istoria Chinei. Cele mai recente două exemple sunt probabil și cele mai edificatoare. În această parte a Asiei, bătăliile purtate înaintea, în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial s-au întins din 1937 până în 1949. În tot acest răstimp, China a fost devastată de invazia japoneză și apoi de războiul civil, ambele implicând ample masacre ale populației pașnice, precum și ale celor implicați direct în conflicte. Atât de nemaivăzute au fost brutalitatea și haosul, încât se estimează că în acești ani și-au pierdut viața peste 15 milioane de chinezi.

Cu toate acestea, câteva decenii mai târziu, în anii în care China era condusă de charismaticul dictator comunist Mao Zedong, această țară devastată s-a pus în slujba „Marelui salt înainte". Acesta avea „să transforme radical producția agricolă, ajutând poporul să străbată calea de la socialism la comunism, de la sărăcie la abundență". De-a lungul acestui proces, China avea să devină o superputere mondială, aptă să se opună forțelor armate ale puterilor occidentale în Războiului din Coreea, ba chiar să-și dispute cu Uniunea Sovietică rolul de lider al comunismului internațional.

Faptul că toate acestea conțineau sâmburele propriei distrugeri avea să se vădească în momentul în care secretarul general Mao a decis să lanseze Revoluția Culturală din 1966, având ca scop o nouă mobilizare a oamenilor și îndreptarea acestora către principiile de bază ale „purității ideologice". *Cărticica roșie* conținând citate din Mao a luat locul *Analectelor* lui Confucius, producând prăpăd de-a lungul și de-a latul Chinei. Oare câți oameni vor fi murit în timpul acestor tulburări? „Nimeni nu știe, pentru simplul motiv că nimeni nu a stat să-i numere." Estimările ulterioare vorbesc de peste trei milioane de morți și despre o sută de milioane de chinezi (a noua parte din populație) strămutați în timpul acestei autodistrugeri însoțite de foametea care a măturat China vreme de zece ani.

Și totuși patruzeci de ani mai târziu această țară făcuse cel mai mare „salt înainte" consemnat vreodată în istorie, construind una dintre marile minuni arhitectonice ale lumii, *Bund*-ul (ansamblul de clădiri de pe faleza Shanghaiului), trimițând o rachetă pe Lună și devenind a doua economie a lumii. Toate acestea

în absența democrației social-liberale și a pieței libere despre care se credea că sunt esențiale pentru o creștere economică rapidă. Dacă această ispravă conține și ea sâmburi ai propriei distrugeri — întrucât autoritarismul de proporții dinastice anevoie coexistă cu valul de mobilitate socială și cu o energie creativă nemaiîntâlnite vreodată la o asemenea scară — rămâne de văzut.

Toate astea ne oferă un bun context pentru a studia, în detaliu, dinastia Yuan, cunoscută și ca Marele Yuan. De unde vine această denumire? I se datorează probabil faptului că dinastia Yuan se află într-o poziție centrală, între dinastia Qin, întemeietoare, și ceea ce, în lipsa unui termen mai bun, s-ar putea purta numi dinastia Post-Mao. În toate aceste trei perioade, China s-a aflat la un moment dat pe punctul de a conduce lumea. În realitate, numai în timpul dinastiei Yuan a și reușit s-o facă.

Când Kublai Han a încheiat cucerirea dinastiei Sung, în 1279, el nu a urmat exemplul bunicului său, Ginghis Han. În timpul îndelungatei și anevoioasei campanii care a precedat această victorie, armata mongolă nu a fost lăsată să facă obișnuitul prăpăd, în care întregi populații erau trecute prin sabie, în care din orașe nu mai rămâneau decât niște ruine fumegânde și niște piramide de căpățâni retezate. În schimb, Kublai Han a început să se sinifice atât pe sine, cât și propria domnie. Capitala a fost stabilită la Khanbaliq (Beijing), iar hanul a avut amabilitatea de a-i invita pe împărăteasa dinastiei Song, rămasă văduvă, și pe nepotul în vârstă de opt ani al acesteia, împăratul Gong, să se mute în oraș, cei doi bucurându-se de protecția lui personală.

În același timp, Kublai Han s-a implicat într-o politică de expansiune, trimițându-și trupele dincolo de fruntariile Chinei, cu scopul de a contura un imperiu panasiatic. În scurtă vreme, Coreea și Manciuria i-au căzut la picioare. Au fost lansate campanii militare împotriva nordului Vietnamului și a regatului vietnamez de sud, Champa, precum și împotriva unor teritorii thailandeze și a Burmei. În nord, marina a atacat marea insulă Sahalin, aflată în largul coastelor Siberiei. Niciunul dintre aceste teritorii nu a fost cucerit pe de-a-ntregul, însă majoritatea au fost nevoite să accepte statutul de vasal al Chinei și al dinastiei Yuan.

Cu toate că au existat mai multe încercări de invadare a Japoniei — una dintre acestea implicând o flotă compusă din aproape 1 000 de corăbii —, vremea, construcția defectuoasă a navelor, rezistența îndârjită a samurailor, precum și folosirea unor hărți prost întocmite au făcut ca ambițiile lui Kublai Han să fie dejucate de fiecare dată. O altă invazie, având ca țintă îndepărtata insulă Java, s-a

vădit a fi la fel de lipsită de noroc, fiind și aceasta ratată din pricina unor hărți greșit trasate.

Alte hărți s-au dovedit a fi mai bine realizate. Țările înșirate de-a lungul Drumului Mătăsii au fost corect cartografiate cu ajutorul geografilor islamici. La fel, faimoasa „hartă a lumii" cunoscută sub numele de Kangnido, întocmită înainte ca amiralul Zheng He să pornească în marile lui călătorii, dovedește că geografii dinastiei Yuan știau prea bine de existența Indiei, a Arabiei și a Africii — cu toate că nu erau prea siguri care erau forma și mărimea acestor teritorii.

Mongolii și împăratul lor, Kublai Han, cuceriseră China, însă imensul teritoriu pe care îl luaseră în posesie și peste care domneau găzduia o civilizație mult mai avansată decât cea a cuceritorilor. Adevărul este că prima mare contribuție adusă de Kublai Han acestei civilizații a fost însuși faptul că nu a distrus-o. În chip inevitabil, anii războaielor purtate împotriva dinastiei Song au lăsat în urmă distrugeri extinse. Însuși orașul peste care avea să fie înălțată noua capitală, Khanbaliq, fusese făcut una cu pământul. Dar, ca parte a procesului de sinificare, Kublai Han a poruncit ca noul oraș să fie construit în stil chinezesc. Inițial, el și comandanții lui mongoli au supervizat dezvoltarea capitalei, însă odată cu trecerea anilor noul împărat Yuan avea să-și pună amprenta în chip semnificativ.

Când Marco Polo și-a făcut apariția la palatul lui Kublai Han din Khanbaliq în jurul anului 1275, la câțiva ani de la urcarea pe tron a noului împărat, călătorul italian a găsit acolo „cel mai măreț palat din câte există... Holul palatului este atât de spațios, încât ar putea cu ușurință găzdui 6 000 de oameni". Orașul însuși era împrejmuit de un zid pătrat cu latura de 9,65 kilometri. Acesta era unul dintre punctele terminus ale Drumului Mătăsii, orașul dispunând de cartiere separate pentru negustorii străini aparținând diverselor religii. Printre aceștia se numărau nestorieni (creștini aparținând unei secte eretice, de multă vreme alungați din Europa), evrei, „sarazini" (musulmani) și chiar maniheiști (adepți ai unei religii dualiste persane care, o scurtă perioadă, pe vremea romanilor, făcuse concurență creștinismului********).

Prin urmare, Drumul Mătăsii mijlocea și diseminarea ideilor, nu numai dezvoltarea comerțului. Aceasta este perioada în care ideile filosofilor-savanți islamici au început să pătrundă în China, introducând filosofia aristotelică și medicina greacă. Medicii chinezi musulmani au început să înființeze diverse spitale, Khanbaliq devenind cunoscut ca „Districtul Milei Nemărginite".

Pe plan intern, cea mai importantă contribuție a lui Kublai Han a fost dragarea și redeschiderea Marelui Canal al Chinei antice, care a provocat un reviriment al economiei țării. Anumite porțiuni ale acestui canal datau din jurul anului 500 î.H., însă nu au fost interconectate cu celelalte canale, măsurând în total 1 610 kilometri, decât un mileniu mai târziu, dar apoi s-a deteriorat și a rămas inutilizabil vreme de mai multe secole. Această uimitoare operă inginerească rămâne până astăzi cel mai vechi și mai lung canal navigabil artificial din lume. Când Kublai Han l-a redeschis, el pornea de la Khanbaliq, străbătând China de Est și ajungând la orașul Hangzhou, care cu trei secole în urmă fusese capitala Chinei.

Când Marco Polo a ajuns în Hangzhou, „orașul ceresc", nu și-a putut crede ochilor, pentru că acesta era:

> *Cel mai frumos, cel mai splendid oraș din lume, înțesat cu canale late, spațioase. Într-o latură a orașului se găsește un lac cu apă dulce, limpede precum cristalul. Țărmul acestuia măsoară cincizeci de kilometri, găzduind palate și conace atât de maiestuoase, încât este imposibil să-ți imaginezi ceva mai frumos. Acestea sunt locuințele nobililor și magnaților. Suprafața lacului este înțesată cu tot felul de ambarcațiuni, în care se plimbă amatorii de distracții...*

La vremea aceea, nici în Europa, nici altundeva în lume nu exista ceva asemănător. Până și Veneția părea o copie palidă, miniaturală. Încă o dată avem de-a face cu conceptul de istorie paralelă, în care diverse regiuni se află în același timp în diverse etape de dezvoltare istorică. În Al-Andalus, o rămășiță a califatelor, combinația de religii și cunoștințe a asigurat un sol fertil pentru circulația ideilor și pentru dezvoltarea unui stil arhitectonic superb, ilustrat de Marea Moschee din Cordoba și de Grădinile Alhambrei din Granada — însă toate acestea erau amenințate de înaintarea spre sud a armatelor creștine care intenționau să recucerească Peninsula Iberică.

În același timp, în inima Europei, Epoca Tenebrelor lăsase de multă vreme locul unui reviriment intelectual (acum existând câteva importante centre de învățământ, precum Sorbona din Paris, care atrăgeau studenți din toate colțurile continentului) și a unuia arhitectonic: echipe de pietrari și artizani iscusiți înălțau catedrale în stil gotic în inima orașelor de pe tot cuprinsul Europei. Și totuși niciunul dintre aceste edificii nu se compara cu splendorile din Hangzhou********.

Pe vremea romanilor, Europa conducea lumea; în timpul califatelor, Orientul Mijlociu găzduise cea mai avansată civilizație; iar acum, China începea să preia

rolul de lider mondial. În acest caz însă era vorba de ceva cu totul nou. Europa și Orientul Mijlociu se influențaseră reciproc, făcând schimb de idei și de tehnologii, făcând diverse împrumuturi culturale pe măsură ce corăbiile celor două regiuni își dezvoltau comerțul de-a lungul și de-a latul Mediteranei. China, pe de altă parte, era într-o proporție covârșitoare o civilizație *sui generis,* dezvoltându-și propriile idei în izolare și păzindu-și secretele. O dovadă a acestor afirmații este însuși Drumul Mătăsii, care era deja bine dezvoltat când Herodot l-a descris prima dată, în secolul al V-lea î.H.

Rațiunea de a fi a acestei rețele interconectate de rute comerciale transpare din însuși numele generic pe care l-a primit. China descoperise secretul producerii mătăsii, material care devenise în Occident o foarte apreciată marfă de lux. Obținerea acestui produs țesut de viermii de mătase în propriile gogoși reprezenta un secret păzit cu strășnicie. Abia în secolul al X-lea doi călugări nestorieni au reușit să subtilizeze câțiva coconi de viermi de mătase, ascunzându-i în vârfurile scobite ale propriilor bastoane și reușind astfel să exporte în Occident secretul producerii mătăsii.

China avea să fie patria multor invenții fundamentale, toate rămânând secrete până în momentul în care vestea ajungea în Occident. În multe cazuri — dar nu în toate —, invențiile furate erau dezvoltate mai departe în Apus, fapt care adesea era în măsură să schimbe cursul istoriei lumii. Când s-a inventat hârtia, China a fost prima țară care a produs-o în primele două secole după Hristos. Va dura aproape o mie de ani până când tehnologia specifică va ajunge în Europa. În chip asemănător, praful de pușcă a fost inventat de chinezi în secolul al IX-lea d.H. Potențialul militar al invenției avea în curând să fie pus în practică prin producerea unor arme precum „săgețile aprinse“, „pușca cu o sută de gloanțe“ și „bombele tunătoare“ (asemănătoare grenadelor din piatră), al căror șrapnel putea să provoace răni letale pe o arie considerabilă.

În chip ironic, praful de pușcă fusese descoperit de alchimiștii chinezi aflați în căutarea elixirului vieții — acea substanță mitică despre care se credea că era în măsură să prelungească viața și să păstreze tinerețea oricui ar fi băut din ea. Împărații chinezi se dădeau în vânt după așa ceva. Despre Qin Shi Huang, primul împărat al dinastiei Qin, se știe că a murit „otrăvindu-se cu elixir“ în anul 210 î.H. Ingredientele acestor elixire preparate de alchimiștii imperiali includeau praf de perle, foițe de aur și alte materiale prețioase, cunoscute pentru faptul că nu putrezeau. Alchimiștii ceva mai ambițioși adăugau mercur și săruri de arsenic, care aveau un efect opus celui dorit. Căutarea elixirului vieții în laboratoarele

alchimiștilor chinezi avea să continue până în perioada dinastiei Qing din secolul al XVIII-lea.

Și aceste cunoștințe aveau să se împrăștie prin Europa, câștigând încrederea unor medici dubioși, dar și a unora aflați mai presus de orice bănuială. În secolul al XV-lea, la Florența, lui Lorenzo Magnificul, care trăgea să moară, i s-a administrat un elixir care conținea praf de perle, un leac care avea să devină preferatul medicilor din Anglia victoriană puși pe jumulit bogătași. Viața veșnică este un basm care a ocupat un loc important în fiecare mare imperiu, de-a lungul întregii istorii. El continuă și în zilele noastre sub forma criogeniei, o tehnică la care apelează câte un miliardar credul pentru ca propriul cadavru să-i fie înghețat la temperaturi sub -130 °C, sperând că într-o bună zi va reveni la viață și își va uimi urmașii.

Dar să ne întoarcem la tema, mult mai reală, a modalităților de a provoca moartea inamicilor. Va dura câteva secole până când formula prafului de pușcă va ajunge în Europa, acolo unde potențialul acestuia va fi prea puțin intuit, pulberea respectivă fiind folosită mai mult pentru organizarea unor spectaculoase focuri de artificii. Abia invazia mongolă dezlănțuită asupra Orientului Mijlociu și a Europei Răsăritene — și folosirea pe scară largă a săgeților explozive, mânuite de năvălitorii călare — va modifica această percepție. Studiind praful de pușcă, un inventator rămas anonim a avut o intuiție de geniu și a construit tunul.

După cum consemnează istoricul arab Ahmad al-Hassan, mamelucii au folosit „primul tun din istorie“ în timpul decisivei Bătălii de la Ain Jalut, care avea să stăvilească invazia mongolă în 1260. Această afirmație rămâne discutabilă, însă ce nu este discutabil cu privire la valoarea transformatoare a tunului în istoria militară a omenirii? Din momentul acela, zilele castelelor, săgeților, armurilor, chiar și ale cavaleriei și ale altor arme aveau să fie numărate. Odată cu introducerea artileriei, profilul războaielor avea să se schimbe în chip radical********.

Nu este surprinzător însă faptul că și chinezii au inventat, în chip independent, tunul. În 1341, istoricul Xian Zhang a consemnat că „o ghiulea trasă dintr-un eruptor ar putea străpunge inima ori burta unui om sau a unui cal, ba ar putea penetra chiar și trupurile mai multor persoane“. Lista lucrurilor întâi inventate și apoi dezvoltate în cadrul dinastiei Yuan continuă să uimească. Cele mai multe invenții vor ajunge și în Europa, mai repede sau mai încet — de obicei pe Drumul Mătăsii. Altele vor rămâne în China.

Invenția chinezilor care avea să influențeze cel mai profund parcursul istoric al întregii omeniri a fost însă hârtia. Așa cum am văzut, aceasta fusese inventată cu ceva vreme în urmă, iar dinastia Song chiar încercase să experimenteze noi mijloace de plată, emițând bani de hârtie. Abia iscusiții administratori de la curtea Yuan aveau să ducă această idee până la capăt, introducând un sistem centralizat al banilor de hârtie. Aceștia nu numai că puteau fi tipăriți cu ajutorul unor blocuri din lemn speciale la Monetăria Imperială, dar puteau fi și folosiți ca pârghie pentru controlul economiei. Niciodată în trecut hârtia nu mai fusese folosită ca mijloc de plată principal pe teritoriul Chinei.

Nu numai că acești finanțiști chinezi timpurii au inventat această formă de plată, ei au și înțeles cum ar trebui s-o folosească. Administrațiile chineze încercaseră de mai multe ori să lanseze pe piață bani de hârtie a căror valoare era garantată cu ajutorul unor depozite de argint. Banii de hârtie din epoca Yuan — cunoscuți sub numele de Jiaochao — erau însă un mijloc de plată fiduciar. Cu alte cuvinte, aceștia erau garantați doar de regularizarea guvernamentală, prin care se stabilea pur și simplu care era valoarea unei unități monetare. Prin urmare, banii circulau în virtutea faptului că oamenii care îi foloseau se încredeau în valoarea lor********. Așa ceva nu se poate obține cu ușurință. Prima încercare de a introduce niște bancnote asemănătoare în Europa avea să aibă loc peste aproximativ cinci sute de ani. În 1720, finanțistului scoțian John Law avea să i se încredințeze conducerea trezoreriei Franței și sarcina tipăririi banilor de hârtie — un experiment care avea să se încheie cu un dezastru. (Francezii nu vor accepta banii de hârtie decât peste încă un secol.)

Cealaltă mare realizare a dinastiei Yuan a fost inventarea tiparniței moderne. În China secolelor anterioare, existaseră tot felul de metode de tipărire, însă abia în 1298 un funcționar civil pe nume Wang Zhen avea să reinventeze, pur și simplu, tiparul, folosind bucăți din lemn conținând numeroasele ideograme ale scrierii chinezești. Această tehnologie a înlesnit crearea unei tiparnițe capabile să producă cărți în tiraje de masă. Abia în secolul următor metoda avea să fie implementată și în Europa, mulțumită lui Johannes Gutenberg. Cât de mult știa el despre metoda chinezească de tipărire, care între timp ajunsese până în Orientul Mijlociu, este greu de deslușit.

În tot cazul, această invenție avea să revoluționeze mai întâi China, iar apoi Europa, acolo unde va juca un rol de catalizator al Renașterii, răspândind imagini, cunoștințe și idei noi. În China dinastiei Yuan, tiparul va provoca o transformare

a culturii și a artelor care va avea un caracter specific oriental. Se remarcă dezvoltarea unei dramaturgii tipic chinezești, inventarea romanului ca gen literar, precum și transformarea picturii peisagistice într-o formă de expresie poetică. Un moment de vârf a fost crearea „Celor trei perfecțiuni", o formă de exprimare artistică *sui generis*, combinând poezia, caligrafia și pictura într-o singură lucrare. Cu toate acestea, cea mai remarcabilă creație a dinastiei Yuan a fost porțelanul alb-albastru, măiestria artizanilor chinezi nefiind nicicând egalată********.

Un exemplu al „Celor trei perfecțiuni" din perioada Dinastiei Yuan: poezie, caligrafie și pictură.

Cu toate acestea, domeniul în care dinastia Yuan a excelat a fost probabil știința. Aceasta se întâmpla cu trei secole înainte ca Galileo să cristalizeze revoluția științifică europeană realizând faptul că „universul este scris în limba matematicii". La vremea aceea, matematicienii și oamenii de știință chinezi făceau deja descoperiri care i-ar fi uimit pe contemporanii lor europeni, în aceeași măsură în care ceasul cel bogat decorat al lui Harun al-Rashid uimise curtea lui Carol cel Mare în Epoca Tenebrelor. În 1290, Guo Shoujing, un astronom din

timpul dinastiei Yuan, întocmise deja un calendar cu ajutorul căruia calculase faptul că un an terestru durează 365,2425 zile — ceea ce înseamnă cu 26 de secunde mai puțin decât valoarea oferită de măsurătorile moderne. Tot el a soluționat o problemă majoră apărută la finalizarea Marelui Canal și a inventat o serie de instrumente astronomice de măsurare, care aveau să fie surclasate abia de inventarea telescopului.

Privind lucrurile din perspectiva tuturor acestor realizări, nu este surprinzător faptul că, în secolul al XIII-lea, matematicianul Zhu Shijie a dus algebra chinezească la un înalt nivel de dezvoltare. El a reușit să conceapă o metodă de rezolvare a unor ecuații simultane cu patru necunoscute, a introdus metode matriceale, precum și ceea ce astăzi numim „triunghiul lui Pascal". Iată încă un exemplu clasic de istorie paralelă. Aceste concepte algebrice aveau să rămână necunoscute în Europa până în momentul în care au fost descoperite în chip independent, peste aproximativ trei secole. Matematica europeană și chineză aveau să continue să se dezvolte în paralel, în chip divers și independent, vreme îndelungată.

Un paralelism asemănător, ceva mai sincronizat însă, poate fi observat în evoluția busolei magnetice. Busola fusese cunoscută în China încă de pe vremea dinastiei Qin, când era folosită în tot felul de practici divinatorii oculte. Evoluția acestui aparat, de la utilizarea de către șarlatani la utilizarea în navigație maritimă, a fost un rezultat direct al înclinației către știință a epocii Yuan. În același timp, o evoluție asemănătoare avea loc, mai degrabă independent, și în Europa, permițându-le navigatorilor să se aventureze direct de-a curmezișul Golfului Biscaya, în loc să navigheze paralel cu țărmul — ceea ce nu e mare lucru în comparație cu acele incredibile călătorii făcute de Zheng He în timpul dinastiei Ming.

În secolul al XIV-lea, dinastia Yuan avea să înceapă să se destrame. În cele din urmă, succesul repurtat de aceasta în atâtea domenii s-a dovedit a fi greu de susținut. Amintiți-vă de descrierea făcută de Marco Polo țărmului lacului din Hangzhou, de-a lungul căruia se înșirau cale de aproape cincizeci de kilometri palate și conace impunătoare. Așa cum se întâmplă de obicei, de progresul economic rapid a beneficiat în exces pătura socială avută, în vreme ce oamenii obișnuiți au rămas împovărați din pricina taxelor. Izbucnirea unui conflict între clasele sociale devenise inevitabilă. Aceste tulburări au fost exacerbate și de producerea mai multor catastrofe naturale. De trei ori Fluviul Galben a ieșit din

propria matcă, cauzând niște inundații catastrofale, foamete și pierderi de vieți omenești.

Sfârșitul dinastiei va fi cauzat de o răscoală țărănească de proporții, care avea să se răspândească dintr-o provincie într-alta. Și membrii armatei s-au răzvrătit, iar în 1368 capitala a căzut în mâinile insurgenților, un nou împărat han fiind urcat pe tron, în locul moștenitorului mongol. Epoca dinastiei Ming tocmai începuse.

Și aceasta avea să se numere printre marile dinastii, cu toate că nu a avut un rol formator pe măsura dinastiei Yuan. Și dinastia Ming avea să conțină sâmburii propriului dezastru, acesta urmând să transforme fața Chinei vreme de mai multe secole. Funcționari civili confucianiști care fuseseră atât de necesari creării unui sistem administrativ imperial remarcabil de eficient deveniseră între timp tributari ai unei tradiții rigide și ai unei corupții generalizate. O asemenea instituție nu accepta cu ușurință noile provocări aduse de inovația științifică și de călătoriile de explorare de pionierat, precum cele înfăptuite de amiralul Zheng He. Astfel de evoluții erau în măsură să tulbure armonia personală și socială cerută de învățăturile confucianiste.

În primele decade ale secolului al XV-lea, administrația începuse să conteze mai mult decât împăratul însuși. China s-a izolat de restul lumii, iar revoluția științifică și-a pierdut avântul. Societatea aceea progresistă, care călăuzea lumea, începea să se osifice. Vasele de porțelan Ming, poezia și arta — toate atinseseră desăvârșirea. Armonia devenise absolută. Și statică.

Consecințe

Între timp, câteva civilizații distincte începuseră să evolueze în câteva noi locuri de pe globul pământesc. Printre acestea se numărau Imperiul Songhai din vestul Africii și Imperiul Mogul din India, precum și Cnezatul Moscovei, întemeiat după expulzarea Hoardei de Aur. Aceste imperii și-au conturat propriul lor profil, care adesea încorpora influențele străine lăsate în urmă de cuceritori sau importate de negustori — cum ar fi cei care traversau Sahara cu caravanele sau navigatorii persani care străbăteau mările aflate la sud de Drumul Mătăsii. Alte civilizații și-au continuat existența în izolare: aborigenii din Australia sau triburile native din America de Nord.

La fel ca în San Franciscoul economistului Milton Friedman, toate etapele dezvoltării umane existau pe aceeași coordonată temporală. Fiecare conținea un

sâmbure de excepționalitate — însă nicio civilizație nu avea să fie atât de neobișnuită precum următorul imperiu pe care îl vom aduce în discuție. Acesta avea să etaleze un rafinament propriu, neinfluențat de evoluțiile altor civilizații. Însăși existența unei asemenea societăți ne face să ne întrebăm dacă evoluția umană este inevitabilă.

Am fost oare predestinați să ajungem ceea ce suntem acum de ceva din genele noastre, ceva sădit în interacțiunea noastră socială — ceva intrinsec naturii societății înseși? Ce elemente comune împărtășesc societățile umane aflate în colțuri îndepărtate ale lumii? Însăși existența Imperiului Aztec naște astfel de întrebări. Cultura, moravurile și întreaga structură socială ale acestui imperiu dezvoltat în chip izolat în America Centrală oferă un bun prilej de reflecție asupra acestei probleme.

Populația actuală a Chinei este compusă în proporție de 90% din chinezi han, restul de 10% fiind reprezentat de minorități: uiguri (o populație turanică, musulmană), mongoli etc. Populația Chinei este însă atât de mare, încât numai minoritatea uigură, de exemplu, numără peste unsprezece milioane de suflete. (*N.a.*)

De la prefixul „sino-“, care înseamnă „chinez“ și intră în componența unor cuvinte precum „sinologie“ și „sino-tibetan“. (*N.r.*)

Sima Qian a trăit, cu aproximație, între anii 145 și 86 î.H. (*N.t.*)

Ceea ce înseamnă mai mult decât distanța dintre Los Angeles și Miami sau decât întinderea Imperiului Roman de la vest la est. (*N.a.*)

Doar iudaismul se mai poate lăuda cu o asemenea continuitate și doar intermitenta tradiție democratică îi egalează longevitatea filosofică. (*N.a.*)

Chinezii îi numeau pe maniheiști „sataniști vegetarieni“. (*N.a.*)

Merită să subliniem că istoria paralelă modernă nu se limitează defel la modelul pe care îl observase Milton Friedman în San Francisco. Aceasta poate fi experimentată de orice persoană care se aventurează dincolo de perimetrul unei stațiuni turistice tropicale moderne, specifice secolului XXI, ca să cerceteze urmele lăsate de secolele anterioare.

Mai mult decât atât, cu câțiva ani în urmă am avut ocazia să văd într-o emisiune TV unul dintre exemplele extreme și elocvente de istorie paralelă. Un astronom cu origini amerindiene angajat la un observator din statul New Mexico a explicat că telescopul lui avea capacitatea să descopere stele aflate la distanțe de miliarde de ani-lumină, după care a ieșit afară, pe o terasă deschisă. Era noapte, iar astronomul și-a îndreptat mâna către focurile ce pâlpâiau în apropiere, într-o rezervație de amerindieni care încă își țineau ritualurile lor preistorice: „Eu de acolo vin“. (*N.a.*)

Cum mentalitatea militară este așa cum este, această realitate va fi pe deplin acceptată abia după câteva secole. Nu este așadar nicio surpriză că Napoleon a învățat meseria armelor în calitate de ofițer inferior de artilerie — și nici că, o jumătate de secol mai târziu, mulți vor refuza să vadă în șarja cavaleriei ușoare de la Balaclava o demonstrație de inutilitate. (*N.a.*)

Toate monedele din lume sunt acum fiduciare. Supraproducția de bancnote, care duce la creșterea inflației și la spectaculoase scăderi ale valorii banilor, ne amintește de precaritatea acestor monede fiduciare. De asemenea, ne demonstrează priceperea cu care finanțiștii timpurii au folosit acest nou mijloc de plată, inventat de ei înșiși. (*N.a.*)

În zilele noastre, un vas de porțelan alb-albastru din epoca Yuan poate depăși ca valoare trei milioane de lire sterline, fiind mai scump decât mai cunoscutele vase din porțelan Ming. (*N.a.*)

6. Imperiul Aztec

Asemenea Imperiului Mongol, și Imperiul Aztec a durat puțin, a fost sângeros, iar influența lui pare să fi fost apoi ștearsă cu buretele din marea carte a istoriei. Este însă posibil ca anumite rezonanțe culturale adânci să fi rămas nedetectate. Probabil cea mai ilustrativă imagine a acestei evoluții o reprezintă istoria unei civilizații-surori, Imperiul Inca, ce s-a dezvoltat în chip independent pe țărmul vestic al Americii de Sud.

La câțiva ani după cucerirea incașilor de către spanioli, un tânăr preot catolic proaspăt sosit din propria patrie tocmai se afla în toiul oficierii unei slujbe într-o catedrală locală. Aruncând o privire către fețele incașe, slab luminate, ale congregației lui teoretic convertite, el și-a dat seama că, în ciuda aparențelor, oamenii aceia încă își practicau străvechea lor religie. Mai mult decât atât, ei decoraseră catedrala într-o asemenea manieră încât Hristos, Fecioara Maria și statuile sfinților luaseră toate înfățișarea unor zei incași. Brusca revelație a faptului că oficia fără voie ritualurile unei zeități obscure, despre ale cărei mistere păgâne el nu știa nimic, l-a făcut pe acest preot neexperimentat să-și piardă mințile.

Asemenea repede-dispărutului și contemporanului Imperiu Mongol, aflat într-un alt colț al planetei, și Imperiul Aztec era marcat de unele contradicții la fel de cumplite precum oricare dintre atrocitățile mongole. Niște exemple ilustrative al artei aztece sunt acele cranii în mărime naturală, straniu de frumoase, însă nu mai puțin înfiorătoare, sculptate din câte o singură bucată de cuarț transparent. Despre diafanele scrijeliri făcute în interiorul acestor cranii cristaline se crede că ar conține anumite secrete referitoare deopotrivă la istoria timpurie și la destinul escatologic al umanității.

Câteva dintre aceste cranii, aparținând unor colecții naționale de prestigiu, cum ar fi superbul exemplar deținut de Muzeul Britanic, s-au dovedit a nu fi altceva decât niște falsuri, confecționate cu măiestrie în urmă cu câteva secole. Cu toate acestea, forța lor sugestivă, care cu siguranță o imită pe cea a artefactelor originale, este atât de puternică, încât adesea autoritățile au făcut o excepție, lăsând falsurile expuse.

Mai puțin măiestrit executate, însă la fel de originale, sunt desenele de tip bandă desenată create de azteci. Acestea sunt executate pe piei de căprioară sau pe frunze uscate de sisal. Scenele din istoria aztecă sunt la fel de convingătoare (cu toate că aici este vorba despre un cu totul alt stil) ca Tapiseria de la Bayeux, care înfățișează

cucerirea normandă a Angliei din anul 1066. Spre deosebire de Tapiseria de la Bayeux, desenele aztece au fost legate sub forma unor codice (sau culegeri), cum ar fi Codex Mendoza.

După cum sugerează și numele acestui codice, desenele aztece au fost transformate în cărți la o dată ulterioară cuceririi spaniole. Inițial, ele erau păstrate sub forma unor piei sau pânze lungi, făcute sul. Povestea pe care o spuneau era redată aidoma celei descrise pe Tapiseria de la Bayeux. În codicele aztece pot fi găsite scene surprinzătoare, bunăoară cea a unui bărbat privind trecerea unei comete pe cer, precum și nenumărate alte exemple de costumații și pălării exotice purtate cu ocazia diverselor ceremonii. Acestea sunt adesea împodobite cu pene viu colorate provenind de la diferite specii: papagalul arakanga, pasărea paradisului etc.

În chip contrastant, multe alte desene înfățișează scene de o cruzime înfiorătoare, cel puțin pentru privitorii occidentali: un grup de bărbați surprinși participând cu entuziasm la o partidă de canibalism ritualic; un om viu privind cum propria inimă — care tocmai i-a fost extrasă din piept și împroașcă cu sânge în toate părțile — îi este ridicată deasupra capului; exemple de „autosacrificare“, incluzând „sângerări sincronizate“, în care participanții la ritual își înfig în trup spini de cactus.

Chiar și în viața de zi cu zi, frumusețea frustă coexista cu cea mai înfiorătoare barbarie. Aceasta era o societate în care oamenii aveau ca mijloc de plată boabe de cacao, iar pentru zeii care îi țineau în viață se organizau măceluri ritualice în care sângele curgea în valuri pe treptele unor piramide impunătoare.

Sacrificiu ritual aztec: scoaterea inimii unei victime încă aflate în viață

Care o fi secretul acestor structuri cvasipiramidale care apar peste tot în primele societăți omenești? Piramidele aztece nu semănau cu cele egiptene clasice, însă etalau o stranie înrudire cu ziguratele babiloniene. Și chinezii construiseră structuri piramidale — movila care găzduia armata din teracotă a împăratului Qin avea de asemenea o formă cvasipiramidală, care probabil inițial fusese mult mai evidentă. Același lucru se poate spune despre anticele stupe budiste din India, cea mai veche dintre acestea datând din secolul al IV-lea î.H. În plus, cu numai câteva decenii în urmă, niște arheologi chinezi au descoperit în munții izolați ai Mongoliei o piramidă în trepte având o vechime de cinci mii de ani.

Babilon, Egipt, Mexic, China, India, iar acum și Mongolia — poate că și alte structuri piramidale așteaptă să fie descoperite în cine știe ce colț îndepărtat al planetei. Să fie cumva construcția piramidelor o etapă universală a evoluției umane? În multe dintre cazurile enumerate mai devreme nu se poate pune problema existenței vreunui contact între oamenii care au construit aceste piramide. Să însemne asta că există ceva în istoria noastră comună care impune civilizațiilor ca într-o anumită etapă a dezvoltării lor să depună un efort considerabil pentru a înălța niște structuri atât de masive? Să conțină această formă un fel de arhetip care zace undeva în zona subconștientă a minții umane?

C.G. Jung, psihologul elvețian din secolul trecut care își fundamentase înțelegerea minții umane pe existența unui inconștient colectiv capabil să găzduiască astfel de arhetipuri, cu siguranță ne-ar fi încurajat să credem asta. Și totuși nu există nicio metodă solidă din punct de vedere științific prin care am putea testa o astfel de teorie. Prin urmare, care să fie semnificația acestei forme geometrice — care reapare la distanțe de mii de kilometri și la intervale de mii de ani — în istoria disparată a omenirii?

Primele zigurate mesopotamiene în trepte au fost înălțate în jurul anului 3000 î.H. Primele piramide egiptene, care erau de asemenea făcute în trepte, datează din jurul anului 2750 î.H. și este foarte posibil să fi fost copiate după modelul babilonian. Piramida recent descoperită în Mongolia, făcută de asemenea în trepte, pare să fie contemporană cu cele din Mesopotamia și Egipt. Cu toate acestea, în pofida asemănărilor, piramida din Orientul Îndepărtat nu avea cum să fie copiată după modelul celor înălțate în zona Cornului Abundenței. Despre cele mai vechi piramide din America Centrală se crede că au fost construite începând cu anul 1000 î.H. Nici în acest caz nu se poate vorbi de vreo influență externă. Prin urmare: să fie vorba de o trăsătură umană universal valabilă, sau de o pură coincidență?

Încercați să priviți această întrebare și dintr-un alt punct de vedere. Care sunt formele altor structuri izolate antice sau preistorice? Seamănă ele cât de cât cu piramidele sau măcar unele cu altele? O scurtă listă a acestora este suficientă pentru a respinge o astfel de speculație de natură psihologică. Masivele statui Moai din Insula Paștelui, străvechile ziduri din Zimbabwe, ansamblul Stonehenge din Anglia, templul hindus Angkor Wat din Cambodgia, moscheea Sankore din Timbuktu — fiecare dintre aceste monumente izolate este unic ca formă și metodă de construcție, servind de asemenea unor scopuri diferite. Se pare că piramida nu este un arhetip — ci mai degrabă apanajul unei înclinații primitive, unul dintre multele instincte care au determinat societatea omenească timpurie să clădească monumente mai mari decât statura unui om.

Cu toate că nu întotdeauna cunoaștem scopul precis al acestor structuri, putem bănui că ele erau reprezentative pentru respectivele societăți umane sau pentru conducătorul acestora ori că erau esențiale pentru punerea în scenă a unor ritualuri. Sau poate că le aminteau celor care le înălțaseră de un trecut mitic, aproape uitat, ori de peisajul montan al ținutului lor de origine.

Ceea ce ridică următoarea problemă: cine erau aztecii și de unde veneau aceștia? Aztecii vorbeau câteva limbi înrudite, cunoscute sub numele generic de *nahuatl*. Pe vremea Imperiului Aztec, aceasta era o limbă transmisă din generație în generație, pe cale pur orală. Singurele documente rămase sunt acele codice, compuse în cea mai mare parte din desene. Există însă indicii că aztecii foloseau pictograme, ideograme, precum și un surprinzător de sofisticat sistem numeric.

Din nefericire, codicele care au ajuns la noi sunt în cea mai mare parte niște versiuni europene deformate, care cuprind o mulțime de comentarii. Se pare că originalele au fost distruse în totalitate de invadatorii europeni, care vedeau în ele niște texte păgâne. Chiar și așa, codicele rămase conțin o serie de scene înfățișând preziceri, ceremonii și calendare rituale, precum și reprezentări ale diferitelor zeități. Și totuși cele mai de încredere și mai autentice versiuni ale mitului originar aztec s-au transmis exclusiv pe cale orală, în limba *nahuatl*.

Conform acestui mit, în momentul Creației, exista un zeu pe nume Ometecuhtli, care în traducere înseamnă „de două ori zeu“. El exista deopotrivă în ipostază masculină și feminină, această divinitate zămislind patru fii. Doi dintre aceștia, Quetzalcoatl și Huitzilopochtli — au primit sarcina să zămislească la rândul lor niște zeități mai puțin importante, având misiuni specifice, precum și sarcina de a crea Pământul și oamenii care să-l populeze. Odată cu nașterea acestor patru zei originari, istoria s-a desfășurat sub forma unor cicluri de creație și

distrugere, legate de soare. În timpul Imperiului Aztec și al istoriei precedente acestuia, existaseră patru sori, fiecare fiind distrus în urma câte unui eveniment catastrofal. Textul scris în limba *nahuatl* consemnează: „Acum trăim în vremea celui de-al cincilea soare".

Oamenii din perioada aceea îl venerau pe Quetzalcoatl, zeul luminii și al aerului, care salvase omenirea după ce al patrulea soare fusese distrus de către Tezcatlipoca, zeul judecății, al întunericului și al vrăjitoriei. Pentru a-l îmbuna pe Tezcatlipoca și pentru a-l împiedica să mai producă o altă catastrofă, acesta a trebuit să fie mituit, fiind hrănit cu sângele rezultat în urma unui sacrificiu uman. Dacă asta n-ar fi fost suficient, Tezcatlipoca ar fi urmat să înnegrească soarele, lumea fiind distrusă de un cutremur devastator, iar Tzitzimitl, zeița stelelor, ar fi nimicit întreaga umanitate.

La fel de nedumeritoare este și originea poporului aztec. Aceasta ne face să revenim la primele exemplare ale speciei noastre și la migrația lor inițială din Africa, o poveste care dezvăluie câteva lucruri surprinzătoare, după cum iscă o serie de întrebări — rămase deocamdată fără răspuns — referitoare la această perioadă a preistoriei noastre. Despre primii hominizi se știe că au început să migreze din Africa cu aproximativ două milioane de ani în urmă. Cel mai vechi hominid a fost *Homo erectus,* urmat peste multe alte milenii de alți hominizi arhaici, precum denisovanii și neanderthalienii, ambele subspecii ale genului *Homo.* Toate aceste specii sunt acum dispărute — cu toate că, așa cum vom vedea, anumite caracteristici le-au supraviețuit, într-o manieră neașteptată.

Specia din care facem noi parte, *Homo sapiens,* s-a dezvoltat în estul Africii cu circa 200 000 de ani în urmă, ca o ramură separată a familiei hominizilor. Un avantaj evident al acestei specii era capacitatea craniană superioară. În vreme ce neanderthalienii și celelalte specii aveau o capacitate puțin mai mică de 1 000 de mililitri, inițial *Homo sapiens* dispunea de una de circa 1 300 de mililitri, chiar dacă cea mai mare parte a acesteia rămânea nefolosită. Este aproape sigur că *Homo sapiens* și-a părăsit habitatul nativ din estul Africii din cauza reducerii hranei (datorate unor schimbări climatice) și a faptului că teritoriile rămase fertile deveniseră motiv de dispută. Această migrație s-a petrecut cu circa 75 000 de ani în urmă și a urmat traseul predecesorilor hominizi.

Despre aceste mici grupuri de *Homo sapiens,* unele fiind compuse din numai 1 000 de indivizi, se știe că au părăsit Africa urmând două rute — prin Peninsula Sinai și prin strâmtoarea din sudul Mării Roșii, ajungând în Yemenul de astăzi. Pe măsură ce aceste mici grupuri au început să se înmulțească și să se răspândească

prin Asia și mai târziu prin Europa, ele s-au împerecheat cu subspeciile de hominizi care le-au precedat. Pe cale de consecință, oamenii de astăzi care populează Asia și Europa încă mai conțin ADN neanderthalian în proporție de 1–2%.

Se pare că în Africa astfel de împerecheri au fost mult mai rare, întrucât populațiile africane moderne — adică cele care nu au migrat — nu conțin nicio urmă de ADN neanderthalian, fiind astfel niște *Homo sapiens* mai puri, un adevăr care contrazice o serie de teorii rasiale contrafăcute. Una dintre consecințele încrucișării dintre *Homo sapiens* și verișorii hominizi ai acestuia (care au ajuns primii în zonele nordice și care aveau parte cu regularitate de anotimpuri reci) a fost faptul că i-a făcut pe cei dintâi să se adapteze acestor perioade ale anului în care plantele încetau să mai crească.

A fost nevoie de circa 20 000 de ani pentru ca *Homo sapiens* să se extindă până în China și în Siberia. Din acel moment, imaginea de ansamblu devine neclară. În secolul XX, în China au fost descoperite urmele unui *Homo erectus* vechi de 750 000 de ani. Acesta a fost numit Omul de Pekin. Antropologul german Franz Weidenreich considera că Omul de Pekin este „un strămoș al oamenilor și în special un strămoș al chinezilor". Astăzi, chinezii învață din manualele școlare că se trag direct din Omul de Pekin, și nu dintr-un grup de *Homo sapiens* care a trăit inițial în estul Africii.

Această alegație rămâne una extrem de controversată și de disputată în rândul multor antropologi din afara Chinei. Faptul că teoria este poate la fel de discutabilă precum cea conform căreia chinezii ar fi descoperit Australia nu are nicio relevanță. Iată încă un caz în care „etosul" se intersectează cu istoria. Idei precum teoria Omului de Pekin au tot fost formulate de-a lungul istoriei. Este vorba despre clasica afirmare a „diferenței" rasiale (adesea implicând o anumită superioritate), care a justificat de nenumărate ori necesitatea formării câte unui imperiu. Așa cum vom vedea, acest lucru se constată și în așa-zisa „perioadă postimperială", și în lunga epocă a imperiilor care a precedat-o.

Epocă la care acum vom reveni. Așa cum am văzut, conducătorii imperiilor nu sunt numai niște indivizi victorioși, ci și unii care se consideră superiori — din punct de vedere rasial și/sau cultural. Un exemplu timpuriu este încercarea lui Alexandru Macedon de „a cuceri lumea". Scopul lui declarat a fost acela de a impune în teritoriile cucerite cultura superioară, avansată, a Greciei antice (pe care el și-o însușise într-o mică măsură, neacordând o prea mare importanță lecțiilor pe care i le predase meditatorul său personal, Aristotel).

O credință asemănătoare a inspirat impunerea comunismului în țările Europei de Est: capitalismul era o orânduire vetustă, viitorul era al marxism-leninismului. Forma cea mai radicală a acestei tendințe a fost visul lui Hitler de a impune lumii „un Reich care să dureze o mie de ani“, o năzuință care pică la fel de bine în ambele categorii ale presupusei superiorități — rasială și culturală.

Cu circa 25 000 de ani în urmă, când grupurile paleolitice de vânători-culegători au ajuns în nord-estul îndepărtat al Siberiei, ele nu erau mânate de astfel de idei bombastice, referitoare la cuceriri și la imperii. Supraviețuirea era preocuparea lor de bază. Pe vremea aceea, planeta era prinsă în ghearele ultimei glaciațiuni. Dat fiind că atât de multă apă se preschimbase în gheață, nivelul mării era cu circa 120 de metri mai scăzut decât în ziua de astăzi, permițând Podului Terestru Bering să unească nord-estul Siberiei cu vestul Alaskăi********.

Se crede că cel puțin trei valuri separate de vânători-culegători au trecut Podul Terestru Bering, făcând ca acești locuitori timpurii ai continentului american să se răspândească surprinzător de rapid, mai întâi în America de Nord și apoi în America de Sud. În Mexic au fost descoperite urmele unui foc de tabără despre care se crede că a fost făcut în urmă cu 21 000 de ani. Până în anul 8000 î.H., locuitorii indigeni din Mexico începuseră deja să cultive porumbul, o plantă ale cărei multiple recolte aveau să joace un rol important în dezvoltarea Americii Centrale, atât din punct de vedere agricol, cât și cultural.

Această cereală hrănitoare și ușor de cultivat a înlesnit dezvoltarea mai multor civilizații din America Centrală, procesul începând în jurul anului 2600 î.H. Una dintre cele mai importante a fost cea a olmecilor timpurii (circa 1400–400 î.H.). Aceștia populau zonele tropicale și ținuturile din sudul Mexicului de astăzi, ajungând până la Marea Caraibilor. Astăzi, această populație este cunoscută mulțumită sculpturilor în piatră înfățișând capete uriașe, care par a fi niște reprezentări realiste ale unor oameni cu cranii pătrate, nasuri late și buze groase — niște bondoci având însă niște trăsături faciale destul de intimidante.

Această asemănare evidentă cu trăsăturile faciale ale africanilor i-a determinat pe unii istorici din trecut să speculeze faptul că olmecii trebuie să fi ajuns în zona respectivă plecând din Africa și traversând Atlanticul, însă testele ADN ulterioare au infirmat această teorie. Olmecii au inventat o scriere hieroglifică despre care se crede că a fost prima de acest gen din America Centrală. Tot ei au folosit o matematică avansată pentru a întocmi calendare și pentru a calcula mișcarea

stelelor pe firmament. Pe de altă parte, tot ei au fost cei care au inițiat practica sângerării descrisă mai devreme — autoînțeparea având ca scop îmbunarea zeilor.

În perioada 400–350 î.H., olmecii au intrat într-un declin pronunțat. Orașe întregi au fost pur și simplu abandonate, iar populația s-a împuținat cu repeziciune. Istoricii au încercat să pună cauza acestui fenomen pe seama unei serii de erupții vulcanice produse în regiune în perioada respectivă. Multe elemente ale civilizației olmece aveau să fie însă transmise următoarelor civilizații central-americane. Acum, privind în urmă, putem vedea rolul formator jucat de olmeci în evoluția civilizației aztece.

Cealaltă civilizație dominantă din această regiune a fost cea mayașă, care s-a dezvoltat în paralel cu cea olmecă, cunoscând o perioadă de înflorire între anii 1800 î.H. și 250 d.H. Teritoriul mayaș se întindea la sud-est de cel olmec, acoperind zona central-americană, din Yucatan la nord și până la Oceanul Pacific în sud. Era inevitabil ca între aceste două civilizații învecinate să se iște conflicte. Lăsând deoparte podoabele confecționate din pene ale luptătorilor, aceste bătălii erau destul de primitive, fiind purtate ca în Epoca de Piatră, cu sulițe, topoare din silex și bolovani azvârliți în direcția inamicilor. Războinicii avea corpul împopoțonat cu pene multicolore, în vreme ce conducătorii lor le purtau sub forma unor acoperăminte de cap. Abia după anul 380 î.H. au început să fie folosite arme moderne — în fapt, secrete furate de la locuitorii puternicului oraș-stat Tenochtitlan situat în centrul Mexicului.

Această tehnologie avansată consta în praștii, sulițe având în vârf lame ascuțite confecționate din obsidian, scuturi de lemn, precum și coifuri și armuri superioare făcute din piei tari. Chiar dacă acum implicau folosirea acestor noi arme, bătăliile rămâneau oarecum primitive. Secretul forjării fierului și al confecționării unei roți, ca să nu mai pomenim de cel al construcției unui car de luptă — toate acestea rămăseseră necunoscute. Ceea ce însemna că bătăliile erau purtate în lipsa unor strategii bine puse la punct. Armatele se aliniau una în fața celeilalte, după care șarjau. De aceea, conform antropologului sud-african David Webster, aceste bătălii se transformau curând într-o încăierare haotică, în care combatanții „se îmbrânceau, se înjunghiau și își zdrobeau oasele“.

În societatea mayașă, aproape toți bărbații erau instruiți ca războinici, ei bucurându-se de respect în funcție de ferocitatea cu care luptau. Aceasta era singura cale prin care mayașii puteau să avanseze pe scara socială. În timpul bătăliei însă scopul nu era să-ți ucizi adversarul, ci să-l capturezi viu. Prizonierii erau apoi folosiți pentru sacrificiile umane oficiate în scopul îmbunării zeilor.

Singurii bărbați care nu aparțineau clasei războinicilor erau preoții. Despre aceștia se credea că puteau comunica direct cu zeii sau că mijloceau relația dintre un om și zei. Semnificativ era faptul că mayașii își inventaseră propria scriere, aceasta fiind mai sofisticată decât cea olmecă. Spre deosebire de limbajele central-americane precedente, care constau în înșiruiri de pictograme (desene standardizate care semănau cu diverse obiecte), mayașii inventaseră o scriere ideografică (simboluri reprezentând idei). Prin urmare, în acest caz nu mai era vorba despre un sistem de reprezentare pictorială, ci de un limbaj sofisticat, capabil să transmită chiar și subtilități de gândire.

La fel ca olmecii, mayașii au construit câteva piramide impunătoare. Cele mayașe însă erau de obicei mai scunde, având o platformă ceva mai întinsă în vârf. Experții au căzut de acord că aceasta permitea construcția unui templu și oficierea unor sacrificii de proporții. Mayașii au inventat și o metodă proprie de cioplire a pietrei, pe care o foloseau pentru realizarea statuilor și frizelor. Cercetarea mișcării stelelor pe cer și a succesiunii anotimpurilor le-a permis preoților să dezvolte propriul lor sistem matematic. Spre deosebire de sistemul nostru zecimal (bazat pe zece cifre), cel mayaș era vigesimal (bazat pe douăzeci de cifre, ei socotind atât degetele de la mâini, cât și pe cele de la picioare).

Mayașii au inventat de asemenea și un simbol pentru cifra zero, introducându-l în calculele lor. Asta este ceva extraordinar. „Zero“ a fost și rămâne un concept alunecos. *Ceva* ce reprezintă *nimic*********. Simbolul mayaș pentru zero este o carapace goală de țestoasă. Iată ce spune istoricul american John Justeson: „Este posibil să avem de-a face cu prima reprezentare explicită a ideii de zero“. Mai mulți experți resping această afirmație, unii dintre ei susținând că de fapt babilonienii ar fi fost primii, alții spunând că indienii. Interesant rămâne faptul că acest simbol nu a ajuns în China decât în secolul al IV-lea d.H., iar în Europa abia la începutul secolului al XII-lea, fiind importat din cultura arabă.

Iată un excelent exemplu de istorie paralelă, unul care arată felul în care un concept important poate rămâne neexploatat — pentru că mayașii nu au simțit nevoia să folosească nou descoperitul lor „zero“. Europenii, care tocmai pășeau într-o epocă de mari schimburi comerciale, care implicau bănci, au fost mult mai predispuși să folosească această cifră, beneficiile fiind pe măsură: un mare salt în matematica europeană și o mai susținută activitate comercială.

Colapsul civilizației maya a fost deopotrivă misterios și abrupt. După o istorie continuă de 2 000 de ani, viața mayașilor a început să se dezintegreze cu

repeziciune. Între sfârșitul secolului al VIII-lea d.H. și începutul secolului al IX-lea d.H., mayașii au început să-și părăsească orașele și pășunile pe care le obținuseră cu atâta efort, defrișând porțiuni de pădure tropicală. Jungla le-a înghițit toate construcțiile, piramide mayașe fiind descoperite chiar și în prezent. Tehnicile de cartografiere aeriană folosite în Guatemala și în Peninsula Yucatan indică existența unei rețele extinse de canale pentru apă potabilă, practicarea agriculturii pe scară industrială, precum și contururile unor orașe întinse, conținând piramide, temple și piațete.

Din această bogată combinație de civilizații central-americane aveau în cele din urmă să-și facă apariția aztecii, formând un imperiu extins. În 1428, cele mai puternice trei orașe-state din centrul Mexicului — Tenochtitlan, Texcoco și Tlacopan — au format o triplă alianță. Această nouă putere a redus în scurtă vreme populațiile învecinate la un statut de vasalitate, imperiul extinzându-se de la Marea Caraibilor la Pacific, ajungând să măsoare 800 de kilometri de la un capăt la celălalt.

Capitala acestui nou imperiu era legendarul oraș Tenochtitlan, aflat pe locul în care astăzi se întinde Ciudad de México. Când Tenochtitlan a fost întemeiat, regiunea era acoperită de apele puțin adânci ale lacului Texcoco. Terenul ales pentru înălțarea orașului era o insulă mlăștinoasă — un loc nu prea potrivit, însă bine protejat de apele înconjurătoare. Insula a fost asanată și unită cu uscatul prin intermediul unor diguri circulabile ușor de apărat. Apeducte confecționate din teracotă asigurau furnizarea apei potabile, adusă din izvoarele și pâraiele din apropiere. Orașul însuși a fost construit după un tipar semicaroiat, dispunând de canale solid construite, diguri de trecere, străzi, piațete, temple și piramide. Peste ceva mai mult de un secol, acest oraș avea să devină una dintre minunile lumii. Se crede că acolo locuiau mai mult de 300 000 de oameni, ceea ce, în perioada aceea, depășea cu mult populația celui mai mare oraș din Europa. Numai Hangzhou și Cairo se puteau compara cu Tenochtitlan din acest punct de vedere.

Oricui ar fi urcat prima dată pe dealul care străjuia lacul, Tenochtitlanul i s-ar fi părut un loc de vis, sau cel puțin o insulă creată de un miraj, situată în mijlocul apelor calme ale lacului. Pe străzi, în interiorul orașului, mișunau oameni ai căror strămoși migratori se despărțiseră cu peste șaptezeci de milenii în urmă de *Homo sapiens*-ul care între timp evoluase, devenind o varietate europeană a speciei.

În piețe, tarabagiii scunzi și vânjoși aveau niște fețe pătrățoase, maronii, încadrate de un păr negru lins și purtau niște haine rudimentare, confecționate din fibrele uscate ale frunzelor de agavă. Tarabele erau pline cu tot felul de

produse multicolore care nu mai puteau fi găsite nicăieri altundeva pe planetă: porumb, ardei iuți, cartofi dulci, arahide, boabe de cacao și păstăi de vanilie. Cetățenii orașului locuiau împreună cu familiile lor în niște case modeste din împletituri tencuite, laolaltă cu câinii și curcanii lor. Pentru a se distra, ei se așezau pe pământ și cântau la fluierele ale căror sunete erau imitate de papagalii exotici ce își făceau cuib pe acoperișuri.

Cel mai impresionant era palatul regelui, care conținea peste o mie de încăperi, fiecare dispunând de propria baie. Curțile acestuia găzduiau două grădini zoologice separate — una pentru acvile și păsări de pradă, iar cealaltă pentru oceloți******** și iguane, niște reptile cu aspect înfricoșător, de dragoni, având creste țepoase pe spinare. În grădinile palatului puteau fi zărite de asemenea rațe cu penaj multicolor, divers, plutind în numeroasele heleșteie.

În inima acestui oraș miraculos se afla centrul ceremonial cu piramide sacrificiale, unde locuitorii se adunau ca să asiste la înfiorătoarele sacrificii umane dedicate zeilor. În chip curios, victimele care participau la aceste groaznice ceremonii păreau să urce treptele piramidelor cu destul de mult calm, acceptând să fie eviscerate de vii cu o stăpânire de sine pe care noi nu ne-am putea-o explica. Există voci care sugerează că victimele ar fi fost mai înainte drogate, însă există dovezi recente care infirmă această teorie.

După sacrificiu, victimele erau aruncate de-a dura pe treptele templului, umplându-le cu sânge. Această priveliște a trupurilor rostogolindu-se însângerate în josul piramidelor, către populația adunată la baza acestora, stârnea emoții la fel de bizare. Ne-am fi așteptat ca mulțimea să trăiască sentimente contradictorii. Teamă și empatie, sentimentul consolidării puterii autorităților — adică sentimentele obișnuite provocate de execuțiile publice petrecute în oricare alt imperiu de pe glob. Sau poate o jubilare provocată de spectacolul morții atâtor inamici. Poate chiar catharsis, așa cum era acesta trăit de spectatorii tragediilor antice grecești. Nu, aztecii par să fi acceptat ideea că astfel de masacre erau necesare pentru hrănirea zeilor și pentru a ajuta soarele să-și poată continua călătoriile pe cer, în scopul prevenirii vreunei catastrofe care ar fi putut încheia în chip abrupt era în care aztecii fuseseră hărăziți să trăiască.

După ceremonii, căpățânile celor sacrificați erau așezate în niște șiruri suprapuse, numite *tzompantli,* în afara templelor. Nu se cunoaște precis numărul celor sacrificați. Se spune că, atunci când, în 1487, un nou templu a fost închinat lui Huitzilopochtli, înfricoșătorul zeu al soarelui și al războiului, au fost sacrificați

nu mai puțin de 80 400 de oameni (inclusiv femei și copii). Aceasta este fără îndoială o exagerare. Pe de altă parte, savanții au căzut de acord că în fiecare an erau sacrificate în jur de 20 000 de persoane, pe tot cuprinsul imperiului, atât în jurul anului 1487, cât și în deceniile precedente.

Acum, că cele trei mari orașe-stat pecetluiseră o alianță, existau mai puține motive de război și prin urmare numărul prizonierilor destinați sacrificiilor era în continuă scădere. Chiar și o succesiune de mici războaie purtate împotriva statelor vasale din vecinătate nu ar fi putut asigura un număr suficient de prizonieri. În plus, în 1450 s-a produs o foamete severă, despre care antropologul mexican Miguel León-Portilla spunea: „Preoții declaraseră că zeii erau supărați pe imperiu și, pentru a-i îmbuna, era necesar să fie sacrificați mulți bărbați, aceasta trebuind să se petreacă cu regularitate".

Pentru a rezolva această problemă, autoritățile au organizat niște așa-zise „Bătălii ale florilor". Departe de a fi vorba de ceva inofensiv și încântător (așa cum ar putea sugera denumirea acestei activități), bătăliile presupuneau niște lupte pline brutalitate purtate între reprezentanți aleși ai diferitelor orașe-state. Armele letale erau înlocuite cu niște bâte plate din lemn, cu ajutorul cărora inamicul putea fi făcut să cedeze, sau chiar să fie adus în stare de inconștiență, pentru a putea fi apoi capturat fără să fi suferit răni prea grave. Aceste bătălii aveau dublul avantaj că îi căleau pe luptători, perfecționându-le instrucția militară și că asigurau necesarul de victime destinate sacrificiilor.

Toate acestea par să indice faptul că aztecii erau caracterizați de un spirit colectivist puternic, care reușise să alunge orice urmă de individualism din conștiința cetățenilor acestor orașe-state. Ceea ce este însă departe de adevăr — pentru că aztecii își configuraseră propriul lor sentiment de sine. Așa cum spunea George Orwell, referindu-se la contemporanii săi: „La vârsta de cincizeci de ani, oamenii ajung să aibă mutra pe care o merită". Cu mai mult de cinci sute de ani în urmă, aztecii sublimaseră această generalizare sub forma unei profunde și inedite filosofii individualiste. Această școală de gândire fusese inițial dezvoltată de clasa privilegiată a „înțelepților" (adică preoțimea). Ei pretindeau că ideile proveneau de la „simbolul legendar al cunoașterii *nahuatl* — importantul zeu Quetzalcoatl". Acesta își făcea apariția sub forma unui șarpe cu pene și fusese responsabil de apariția oamenilor. Conform învățăturilor lui Quetzalcoatl, scopul tuturor oamenilor ar fi acela „de a avea și a-și alcătui *un chip*". Asta îi ajuta să transgreseze anonimitatea în care se născuseră, ajutându-i „să pună o oglindă în fața semenilor". De asemenea, îl ajuta pe fiecare om în parte să-și dezvolte cunoașterea

de sine, înțelepciunea și grija — atât grija pentru sine, cât și pentru familie și pentru propriul popor.

Atât de profund era acest mesaj, încât se spune că ar fi avut implicații de natură lingvistică. În acest îndemn originar la autocunoaștere, filosofii occidentali ar putea întrezări o versiune poetică a învățăturilor lui Socrate. Cât despre aspectul lingvistic, ideea că fiecare limbă pe care o învățăm determină concluziile filosofice la care ajungem este uimitor de modernă. Wittgenstein, cunoscutul filosof al limbajului, avea să sugereze acest paradox abia în secolul XX.

În 1502, Montezuma al II-lea, pe atunci în vârstă de treizeci și șase de ani, avea să devină al nouălea conducător al Tenochtitlanului, luând în propriile-i mâini frâiele întregului Imperiu Aztec. Montezuma al II-lea era cunoscut ca războinic, despre el spunându-se că ar fi extins influența propriului imperiu ca nimeni altul înaintea sa. Alții susțin că era un personaj ezitant, copleșit de perspectiva unui destin propriu tragic. În primii ani ai domniei lui au existat o serie de amenințări care preconizau un adevărat dezastru. Apoi pe cer și-a făcut apariția o cometă, mulți crezând că aceasta marca sfârșitul ciclului de cincizeci și doi de ani al calendarului aztec și iminenta dispariție a celui de-al cincilea soare.

Când Cristofor Columb a debarcat în America, în 1492, acest continent izolat s-a reunit cu lumea exterioară. Spaniolii au lansat imediat o expediție de căutare și de cucerire, sperând să obțină materiale prețioase și alte lucruri de valoare. Astfel motivat, în februarie 1519, conchistadorul spaniol Hernán Cortés a debarcat pe coasta Mexicului, în locul în care acum se află localitatea Puerto Cruz. Îl însoțeau doar cinci sute de oameni. Conform unei credințe străvechi provenind din civilizația toltecilor, zeii părăsiseră Mexicul navigând pe mare, dar promiseseră că într-o bună zi se vor întoarce.

Cortés și oamenii lui păreau să împlinească această profeție. În ochii aztecilor, ei chiar semănau cu niște zei: europenii aveau pielea albă și bărbi înfricoșătoare, iar unii erau niște uriași cu două mâini și patru picioare (călărețiii) și puteau ucide oameni de la distanță cu un pufăit și un pocnet (focul de muschetă). În chip uimitor, aztecii își construiseră monumentele lor uriașe și atent proiectate fără să folosească animale de povară sau roata.

Așa cum nici europenii nu mai văzuseră roșii, cartofi și altele asemenea, nici aztecii, trăind în izolare, nu dezvoltaseră imunitate în fața unor boli europene obișnuite, cum ar fi variola, holera, ciuma bubonică, gripa și chiar banala răceală. În schimb, marinarii spanioli care s-au întors în Europa au adus cu ei sifilisul.

Prăbușirea imperiului aztec, deja suferind, a fost deopotrivă abruptă și spectaculoasă.

În numai doi ani, Cortés și cele câteva sute de bărbați care îl însoțeau au reușit — mulțumită vicleșugurilor, propagandei, răspândirii bolilor, arsenalului superior etc. — să îngenuncheze Imperiul Aztec. În timpul desfășurării acestor evenimente, Montezuma al II-lea a fost făcut prizonier și ucis; orașul Tenochtitlan a fost distrus, iar Cortés a ajuns să fie primul european care a privit Oceanul Pacific de pe coasta estică a acestuia. Se spune că ar fi murit aproape trei milioane de azteci, cei rămași în viață fiind convertiți la creștinism prin grija preoților catolici — convertire având rezultatele deja descrise. Astăzi, în zone îndepărtate ale junglelor care acoperă porțiuni din Peninsula Yucatan, din Honduras și Guatemala, triburi mayașe și aztece continuă să-și perpetueze tradițiile lor culturale indigene.

Consecințe

Contemporan cu Imperiul Aztec era Imperiul Inca, care la apogeu ocupa coasta estică a Americii de Sud și zona din apropierea acesteia, pornind din sudul Columbiei și ajungând până la mijlocul statului Chile din ziua de astăzi — circa 4 000 de kilometri. Fiind izolat, Imperiul Inca adăpostea o civilizație originală, diferită de cea aztecă. Atât prosperitatea, cât și prăbușirea acestui imperiu sud-american aveau să se datoreze în bună măsură zăcămintelor din Potosí, așa-numitul „munte de argint“, care în curând avea să atragă atenția conchistadorului spaniol Francisco Pizzaro — însoțit de numai 160 de bărbați, acesta a reușit să cucerească imperiul în doi ani. Cu toate acestea, el nu a reușit să găsească așa-numitul „oraș pierdut al incașilor“ — Machu Picchu, o așezare construită la o altitudine de 2 760 de metri, în Anzii Peruvieni, prin efortul unei civilizații care dispunea numai de lame (modeste animale de povară, în special în zonele muntoase********) și care, asemenea aztecilor, încă nu descoperise roata. Machu Picchu avea să rămână „pierdut“ pentru încă patru secole.

În 1553, spaniolii au descoperit totuși ceva străvechi, care rămâne la fel de impresionant și de uluitor până în ziua de astăzi. La o altitudine de circa 520 de metri, în Anzii Peruvieni, conchistadorii au descoperit un podiș prelung, arid și ocolit de vânturi, acoperit cu niște desene cunoscute acum sub numele de „Liniile Nazca“. Acestea sunt niște uriașe geoglife — desene reprezentând plante, animale,

chiar și păianjeni și schițe primitive ale unor creaturi umanoide cu capete rotunde, ochi și picioare. Alături de acestea, se găsesc acolo și câteva creaturi necunoscute. Surprinzătoare sunt și câteva linii perfect drepte, unele măsurând peste trei kilometri, trasate pe suprafața acestei zone deșertice.

Se pare că Liniile Nazca datează din perioada 600–200 î.H. Deși au fost avansate tot felul de explicații, care mai de care mai ingenioase, nimeni nu a reușit să ofere o explicație convingătoare cu privire la istoria acestor geoglife. Impetuosul Erich von Däniken a susținut chiar că ar fi vorba despre opera unor extratereștri din vechime. Astfel de gogomănii nu pot fi luate în serios, dar este adevărat că geoglifele peruviene nu pot fi admirate în toată splendoarea lor decât din cer, ele fiind vizibile și de la înălțimea la care orbitează de obicei sateliții artificiali.

Astfel de minuni imperiale premoderne par și mai uimitoare când sunt privite în contextul istoric mai larg al răspândirii lui *Homo sapiens* până în cele mai îndepărtate zone locuibile ale globului. Provocările întâlnite în timpul acestor migrații i-au ajutat pe acești strămoși ai noștri să dobândească o serie de noi competențe cognitive. Așa cum am văzut, felul în care s-a manifestat această evoluție a cunoscut deopotrivă o serie de similarități uimitoare și de diferențe surprinzătoare. Într-un sens profund, ele au fost comune întregii specii, implicând capacitatea de a manipula concepte abstracte, simbolice și religioase, care au produs arta, știința și scrisul. Umanitatea, așa cum o știm noi, luase naștere.

Dar această specie era departe de a fi un „supraom“ nietzschean, în comparație cu ceilalți umanoizi. Poate că *Homo sapiens* era mai înalt decât *Homo erectus* și alții, însă mulți dintre aceștia — în special neanderthalienii — erau mult mai solizi și mai rezistenți. Amenințările venite din partea hominizilor mai vechi, schimbările climatice, geografia și diverse „accidente ale istoriei“ au determinat grupurile familiale și triburile de *Homo sapiens* — specia mai recentă și mai avansată — să se afle într-o continuă mișcare, îndepărtându-se tot mai mult de continentul lor de baștină. Faptul că și-au dezvoltat facultăți mintale superioare — inventivitatea și adaptabilitatea la mediul înconjurător, precum și imaginația — le-a permis să se înmulțească și să continue să evolueze.

Ajungând în colțuri îndepărtate ale planetei, ei s-au întâlnit adesea cu predecesorii lor hominizi, stabiliți deja acolo. Cele două specii înrudite vor fi trăit ocazional în vecinătate, vreme de multe milenii. Cu toate acestea, în toate cazurile cunoscute, *Homo sapiens* pare să fi supraviețuit predecesorilor hominizi, aceștia dispărând în timp. Iuțeala cu care *Homo sapiens* s-a răspândit pe planetă este

absolut remarcabilă. O listă scurtă (și mult simplificată) ne va ajuta să ilustrăm această afirmație.

Cu toate că primii emigranți au traversat Podul Terestru Bering, pornind din estul Siberiei, cu circa 25 000 de ani în urmă, în doar 9 000 de ani ei aveau să ajungă în Patagonia, la capătul de miazăzi al Americii de Sud. Peste numai 2 000 de ani, un al doilea val de emigranți a traversat același Pod Terestru Bering, populând câmpiile Americii de Nord cu grupuri de indigeni organizați în triburi. Abia peste 10 000 de ani un nou val, cel al inuiților, avea să pășească pe continentul american, luând în posesie apele înghețate din nordul Canadei de astăzi.

Homo sapiens și-a făcut apariția destul de devreme în estul Australiei, anume cu circa 65 000 de ani în urmă. Cu toate acestea, abia acum 3 000 de ani un val târziu de emigranți a străbătut apele Pacificului, ajungând în nordul Australiei, trecând prin Noua Guinee. După aceea, această populație s-a despărțit, o parte ocupând insulele din Pacific. Grupul din nord a ajuns în Hawaii cu circa 1 000 de ani în urmă, iar cel din sud a ajuns în Noua Zeelandă cam în aceeași perioadă. Acest val târziu a continuat să se deplaseze către est, de-a lungul unui șir de insule răsfirate, până când a ajuns la cea mai îndepărtată, cunoscută ca Insula Paștelui, în jurul anului 300 d.H., deși este posibil să nu fi ajuns acolo decât abia în jurul anului 1200 d.H.********

În această insulă au început să înalțe cele aproape o mie de statui din piatră, Moai, toate privind către răsărit. Acestea se numără printre numeroasele mistere nedeslușite ale Insulei Paștelui, aflată la circa 1 600 de kilometri de cele mai apropiate insule (insulele Pitcairn) și la peste 3 200 de kilometri de țărmul Americii de Sud — ceea ce înseamnă că în acest caz putem vorbi despre unul dintre cele mai izolate locuri de pe planetă. Abia peste o jumătate de mileniu insula a fost descoperită de europeni, care au observat că indigenii cultivau cartofi dulci provenind din America de Sud, ceea ce sugera că aceștia ar fi avut origini americane. În același timp, corabia europeană avea la bord un membru al echipajului de origine hawaiiană, care a putut comunica cu localnicii în propria sa limbă.

Ajunși în acest punct, putem spune că am încheiat descrierea populării Pământului cu *Homo sapiens* și putem aborda o problemă fascinantă legată de specia noastră — anume capacitatea lui *Homo sapiens* de a produce opere de artă, acest impulsul creativ devenind tot mai prezent în dezvoltarea individuală a

oamenilor din diverse regiuni ale planetei, din Europa Renașterii până în India mogulilor și China Dinastiei Ming.

Este necesar acum să revenim la timpurile preistorice. Așa cum am văzut, impulsul de a înălța piramide nu a fost universal. Cu toate acestea, *Homo sapiens* pare să fi fost mânat de o nevoie imperioasă de a lăsa în urma sa o mărturie palpabilă a propriei existențe — nevoie care poate fi considerată drept începutul artei. Interesant este însă și felul în care acest impuls s-a materializat prima oară — anume sub forma unor amprente palmare. Acestea erau obținute prin punerea palmei pe peretele unei peșteri și prin suflarea unui pigment colorat (bunăoară ocru) printr-un tub, astfel încât pe piatră să rămână conturul mâinii. Se pare că aceasta este prima formă cunoscută de artă individuală, relevant în acest caz fiind faptul că metoda a fost folosită în chip independent și pe scară largă în locuri aflate la mare distanță unele de altele.

Astfel de amprente există în peșteri din Franța și Spania (având o vechime de circa 35 000 de ani). Amprente aproape identice pot fi găsite la mare distanță, în Indonezia (având o vechime de circa 40 000 de ani) sau în Patagonia (având o vechime de circa 9 000 de ani). Persistă însă un mister. Aceste artefacte care păreau să demonstreze o calitate unică a lui *Homo sapiens* au trebuit să fie supuse reinterpretării în momentul în care, în 2018, în peșterile din Spania au fost descoperite niște amprente palmare care precedau migrația lui *Homo sapiens* din Africa (petrecută cu circa 20 000 de ani în urmă). Iar aceste palme aparținuseră, fără urmă de îndoială, unor neanderthalieni.

Homo sapiens este cu siguranță o specie unică printre hominizi********, prin însuși faptul că a supraviețuit până în ziua de astăzi. Ceea ce ne face să ne punem următoarea întrebare: ce altceva este unic în evoluția acestei specii, în afara de propria supraviețuire și de monumentele imperiale pe care le-a lăsat în urmă?

În timpul ultimei glaciațiuni, geografia lumii era pe alocuri foarte diferită de cea de astăzi: Japonia era unită de Coreea și de China, în vreme ce un mare pod terestru separa Marea Neagră de Mediterana. Astfel de transformări geografice ne fac să ne gândim la dinamica dezvoltării rasiale timpurii, precum și la ceea ce se va întâmpla în viitor, dat fiind că nivelul mării se va înălța din pricina încălzirii globale. Lumea nu a fost și nu va fi întotdeauna la fel. Atât din punct de vedere geografic, cât și politic. (*N.a.*)

Mult mai practic este ca zero să fie folosit ca substituent, indicând că într-o anumită coloană nu există niciun număr. De exemplu, în sistemul nostru zecimal, substituentul 0 din numărul 702 indică faptul că nu există niciun număr în coloana zecilor. (*N.a.*)

Ocelot: mamifer carnivor din familia felidelor, având blana gri cu puncte roșcate. (*N.t.*)

Lamele pot duce în spinare circa 30% din greutatea lor, cale de 4–5 kilometri, după care trebuie să se odihnească. (*N.t.*)

Nici măcar ultimele investigații științifice nu au putut determina cu precizie acest lucru. (*N.a.*)

În sensul restrâns al termenului — adică excluzând maimuțele mari, gorilele etc. (*N.a.*)

7. Imperiul Otoman

Revenim acum la regiunea în care s-au închegat și au prosperat, vreme de aproape trei milenii, primele imperii ale lumii — Orientul Mijlociu. Imperiul Otoman, care s-a format în 1299, avea în cele din urmă să stăpânească teritorii din Asia, Europa și Africa, dăinuind vreme de peste 600 de ani. În patru rânduri acesta avea să se afle la un pas de a distruge mai avansata civilizație europeană. La numai 150 de ani după întemeierea Imperiului Otoman, în etapa timpurie a expansiunii acestuia, sultanul Mahomed al II-lea (cunoscut drept „Cuceritorul“) a reușit să îngenuncheze Constantinopolul, capitala Imperiului Bizantin (la vremea aceea încă numit în mod oficial „Imperiul Roman și Bizantin“).

Ajuns la apogeu în secolul al XI-lea, Imperiul Bizantin cuprindea toate țările din jurul Mediteranei, din Spania și Italia până în Egipt și celelalte regiuni din nordul Africii, controlând de asemenea țărmul Mării Negre. În 1453, Mahomed Cuceritorul a reușit să distrugă acest imperiu, răpindu-i Anatolia și Grecia și înaintând în Balcani, pentru a încercui Constantinopolul. După ce Mahomed Cuceritorul a pătruns în orașul sfânt, Constantin al XI-lea, ultimul care a purtat titlul de Împărat Roman, a fost ucis.

Sultanul otoman a declarat atunci că Hagia Sophia — (însemnând „Sfânta Înțelepciune“ în limba greacă), veche de 900 de ani, cea mai venerată catedrală a creștinătății și cea mai mare clădire din lume — avea să devină moschee. El însuși s-a proclamat „Kaysari-i-Rûm“ („Cezarul Romei“, în limba turcă). Ocupând acest punct strategic de pe malul Bosforului, Mahomed Cuceritorul putea să țină în șah atât Europa, cât și Orientul, făcând din Constantinopol un fel de capitală a lumii. (Peste trei secole și ceva, în momentul în care, nutrind iluzii asemănătoare, Napoleon a cucerit Egiptul, el avea să considere Cairo cel mai important oraș din lume din punct de vedere strategic: punctul nodal al Europei, Asiei și Africii; la acea vreme, America era considerată a fi un avanpost lipsit de importanță.)

În Roma, papii care s-au succedat la Vatican au încercat cu disperare să adune națiunile divizate ale creștinătății europene și să le determine să relanseze cruciadele, în scopul de a-i alunga pe otomani. Una câte una, aceste încercări s-au împotmolit din pricina lipsei unor conducători suficient de iscusiți, a geloziilor de tot felul, a suspiciunilor ș.a.m.d. Între timp, înaintarea otomană continua în chip inexorabil prin Balcani, apropiindu-se de Veneția, iar în 1480 trupele otomane au

reușit chiar să-și stabilească o bază în Italia, în portul Otranto, aflat în extremitatea de sud-est a peninsulei. Acolo, episcopul local a fost tăiat în două cu ferăstrăul, în fața localnicilor îngroziți, 12 000 dintre aceștia fiind trecuți prin sabie și alți 50 000 fiind îmbarcați în corăbii și trimiși în sclavie.

În numai câteva săptămâni, forțele otomane avansaseră peste 300 de kilometri spre nord, urmând linia țărmului. La mai puțin de 300 de kilometri spre est, peste Apenini, bătrânul și suferindul papă Sixtus al IV-lea simțea că mai avea puțin și își pierdea mințile. Părea că Roma urma să împărtășească soarta Constantinopolului. Apoi, ca printr-un miracol, otomanii s-au retras brusc, traversând înapoi Adriatica. Așa cum se întâmplase cu invazia mongolă a Europei de Est, petrecută cu trei secole înainte, și otomanii prinseseră de veste că le murise conducătorul, în cazul lor fiind vorba despre Mahomed Cuceritorul, căpeteniile armatei fiind nerăbdătoare să se întoarcă la Constantinopol, acolo unde urma să fie ales următorul sultan. Europa era salvată.

Pericolul ca otomanii să năvălească în Europa nu era însă înlăturat. Peste cincizeci de ani, sultanul Suleiman Magnificul avea să asedieze Viena. Toamna anului 1529 a fost lungă și umedă, așa că în scurtă vreme trupele turcești au început să se demoralizeze, liniile lor de aprovizionare fiind suprasolicitate, așa că asediatorii s-au retras. Cu toate acestea, 150 de ani mai târziu, Sultanul Mahomed al IV-lea a lansat un nou atac asupra Vienei, de data asta armata sa de 200 000 de soldați, condusă de marele vizir Kara Mustafa Pașa, fiind bine echipată și aprovizionată.

În iulie 1683, înainte ca turcii să ajungă în apropierea Vienei, împăratul Sfântului Imperiu Roman, Leopold I, a fugit împreună cu 60 000 dintre cetățenii orașului. În realitate, gestul lui Leopold I a fost mai puțin laș decât ar putea părea la prima vedere, scopul lui fiind acela de a cere ajutor aliaților polonezi, cazaci și germani. Uriașa armată otomană a început imediat asediul Vienei, săpând tranșee și înălțând corturi, pregătindu-se pentru o iarnă lungă. În momentul acela, Imperiul Otoman își extinsese semnificativ teritoriile, întinzându-se de-a lungul coastei nord-africane, cuprinzând Egiptul, Peninsula Arabă, Siria, Irak și ajungând până la Marea Caspică. În Europa, îngenunchease Balcanii, Principatele Române și Ungaria. Dacă Viena ar fi căzut, tot vestul Europei ar fi ajuns la mila sultanului.

Forțele otomane au reușit destul de repede să treacă de fortificațiile exterioare ale Vienei, începând să sape tuneluri pe sub ziduri. Apoi, pe 12 septembrie, otomanii au fost luați prin surprindere de apariția unei armate mixte, germano-

poloneze, care a ieșit din Pădurea Vieneză, în apropierea Muntelui Kahlenberg, situat în partea de nord a orașului. Bătălia care a urmat a durat cincisprezece ore, la capătul cărora cortul marelui vizir a fost aruncat în aer, iar trupele acestuia au fugit din tranșee, numai pentru a fi ulterior măcelărite. Kara Mustafa a reușit să se adăpostească la Belgrad, dar sultanul a fost într-atât de mânios, încât a poruncit ca acesta să fie executat, iar capul să-i fie adus la Constantinopol pe o tavă de argint. Bătălia de la Kahlenberg este în general considerată a fi momentul de cotitură al Imperiului Otoman, după aceea începând lungul său declin.

În chip ironic, acest declin avea să aibă un efect istoric profund, ducând atât la dezintegrarea Imperiului Otoman, cât și la distrugerea vechii ordini politice europene. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Imperiul Otoman nu mai reprezenta o forță de temut. Egiptul era practic independent, fiind condus de mameluci; Persia și kurzii îi amenințau frontierele de răsărit; Grecia își declarase independența încă din 1853, iar țarul Nicolae I al Rusiei spunea despre Turcia că devenise „bătrânul bolnav al Europei". Iată un vast imperiu aflat în pragul colapsului — iar puterile europene făceau, fără să se ascundă, planuri pentru a pune mâna pe diverse teritorii otomane importante din punct de vedere strategic.

În 1799, Napoleon cucerise deja Egiptul, însă peste numai doi ani marina britanică avea să-i oblige pe francezi să se întoarcă acasă. Britanicii au făcut apoi un aranjament cu Poarta (guvernul otoman din Istanbul), prin care Marea Britanie avea să capete statutul de „protector" al Egiptului. Aceasta însă nu l-a descurajat pe Napoleon. Autoproclamându-se împărat, el a început să facă planuri de invadare a Turciei, în încercarea de a-i zăgăzui pe rușii care între timp își extinseseră imperiul până la Caucaz și păreau să pregătească propria lor invazie.

Situația s-a tranșat odată cu izbucnirea Războiului Crimeii, în 1853, oponenții fiind Rusia de o parte, iar de cealaltă, o alianță compusă din Imperiul Otoman, Marea Britanie, Franța și Sardinia. Pretextul acestui război a fost o dispută între călugării romano-catolici și cei ruși ortodocși în legătură cu cheile de la Biserica Nașterii Domnului din Betleem, locul nașterii lui Hristos. Motivul real era oprirea extinderii Rusiei spre sud, în teritoriile otomane. În cele din urmă, după o campanie militară haotică, soldată cu un mare număr de morți, aliații europeni au învins.

Hotărâtă să nu rămână pe dinafară, la începutul secolului al XIX-lea, recent unita națiune germană și-a trimis emisari la Istanbul, convingându-l pe sultan să-i lase inginerii nemți să construiască linia de cale ferată Hejaz, care urma să unească Damascul de Medina, scopul declarat fiind acela de a ușura transportul pelerinilor

care se deplasau la Mecca cu ocazia *hajj*-ului. În realitate, această cale ferată urma să devină parte a unei linii care ar fi unit Berlinul de Bagdad — o componentă importantă a strategiei germane.

Linia Hejaz putea fi extinsă până la Aqaba, pe țărmul Mării Roșii, în vreme ce ramificația către Bagdad putea fi continuată până în Golful Persic. Aceasta le-ar fi permis germanilor să aibă acces direct la Oceanul Indian, ocolind Canalul Suez, aflat în posesia britanicilor și francezilor. Odată acest plan realizat, germanii ar fi putut să-și extindă imperiul dincolo de Africa de Est germană (care acoperea, în mare, actualul teritoriu al Tanzaniei). La începutul secolului XX, rivalitățile strategice europene începeau să se contureze, indicând multe dintre zonele care în 1914 aveau să devină puncte fierbinți ale Primului Război Mondial.

O schiță atât de sumară a unuia dintre cele mai mari imperii din istorie nu poate oferi decât o perspectivă modestă a transformărilor prin care a trecut lumea aflată în vecinătatea acestuia. Între anii 1299 și 1922 (anul în care Imperiul Otoman s-a prăbușit), lumea s-a schimbat în chip radical, devenind de nerecunoscut — și aceasta într-o manieră care probabil nu se va mai repeta niciodată. O astfel de afirmație poate părea discutabilă în epoca noastră, marcată de atâtea schimbări constante, miraculoase, de natură umană și tehnologică. Iată de ce ar fi binevenită o scurtă descriere a evenimentelor care s-au succedat de-a lungul acestor șase sute de ani.

În Europa, Renașterii i-au urmat Iluminismul și Revoluția Industrială, care a adus era mașinilor cu aburi, a electricității și a motoarelor mecanice de tot felul. Spania, descoperind Lumea Nouă, avea să se îmbogățească pe seama aurului și argintului adus din America de Sud — o bogăție obținută fără prea mare efort care, în chip ironic, avea să declanșeze un colaps economic********. Între timp, Portugalia, Marea Britanie, Franța și Olanda aveau fiecare să-și creeze câte un imperiu colonial. În sălbăticia Americii de Nord, britanicii aveau să înființeze numeroase colonii de coastă. Din pricina unei administrații incompetente, aceste colonii aveau în curând să-și alunge guvernatorii. După formarea Statelor Unite, nevoia de mână de lucru avea să tot atragă emigranți din păturile de jos ale Europei, până când America a ajuns pe punctul să devină cea mai mare economie mondială.

Tot în această perioadă (1299–1922), Franța avea să fie vreme de patru secole cea mai mare putere a Europei, trecând printr-o revoluție fără precedent și apoi, sub Napoleon, începând să cucerească țările pe care mai înainte doar le

influențase în chip vădit. Toate acestea și multe alte evenimente asemănătoare s-au petrecut în timpul secolelor în care Imperiul Otoman domina Orientul Mijlociu, aproape neafectat de toate aceste transformări politice și tehnologice.

Ceea ce nu înseamnă că Imperiul Otoman a rămas o structură statală izolaționistă. Când Mahomed Cuceritorul a zărit zidurile și fortificațiile Constantinopolului, el și-a dat seama că acestea erau inexpugnabile, chiar și pentru o armată ca a lui, numărând peste 160 000 de soldați. Iar un asediu părea exclus. Orașul fusese construit pe un istm înconjurat de mare din trei laturi, țărmurile acestuia fiind protejate cu niște ziduri înalte. Latura terestră era apărată la rândul ei de un șir dublu de ziduri, lung de cinci kilometri, iar în fața lui era un șanț cu apă. În total, între aceste ziduri se aflau cinci fortărețe, multe dispunând de turnuri gemene străjuind cele câteva porți arcuite — zidurile din cercul interior aveau o înălțime de 12 metri și o grosime de 4,5 metri. Nici măcar înfometarea nu părea să fie o soluție, întrucât orașul interior dispunea de fântâni cu apă dulce, precum și de grădini de zarzavat. Părea că situația era fără ieșire.

Doar că Mahomed Cuceritorul aflase de existența unui făuritor de tunuri maghiar, pe nume Orban, care se lăudase că e în stare să toarne un tun care ar fi putut spulbera chiar și zidurile Babilonului. Mahomed le-a poruncit oamenilor lui să-l aducă pe acest Orban la Adrianopol, un oraș situat la 240 de kilometri spre vest, care găzduia o mare topitorie de fier. Acolo, lui Orban i s-a poruncit să arate că nu era numai gura de el și să construiască cel mai mare tun cu putință. Acestuia i-a luat trei luni să ducă porunca la îndeplinire, iar rezultatul a fost un tun cu afet pe roți, având o țeavă lungă de 7,32 metri, capabil să lanseze proiectile de peste o jumătate de tonă cale de 1,6 kilometri.

Această armă monstruoasă, poreclită „Tunul Basilic“, a avut nevoie de șaizeci de boi ca să poată fi transportată în apropierea zidurilor Constantinopolului, ajungând acolo pe 11 aprilie 1453. Tunul a fost acompaniat de alte tunuri, de mai mici dimensiuni. Mahomed a ordonat ca toate tunurile să fie amplasate în dreptul unei porți despre care se credea că este mai puțin rezistentă decât celelalte. A poruncit apoi să se tragă fără oprire, zi și noapte.

Orban a protestat, spunând că aceasta ar putea să încingă prea tare țevile tunurilor, care ar putea să se dezintegreze din pricina propriului recul. Mahomed al II-lea a rămas însă neînduplecat și, prin urmare, a fost lansat un foc de baraj care avea să dureze șase săptămâni. Din fericire, reîncărcarea Tunului Basilic dura trei ore, însă tunurile mai mici s-au dovedit a fi mai puțin rezistente. În consecință, în momentul în care unul dintre acestea a explodat, Orban a fost ucis. Până la

sfârșitul lunii mai, Tunul Basilic nu reușise să facă decât o mică breșă în zidul exterior al orașului.

Între timp, Mahomed își pierduse răbdarea. A cerut oștii sale să treacă prin acea breșă, ordonând un atac în aparență sinucigaș. La vederea soldaților otomani, bizantinii au intrat în panică, încercând să fugă prin una dintre porțile zidului interior. În toiul degringoladei, bizantinii au uitat să închidă această poartă în urma lor, moment în care primii otomani au pătruns în orașul propriu-zis, urmați de valuri succesive de soldați. Căderea Constantinopolului, pe 29 mai 1453, încă este considerată a fi una dintre cele mai importante date din istoria europeană, marcând sfârșitul ultimului Imperiu Roman autentic. Cuvântul „autentic“ este necesar în acest context, întrucât, așa cum remarca Voltaire referindu-se la așa-numitul Sfânt Imperiu Roman, care s-a format pornind de la imperiul lui Carol cel Mare, „acesta nu era nici sfânt, nici roman, nici imperiu“********.

Inițial, Veneția a fost statul cel mai afectat de acest eveniment, cea mai mare parte a comerțului său exterior fiind legată de Constantinopol și de estul Mediteranei, în care deținea și câteva porturi strategice, în Marea Egee și în Peloponez. În vreme ce restul Europei încă se decidea ce măsuri ar fi trebuit luate, Veneția și-a trimis propria flotă în ajutorul Constantinopolului. Imediat ce aceasta a pătruns în Marea Egee, vestea căderii orașului a și ajuns la urechile corăbierilor. Drept urmare, în concordanță cu politica „pragmatică“ practicată de Veneția în acea perioadă, s-a luat hotărârea schimbării taberei.

Bartolomeo Marcello, ambasadorul venețian aflat la bordul uneia dintre corăbii, a primit ordin să navigheze până la Constantinopol și să negocieze un tratat comercial cu Mahomed al II-lea, alegând să ignore cele câteva sute de venețieni din colonia comercială din Constantinopol care fuseseră trecuți prin sabie de către invadatorii musulmani. Veneția și-a justificat schimbarea de politică în fața restului Italiei declarând: *Siamo veneziani, poi cristiani* — „Suntem mai întâi venețieni, și abia apoi creștini“.

Mahomed al II-lea l-a primit pe ambasadorul venețian cu disprețul cuvenit, însă sultanul era suficient de versat în politica de stat pentru a înțelege care erau beneficiile păstrării relațiilor diplomatice cu statul italian dispunând de cea mai mare flotă comercială. Prin urmare, a fost semnat un tratat și, pentru a-l cimenta, Veneția i l-a „împrumutat“ lui Mahomed al II-lea pe cel mai mare artist al său, Gentile Bellini, care era celebru pentru realismul și adâncimea psihologică a portretelor sale. Cum Mahomed al II-lea nu avea la inimă edictul musulman care

interzicea arta figurativă, a fost bucuros să-l primească pe Bellini la Constantinopol. În ciuda justificatei ezitări inițiale a lui Bellini, el și Mahomed al II-lea aveau în curând să lege o strânsă prietenie, „unică din punctul de vedere al intimității“, cum remarca un observator contemporan.

Mahomed al II-lea și Bellini împărtășeau un interes profund pentru istoria Levantului, precum și o aplecare către noile științe care tocmai se înfiripau sub influența Renașterii. Lui Bellini i s-a acordat libertatea de a realiza schițe ale vieții de zi cu zi din proaspăt transformatul Constantinopol, după cum i s-a comandat și un portret al lui Mahomed al II-lea însuși. Acesta îl înfățișează pe suveran în semiprofil, purtând turbanul său mare, alb, de sultan, un caftan roșu și un șal exotic din blană. Portretul nu îndulcește în niciun fel trăsăturile aspre ale lui Mahomed, cum ar fi nasul său lung și barba roșcată. Acesta este deopotrivă chipul unui războinic neînduplecat și al unui bărbat deosebit de instruit.

Aceste două aspecte vor scoate la iveală diferențele dintre Bellini și Mahomed al II-lea. Sultanul l-a rugat pe maestrul italian să picteze un tablou înfățișându-l pe Sfântul Ioan Botezătorul (care este, de asemenea, un faimos profet al islamului). Mahomed al II-lea ar fi vrut ca Bellini să picteze capul lui Ioan Botezătorul pus pe o tavă, în momentul în care acesta îi este oferit dansatoarei Salomeea, cea care pusese la cale decapitarea lui.

Când Bellini i-a prezentat lucrarea executată cu multă migală, Mahomed al II-lea a studiat-o îndeaproape, atrăgându-i lui Bellini atenția asupra unui detaliu: felul în care era înfățișat gâtul tăiat al Sfântului Ioan. Acesta nu era corect realizat din punct de vedere anatomic. Bellini i-a cerut politicos sultanului dreptul de a nu fi de aceeași părere. La urma urmelor, el studiase anatomia alături de tânărul Leonardo da Vinci. Atunci Mahomed al II-lea le-a cerut slujitorilor să-i aducă un sclav, poruncind ca acestuia să-i fie imediat tăiat capul. Apoi Mahomed s-a aplecat, arătându-i unui Bellini îngrozit exact detaliul greșit reprezentat în pictură. Peste doi ani, Bellini a reușit să-l convingă pe prietenul său Mahomed al II-lea să-l lase să revină în Italia lui natală.

Otomanii par să fi provenit din zonele turanice ale Asiei Centrale, migrând spre vest sub stindardul hoardelor mongole. Așa cum am văzut, după împărțirea Imperiului Mongol în patru mari hanate, la mijlocul secolului al XIII-lea, Ilkhanatul s-a întins peste regiunea sud-estică a imperiului, ocupând Persia și o mare parte a Anatoliei (Turcia de astăzi). Când puterea mongolilor s-a diminuat, și acest hanat s-a rupt în mai multe provincii semiindependente. Una dintre acestea se limita la un mic teritoriu tribal aflat la estul Mării Marmara, măsurând

doar 80 de kilometri lungime și 24 de kilometri lățime. Această provincie era condusă de Osman I, născut în 1254.

Se cunosc puține lucruri despre tinerețea lui Osman I, care a devenit conducătorul acestui mic teritoriu în 1299 — considerat în general a fi anul nașterii Imperiului Otoman. Despre Osman se spune că ar fi avut un vis în care a văzut o lună țâșnind din pieptul unui sfânt și pătrunzând apoi în propriul lui piept. Când l-a întrebat pe preotul de la palat ce putea să însemne visul, acesta i-a răspuns că Dumnezeu încredințase casei Osman o soartă măreață — având într-o bună zi să domnească peste un imperiu uriaș, cu munți și izvoare, ape curgătoare și grădini. Povestea avea să devină un mit însuflețitor pentru Osman și pentru poporul său, care avea să poarte numele de „otoman", după cel al conducătorului. Din acel moment, Osman I a început treptat să-și extindă teritoriul, cucerind zonele învecinate aflate în stăpânirea Imperiului Bizantin.

Visul lui Osman I reprezintă nu numai mitul fondator al identității naționale otomane, dar a jucat și un rol important în conturarea profilului psihologic al lui Mahomed al II-lea care, în 1444, avea să ajungă sultan la frageda vârstă de doisprezece ani, când abia își încheia educația tradițională islamică în vechiul oraș Amasya********. În pofida faptului că inițial a fost detronat de către ieniceri, un puternic corp militar de elită care asigura protecția personală a sultanului, Mahomed al II-lea a revenit pe tron în 1451. Ambiția și iscusința lui militară s-au făcut remarcate în momentul în care, peste numai doi ani, el avea să cucerească Constantinopolul și să-și extindă imperiul în Balcani, Anatolia și pe țărmul nordic al Mării Negre.

Șase ani mai târziu, Mahomed al II-lea avea să înceapă construirea Palatului Topkapi, reședința lui imperială din Constantinopol********. Aceasta reflectă cum nu se poate mai bine gusturile celui care a înălțat-o. Nu vom găsi aici nimic din măreția copleșitoare a gloriei imperiale romane, nici din proporțiile impunătoare ala Palatului Versailles. Topkapi este un palat cu o înfățișare destul de modestă: nu are un aspect exterior impunător, după cum nici interiorul nu este în măsură să copleșească. Locul în care a fost înălțat este însă practic inexpugnabil, terenul și clădirile ocupând un promontoriu strâmt care dă către Marea Marmara spre dreapta, către Bosfor în față și către intrarea în Cornul de Aur spre stânga.

Zidurile împrejmuitoare sunt înălțate în vârful unor povârnișuri pietroase abrupte, semețindu-se la mare înălțime deasupra apei, ceea ce le face să pară și mai impozante. Dincolo de poarta principală, care reprezintă intrarea dinspre oraș a

palatului, atmosfera aduce mai degrabă cu cea a unei universități decât cu a unui palat. Totul este gândit să fie pe măsura omului, de la clădirile relativ mici, bine proporționate, la curțile și aleile umbroase. În grădini susură havuzuri. În mijlocul uneia dintre curți se află clădirea circulară a bibliotecii. La marginea alteia, modesta clădire a vistieriei.

În spatele zidurilor care împrejmuiesc curțile se află mici bazine în care soțiile sultanului se puteau întâlni și îmbăia. La capătul îndepărtat al palatului, în locul din care se poate admira panorama mării întinzându-se până departe, se află un mic spațiu pavat cu dale de marmură, având un singur jilț, tot din marmură, în care sultanul putea sta privind orașul și Bosforul, întinzându-se până pe țărmul asiatic.

În stânga celei de-a doua curți spațioase se află cea mai mare clădire a palatului — haremul. Acesta găzduia camerele în care locuiau sultanul, precum și soțiile și concubinele lui. Una dintre intrările clădirii duce către Divan, o încăpere plină cu canapele tipic turcești (divane), de la care își trage numele încăperea. Aici se aduna consiliul compus din marele vizir și miniștrii acestuia și se desfășurau ședințele de guvern. Undeva sus, pe perete, se află un grilaj în dosul căruia sultanul putea sta nevăzut, privind cum miniștrii săi discută treburile curente ale statului. După aceea sultanul putea să cheme în audiență orice ministru, ca să dea socoteală pentru ceea ce rostise în timpul divanului. Deși aceste discuții aveau un caracter relaxat (se serveau ceai, prăjituri sau chiar mâncare gătită), felul în care erau purtate trăda reținere și discreție. Toată lumea se temea să se vadă cu sultanul după câte un divan.

În ceea ce privește legislația generală, otomanii reprezentau un exemplu clasic al observației lui Kriwaczek privind felul în care erau guvernați oamenii de rând. Aceștia erau lăsați să-și vadă de cutumele lor, pozițiile importante fiind însă ocupate de noii administratori imperiali. Câtă vreme armata imperială locală primea suficient de mulți recruți, câtă vreme taxele continuau să fie strânse și tributul anual trimis către Poarta din Istanbul (administrația guvernamentală centrală), stăpânii otomani nu interveneau prea mult. În cea mai mare parte, judecătoriile locale funcționau în conformitate cu obiceiurile religioase autohtone: evreii erau judecați de tribunale evreiești, în conformitate cu legea talmudică, creștinii își aveau și ei propriile tribunale, în care aplicau legea canonică, în vreme ce judecătoriile musulmane aplicau propria lor versiune a *shariei*. Cu toate acestea, firmanele sultanului se ridicau deasupra tuturor celorlalte legi și trebuiau să fie respectate fără crâcnire.

Existau, bineînțeles, și excepții de la acest cadru legal atât de pragmatic. În anumite teritorii cucerite, populația locală a fost convertită cu forța la islam, în vreme ce în alte teritorii oamenii au fost „încurajați“ să se convertească, ei primind recompense sub forma unor taxe diminuate, a accesului la posturi bine plătite, a dreptului de a lua pământ în proprietate ș.a.m.d. În felul acesta, multe dintre popoarele cucerite au fost ulterior și convertite. Consecințele acestui amestec de religii se fac simțite până în ziua de astăzi — dacă ne gândim numai la conflictele din fosta Iugoslavie și din Cipru.

Chiar dacă Mahomed al II-lea căuta sfaturile unor străini precum venețianul Bellini, otomanii erau fără doar și poate, în multe privințe, egali din punct de vedere cultural cu contemporanii lor europeni. La numai doi ani după cucerirea Constantinopolului, Mahomed a II-lea a început construcția Marelui Bazar, care rămâne până astăzi cea mai mare și mai fastuoasă piață acoperită din lume, fiind compusă din peste șaizeci de străzi și din 4 000 de magazine. În același timp, se lucra de zor la înălțarea Palatului Topkapi. Cu toate acestea, epoca de apogeu a orașului abia avea să urmeze.

Islamizarea Istanbulului va atinge punctul culminant sub domnia lui Suleiman Magnificul, care se născuse în 1494, la numai treisprezece ani după moartea singurului său rival într-ale măreției, Mahomed Cuceritorul. Suleiman avea să devină sultan la vârsta de douăzeci și șase de ani, iar domnia lui îi va confirma porecla. Suleiman a fost nu numai cel mai longeviv sultan (a rămas pe tron vreme de patruzeci și șase de ani), dar a domnit peste un Imperiu Otoman ajuns la apogeu, extinzând teritoriul acestuia atât de mult, încât ajunsese să aibă peste 25 de milioane de supuși. (Spre comparație, populația întregului continent european număra la acea dată 75 de milioane de suflete.)

Suleiman Magnificul a fost cel care a avut inspirata idee de a-l face pe Mimar Sinan arhitect-șef al curții. Acestuia i se datorează construcția unora dintre cele mai impozante și mai fermecătoare moschei care împodobesc Istanbulul de astăzi. Moscheea Süleymaniye, care dă spre Cornul de Aur și spre Podul Galata, cu superbul ei dom turtit și cu înaltele minarete prevăzute cu foișoare, se profilează în chip inconfundabil pe cerul serii. În interior, curtea elegantă, cu colonade, etalează o cromatică eterică, citate coranice caligrafiate cu arabescuri, precum și vitraliile simetrice care decorează spațiosul interior dominat de cupolă. Nu încape nicio îndoială că aceasta este cea mai reușită lucrare realizată de Sinan în Istanbul și cu siguranță egalează proiectul contemporan al lui Michelangelo — Catedrala Sf. Petru din Roma. Tehnica utilizată de Sinan, precum și stilul său arhitectonic

au influențat construcția altor clădiri celebre, cum ar fi Taj Mahal din India. De asemenea, adăugarea tăbliţelor de ceramică la Cupola Stâncii din Ierusalim se datorează tot influenței acestui arhitect.

Moscheea Süleymaniye din Istanbul, aflată în vecinătatea intrării în Cornul de Aur

Cultura otomană este cunoscută și pentru bucătăria anatoliană, care avea să se extindă în tot imperiul. Varietatea și originalitatea *mezze*-lor (aperitive) le-au făcut să intre în meniul de bază al restaurantelor din toată zona estică a Mediteranei. Printre mâncărurile și ingredientele principale se numărau vinetele, carnea friptă pe țepușă, dulciurile îmbibate în miere și diverse feluri de mâncare bazate pe legume. La origine, cele mai multe dintre aceste mâncăruri făceau parte din meniul de zi cu zi al țăranilor din Anatolia sau din Levant.

Trecerea de la o generație la alta a rețetelor culinare și a cuvintelor care le descriu reflectă diseminarea diferitelor culturi. Așa cum observa antropologul Jared Diamond, trecerea dintr-o limbă într-alta a cuvintelor care descriu animale sau mâncăruri adesea oferă detalii surprinzătoare referitoare la evoluția și răspândirea lor. Să luăm de exemplu cuvântul „oaie“, care reflectă procesul de domesticire al

acestui animal: *avis* în sanscrită, *ois* în greacă, *ovis* în latină, *oveja* în spaniolă, *ovța* în rusă, *avys* în lituaniană și *oi* în irlandeză. Englezii folosesc cuvântul *sheep*, însă rădăcina străveche s-a păstrat în cuvântul *ewe* („mioară“).

Ceea ce ne conduce la o altă diferență de natură istorico-lingvistică. De exemplu, când William Cuceritorul a ocupat Anglia, în 1066, din armata lui făceau parte mulți cavaleri francezi, care au primit drept recompensă latifundii confiscate de la foștii proprietari anglo-saxoni. Limba vorbită la masă era franceza, în vreme ce cuvintele utilizate de servitori și de bucătari erau anglo-saxone. Stau mărturie în această privință numele animalelor, pe de o parte, și al cărnurilor gătite din acestea, pe de alta. Carnea de porc (*pig*) se numește *pork* (după franțuzescul *porc*), carnea de oaie (*sheep*) se numește *mutton* (după franțuzescul *mouton*), carnea de vacă (*cow*) se numește *beef* (după franțuzescul *boeuf*) ș.a.m.d.

Alte asemenea disjungeri lingvistice între vocabularul colonizatorilor și cel al colonizaților pot fi întâlnite și în ziua de astăzi în fostele teritorii ale Imperiului Otoman. În acest sens, sunt suficiente două exemple. Ceea ce turcii numesc *kebab*, grecii numesc *souvlaki*, iar când dorești să bei o ceșcuță de cafea cremoasă, specifică Orientului Mijlociu, trebuie să comanzi o „cafea grecească“ în Grecia și o „cafea turcească“ în Turcia.

O altă diferență specifică culturii otomane a fost observată în 1717 de către Lady Mary Montagu, soția ambasadorului britanic. Ea a constatat că femeile din toate straturile sociale practicau o formă populară de vaccinare — un proces care implica înțeparea pielii unui copil cu un ac conținând o mică cantitate de germeni de variolă. După ce făcea o formă blândă de variolă, copilul respectiv era ferit de riscul să mai contracteze vreodată această boală desfigurantă și adesea mortală.

Pe vremea aceea, variola reprezenta una dintre cele mai letale boli contagioase. Voltaire socotise că 60% din populația lumii era predispusă să contracteze această boală care, în 20% dintre cazuri, era mortală. Boala se răspândește de la o persoană la alta prin tuse, strănut sau pur și simplu prin respirație. De-a lungul secolelor, virusul a făcut victime indiferent de clasa socială sau de grija pentru igiena personală a celor predispuși să-l contracteze. Se știe acum că, de exemplu, faraonul Ramses al V-lea a murit din pricina acestei boli în secolul al XII-lea î.H. Și regina Elisabeta I a Angliei a suferit de variolă, la fel ca Mozart și George Washington. Iar efectul pe care virusul l-a avut asupra aztecilor l-a determinat pe

Edward Jenner******** să consemneze că „a reprezentat cea mai cumplită molimă de care a avut parte vreodată specia umană“.

Când Lady Mary Montagu a revenit în Anglia, ideea infectării preventive nu a fost acceptată pe scară largă — cel mai probabil pentru că era femeie și nu avea nicio calificare medicală. Abia în 1796 Jenner avea să propună ideea vaccinării cu variola vacii, în locul variolei care afecta oamenii. Astfel s-a implementat vaccinarea modernă, care a dus treptat la eradicarea variolei. Puțini oameni știau (atunci, ca și acum) că aceasta avea la bază o invenție otomană********.

Între timp, Imperiul Otoman avea să-și atingă apogeul, întinzându-se din Cornul Africii până în Algeria. Încă din vremea lui Suleiman Magnificul, otomanii controlaseră practic întreaga Mediterană. Aceasta se datora în bună parte unui pirat având origini albaneze și cunoscut sub numele de Barbarossa (Barbă-Roșie), care își stabilise fieful în Alger. În momentul în care armata otomană a cucerit orașul, Barbarossa a primit încuviințarea să-și păstreze puterea pe care o avea înainte. Înțelegerea convenea ambelor părți. Fiind numit amiral, Barbarossa a repurtat — cu puternica flotă avută la dispoziție — o victorie răsunătoare împotriva flotelor unite ale creștinilor la Preveza (în largul coastei vestice a Greciei), în 1539.

Algerul va rămâne vreme de mai multe secole un cuib al pirateriei, de acolo fiind lansate atacuri împotriva corăbiilor aparținând tuturor națiunilor creștine. Așa cum se întâmpla și pe vremea lui Iuliu Cezar, în antichitatea romană, piraților reușeau să captureze persoane importante, pe care le eliberau din închisoarea din Alger numai contra unei răscumpărări. Alți ostatici erau pur și simplu vânduți ca sclavi. Amploarea acestui comerț poate fi estimată cercetând întinderea geografică în care se desfășura: „piraților berberi“ (așa cum ajunseseră aceștia să fie cunoscuți) își capturau victimele din locuri îndepărtate, precum vestul Africii, Cornwall sau Islanda.

Printre figurile celebre care au suferit o astfel de soartă se numără artistul renascentist Filippo Lippi (care și-a răscumpărat libertatea executând cu multă iscusință portretele propriilor răpitori) și scriitorul spaniol Miguel de Cervantes. Cel mai cunoscut dintre acești captivi a fost însă Aimée de Rivéry, pe atunci în vârstă de douăzeci de ani, o verișoară a Josephinei, soția lui Napoleon Bonaparte. Ea fusese răpită de pe un vas francez aflat în apele Atlanticului. Beiul din Alger și-a dat imediat seama de valoarea unei virgine albe atât de frumoase și, ca să intre în

grațiile sultanului Abdul Hamid I, a trimis-o la Istanbul pentru a fi inclusă în haremul suveranului.

Se spune că sultanul s-a îndrăgostit atât de tare de Aimée, încât a făcut-o favorita sa, dându-i numele de Nakșidil. Fiind o femeie dominatoare și bine educată, ea l-a determinat pe soțul ei să introducă o serie de reforme necesare, încurajând stabilirea unor relații diplomatice mai strânse cu Franța. Veridicitatea acestei povești este adesea contestată, dar, deși anumite lucruri nu se susțin din punct de vedere istoric, nu există nicio îndoială că Nakșidil a existat și că ea a exercitat o influență benefică asupra sultanului.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, atât puterea, cât și anvergura sultanilor otomani au început să se diminueze. În bună măsură, această evoluție poate fi pusă în seama unei tradiții specific otomane cunoscute sub numele de *kafes* („cușcă"), care la început a fost statornicită din motive umanitare. Înaintea secolului al XVII-lea, când un sultan murea, iar pe tron se urca fiul cel mare al acestuia, toți ceilalți frați ai proaspătului sultan erau executați, pentru a evita ca vreunul dintre ei să aibă la un moment dat pretenții la tron. Sultanul Ahmed I, care a urcat pe tron în 1603, a pus capăt acestei practici barbare. În loc să poruncească asasinarea fratelui său, el l-a închis în *kafes*********. Acolo el avea să se bucure de tot confortul unui prinț, având voie să posede propriul harem.

Această practică urma să aibă însă o serie de consecințe nedorite. În 1640, când Murad al IV-lea a murit, acestuia i-a urmat la tron fratele său, Ibrahim I, care își petrecuse ultimii douăzeci și doi de ani din viață în *kafes.* Este astfel de înțeles de ce noul sultan avea să rămână în istorie ca Ibrahim cel Nebun. Neștiind nimic despre politică și protocol și necunoscând cutumele sociale de care trebuie să țină seama ocupantului tronului de la Palatul Topkapi, el își petrecea zilele zbenguindu-se cu femeile din propriul harem în bazinul palatului. Când i-a ajuns la urechi bârfa că una dintre soțiile lui îi fusese necredincioasă, a poruncit ca toate cele 280 de femei din propriul harem să fie vârâte în saci și să fie azvârlite de pe puntea unei corăbii în apele Bosforului. Legenda spune că una dintre ele a fost salvată de o corabie franceză care se întâmpla să treacă pe acolo, femeia respectivă ajungând să trăiască la Paris, unde a câștigat o avere de pe urma propriilor memorii, care au devenit un bestseller.

Un asemenea comportament degenerat, precum și șirul de decizii aberante luate de sultanii care au urmat au provocat o slăbire treptată a Imperiului Otoman, slăbire de care marile puteri europene au profitat, începând să plănuiască

împărțirea vastului teritoriu al „bătrânului bolnav al Europei“. În 1914, la izbucnirea Primului Război Mondial, Imperiul Otoman a fost atras într-o alianță cu Germania. Turcia și provinciile imperiului începuseră deja să se destrame. Se zvonea că mai multe grupări politice se luptau să pună mâna pe putere.

În Anatolia trăiau, atunci ca și acum, diverse populații, urmașii celor care, după caz, cuceriseră sau apăraseră țara, precum și reprezentanți ai populațiilor de pe tot cuprinsul Imperiului Otoman. Printre acestea se numărau mai multe popoare turanice (provenind din Asia Centrală): mongoli, kurzi, armeni — precum și slavi, caucazieni, greci și albanezi.

Sângerosul masacru al armenilor, petrecut în 1915, a fost provocat de paranoia guvernului central că acest grup etnic creștin ar fi putut lua țara în stăpânire. Astfel de suspiciuni planau și asupra altor grupuri etnice, dar în realitate, în Turcia de la începutul secolului XX, cele mai multe dintre ele erau deja parțial, dacă nu chiar total, integrate. Existau chiar armeni care pătrunseseră în ministere, conducând instituții vitale precum monetăria națională sau deținând funcții în comitetele care asigurau distribuția apei potabile și producția de muniție. În anii războiului, campania îndreptată împotriva armenilor s-a soldat cu deportări în masă și omorârea a peste un milion de oameni.

În 1918, Imperiul Otoman s-a văzut ajuns de partea învinșilor, iar după Tratatul de la Versailles, Turcia și-a pierdut teritoriile colonizate. Pe cale de consecință, grecii au lansat cu promptitudine o invazie în centrul Anatoliei, fiind însă în cele din urmă respinși de iscusitul general Mustafa Kemal, care în 1915–1916 reușise să înfrângă forțele aliate în bătălia de la Gallipoli. În debandada creată, portul Smirna (acum Izmir) a fost incendiat, aproape 100 000 de greci puși pe fugă pierzându-și viața. Câteva luni mai târziu, ultimul sultan, Mehmed al VI-lea, a abdicat.

În numai câteva luni, generalul Mustafa Kemal a preluat puterea, luându-și supranumele de Atatürk („tatăl poporului turc“) și lansând un vast program de reforme menite să „europenizeze“ o țară rămasă în urmă. Printre aceste măsuri s-au numărat interzicerea purtării fesului (în cazul bărbaților) și a vălului (în cazul femeilor), transpunerea limbii turce din scrierea arabă în cea latină, încercarea de a instaura o democrație parlamentară, abolirea *shariei* și diminuarea puterii autorităților religioase, în special în domeniul educației. Aproape un secol mai târziu, aceste reforme au început din nou să fie puse în discuție, țapii ispășitori fiind acum kurzii.

Consecințe

Imperiul Otoman poate fi considerat ultimul dintre imperiile „pe stil vechi". Așa cum am văzut, inițial formarea marilor imperii ale lumii a avut la bază dorința de cucerire. (În cazul Imperiului Mongol, bunăoară, aceasta pare să definească deopotrivă începutul și sfârșitul întregului proiect.) Alte aspecte — fie rolul civilizator, fie exploatarea — se nasc în siajul acestor cuceriri.

Ulterior, de la sfârșitul secolului al XV-lea, construcția imperiilor a cunoscut o transformare subtilă, având legătură cu marea. Din momentul acela, marea avea să joace un rol major în configurarea imperiilor. În același timp, transformările istorice legate de ideea de „progres" vor deveni o trăsătură definitorie, chiar mai accentuată decât la vechii romani. Cucerirea Lumii Noi de către spanioli a semănat cu năvala mongolilor în Europa, constituind prilejul de a dobândi o mare bogăție, materializată în cantități impresionante de aur și argint. Pe de altă parte, portughezii au ocolit Capul Bunei Speranțe în căutarea unor noi rute comerciale. Intenția lor fusese aceea de a găsi o alternativă la Drumul Mătăsii, iar succesul lor a fost în măsură să îi falimenteze pe venețieni, care mai înainte fuseseră primii beneficiari ai negoțului cu valoroasele condimente orientale, cum ar fi nucșoara, piperul, scorțișoara sau ghimbirul********.

De acum înainte, comerțul va deveni scopul inițial, iar nu simpla consecință a edificării unui imperiu. Începuse epoca unor imperii europene tot mai vaste, între care era o concurență acerbă. Războaiele erau câștigate sau pierdute, însă statele supraviețuiau mai mult sau mai puțin intacte. Până la Napoleon, nimeni nu va cuceri întregul continent european. Civilizația europeană a avansat, alimentată fiind de astfel de conflicte intestine. În tot acest timp, statele europene implicate în războaie au introdus invenții militare tot mai sofisticate care, la rândul lor, au dus la declanșarea unei revoluții științifice. (Atât Leonardo, cât și Galileo au nutrit speranța de a deveni niște ingineri militari de succes. Telescopul modificat al lui Galileo — propus venețienilor ca mijloc de depistare timpurie a apropierii flotelor inamice — va deveni un instrument științific revoluționar abia în momentul în care inventatorul acestuia îl va îndrepta către cerul înstelat.)

În acest timp, restul lumii rămânea practic neafectat de asemenea progrese tehnice — până în momentul în care spaniolii și portughezii au dat startul unei noi ere. Alte națiuni europene le-au călcat curând pe urme. Olandezii, englezii, francezii — cu toții au început să străbată mările lumii, căutând să-și dezvolte

comerțul, ceea ce a avut drept consecință cuceriri teritoriale. Acestea erau uneori cauzate de protestele localnicilor față de intervenția negustorilor străini în treburile lor, dar mult mai adesea de vechiul impuls imperial de a cuceri noi și noi teritorii — adică mai degrabă de lăcomie și de necesitatea de a-i ține la distanță pe ceilalți competitori europeni, decât de dorința de a domina sau de a „civiliza".

Să punem în balanță toate acestea cu ceea ce se petrecea la celălalt capăt al conglomeratului eurasiatic: China rămăsese nedivizată și izolată, în vreme ce echivalentul insular al Marii Britanii (Japonia, adică) urma o politică izolaționistă asemănătoare. În acest timp, națiunile europene continuau să „descopere" restul lumii, grăbindu-se să-și declare teritoriile cucerite parte a propriilor „imperii". Cel mai mare dintre acestea avea să devină „imperiul în care soarele nu apune niciodată" — Imperiul Britanic. Ceea ce era adevărat: la orice oră din zi sau din noapte, soarele întotdeauna strălucea în cel puțin o parte a acestui imperiu răsfirat pe toate meridianele.

Pe de altă parte, definiția sugera și faptul că soarele acestui imperiu nu va apune niciodată. Așa cum am văzut, aceasta a reprezentat o iluzie nutrită de toți conducătorii marilor imperii. „Sindromul lui Ozymandias" — dacă putem spune așa — a supraviețuit până în epoca modernă, constituind una dintre marile lecții ale istoriei. Ecourile acestui sindrom pot fi găsite în „Reich-ul de o mie de ani" al lui Hitler și în ideea unei „hegemonii americane permanente".

Abundența aurului avea să ducă la inflație și la devaluare. Filip al II-lea, care dorea să-și formeze o armată, s-a împrumutat cu bani, garantând creditul cu aur. Când valoarea și fluxul de aur s-au diminuat — din pricina supraabundenței, pirateriei și corupției —, Filip a fost obligat să-și plătească datoriile la un preț de patru ori mai mare. Toate acestea se petreceau în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pe cale de consecință, Spania nu s-a mai putut împrumuta cu dobânzi avantajoase, nu și-a mai putut întreține armata și nu a mai fost capabilă să-și guverneze cum se cuvine coloniile. În 1429, expulzarea evreilor, deținători ai unor competențe financiare unice, a înrăutățit și mai mult situația.

Catastrofe naționale asemănătoare aveau să se repete de-a lungul secolelor următoare, în special după brusca descoperire a petrolului — o marfă atât de ușor de exploatat. Mari venituri garantate luau astfel calea diverselor oficialități guvernamentale, care își reținеau cota-parte. Venitul garantat ajuta la menținerea unor taxe reduse, ceea ce sporea popularitatea guvernelor respective. Cu toate acestea, doar o mică parte din bani era pusă în circulație, ceea ce însemna că veniturile bugetare provenind din taxe nu puteau susține dezvoltarea preconizată (prin mentenanța infrastructurii, dezvoltarea unor noi industrii etc.). Corupția devenea endemică, economia stagna, în vreme ce elita conducătoare se scălda în bani. (*N.a.*)

În mod ironic, Imperiul Bizantin, care era considerat din toate punctele de vedere secundar în comparație cu Imperiul Roman originar, a durat de două ori mai mult decât acesta din urmă. (*N.a.*)

Conform geografului grec Strabon, acest nume ar avea legătură cu faptul că la un moment dat așezarea a fost căminul legendarelor femei războinice cunoscute sub numele de amazoane. (*N.a.*)

Numele vechi al orașului, derivat din cel al împăratului roman Constantin, a continuat să fie folosit, după cum, într-o oarecare măsură, s-a păstrat și numele mai vechi al așezării, Byzantion (Bizanț). Numele actual, Istanbul, avea să se încetățenească treptat, de-a lungul anilor. Există o întreagă dezbatere cu privire la

etimologia acestui nume. Anumite voci susțin că Istanbul derivă din grecescul *eis ten polin* (însemnând „în oraș"). Sursele turcești susțin însă că numele ar deriva din *Islam bol* (însemnând „mult islam"). (*N.a.*)

Edward Jenner (1749–1823): medic englez care a contribuit la găsirea unui vaccin împotriva variolei. (*N.t.*)

Există dovezi că această practică ar fi fost răspândită și în alte zone din Asia și Africa. În 1716, prelatul puritan Cotton Mather din New England l-a surprins pe sclavul lui, Onesimus, cum își aplica procedura. Mai târziu, prelatul avea să o folosească în timpul unei epidemii de variolă izbucnite în Boston. Ironia face ca acest pionier al științei să fi jucat cu ani înainte un rol important în timpul celebrei vânători de vrăjitoare desfășurate la Salem și în procesele cu care acestea au culminat. (*N.a.*)

Mai precis, *kafes* era apartamentul din Palatul Tokapi în care prinții moștenitori erau ținuți într-un fel de arest la domiciliu. (*N.r.*)

Este adevărat că și Cristofor Columb intenționase să găsească o nouă rută comercială către China. La fel, primii conchistadori se lăsaseră inspirați atât de mitul Tărâmului de Aur (*El Dorado*), cât și de dorința de cucerire. (*N.a.*)

8. Imperiul Britanic

S-a spus că, dacă un imperiu urma să domine lumea în secolele al XIX-lea și al XX-lea, acesta nu putea fi decât Imperiul Britanic. Ceilalți candidați erau lipsiți de simțul fairplay-ului și de atitudinea rezonabilă a britanicilor. În chip ironic, se pare că tocmai națiunile cele mai „decente“ ale Europei au dat dovadă de un comportament abominabil în propriile colonii — să nu uităm, în acest sens, de barbara stăpânire a olandezilor în Indiile de Est sau de genocidul făcut de belgieni în Congo********.

Și totuși, cu cât examinăm mai mult caracterul rezonabil al stăpânirii britanice în colonii, cu atât acesta devine mai puțin evident. Toată lumea este de acord cu faptul că dominația imperială britanică a cunoscut și câteva momente întunecate. Să luăm ca exemplu India, așa-zisa „Bijuterie a Coroanei“********. Războaiele Opiului, desfășurate la începutul secolului al XIX-lea, după ce britanicii îi obligaseră pe chinezi să cumpere opiul cultivat în India, a fost orice, numai fairplay nu. (Pe cale de consecință, 40 000 de chinezi, în special locuitori ai zonei costiere, au devenit dependenți, în vreme ce produsul intern brut al Chinei s-a înjumătățit.)

A urmat apoi, în 1919, Masacrul din Amritsar, comis cu consimțământul guvernatorului din Punjab, Michael O'Dwyer. Atunci, soldații britanici au primit ordin să deschidă focul asupra unei congregații de credincioși sikh. Până și în rapoartele oficiale s-a consemnat faptul că evenimentul s-a soldat cu moartea a aproape 200 de oameni. Investigațiile făcute ulterior au arătat că muriseră de fapt peste 1 000 de persoane, 1 500 fiind rănite. Acest incident a marcat începutul mișcării pentru independență. Douăzeci de ani mai târziu, Udham Singh, unul dintre martorii masacrului, a călătorit de unul singur până la Londra, acolo unde l-a împușcat pe guvernatorul O'Dwyer. După ce l-au judecat, britanicii l-au spânzurat. Imaginea lui este venerată până în ziua de astăzi în Templul de Aur din Amritsar, inima spirituală a sikhismului.

În perioada următoare, mișcarea de independență avea să fie condusă de Mahatma Gandhi, care va urma o politică de rezistență pasivă, încurajându-și adepții să se așeze pe șinele de cale ferată pentru a împiedica trecerea trenurilor. Se credea că o astfel de tactică avea să-i demoralizeze pe britanicii care obișnuiau să

arunce găleți cu scursuri în capul demonstranților, evitând totuși să treacă cu trenurile peste ei.

În plus, britanicii fuseseră cei care construiseră liniile de cale ferată, introducând astfel un sistem de transport modern care lega cele mai îndepărtate colțuri ale subcontinentului indian. Clădirile administrative ale marilor orașe se puteau compara cu multe dintre cele întâlnite în acea vreme în Europa. Acolo, britanicii și funcționarii civili indieni constituiau un corp administrativ care se străduia să „modernizeze" o populație compusă din câteva sute de milioane de locuitori. Aceasta implica o politică de tip *divide et impera,* stimulente, recrutări militare locale și amenințarea selectivă cu forța. Pentru a ne forma o idee despre anvergura acestei sarcini, iată câteva cifre: în 1900, 165 000 de britanici (administratori și militari) dominau în jur de 330 de milioane de indieni.

Administrația britanică (adesea cu sprijinul armatei) va introduce sisteme de irigații moderne, silvicultura și un nou sistem legal (construind și noi închisori), implementând de asemenea educația generală (în limba engleză). Britanicii vor urmări cu uimire cum indienii își vor făuri propria lor industrie a oțelului, care mai târziu va cunoaște ascensiunea companiei Tata Steel, una dintre cele mai mari din ziua de astăzi. Cu toate acestea, vreme de peste 150 de ani, PIB-ul Indiei va rămâne stagnant (există însă voci care spun că de fapt s-a înjumătățit). În aceeași perioadă, PIB-ul Marii Britanii a crescut cu aproape 700%, aceasta datorându-se în bună măsură importurilor din India constând în iută, bumbac, mirodenii și chiar orez (în pofida foametelor indiene).

Pe de altă parte, politicile progresiste au dus la formarea unei prospere clase de mijloc indiene, reprezentanți ai acesteia primindu-și educația într-unele dintre cele mai prestigioase școli publice engleze. Din rândurile acestor intelectuali se va alege mai târziu elita mișcării pentru independență********. Încă o dată ne confruntăm cu aceeași întrebare cu două tăișuri: „Ce au făcut romanii vreodată *pentru noi*?" Ceea ce atrage după sine și întrebarea: „Ce ne-au făcut romanii *nouă?*"

La început, ca să țină pasul cu noile imperii europene, Imperiul Britanic a pornit să exploreze noile teritorii, sperând să obțină diverse beneficii comerciale. Încă din 1497, venețianul Zuan Cabotto (John Cabot, în forma anglicizată) a fost finanțat de un grup de comercianți din Bristol să traverseze Atlanticul, pe urmele lui Cristofor Columb. În chip ironic, Cabot a debarcat în zona în care vikingii își stabiliseră pentru scurtă vreme colonia Vindland, cu circa 500 de ani

în urmă, un loc pe care Cabot l-a numit „New Found Launde“. Cabot își imagina că ajunsese în China, așa că s-a decis să nu înființeze o colonie.

Aproape un secol mai târziu, în 1585, Sir Walter Raleigh a înființat o colonie pe insula Roanoke din Virginia, nume englezesc care pe atunci definea întreaga coastă aflată la nord de teritoriul Floridei, luat în stăpânire de către spanioli. Din Virginia, Raleigh a adus pentru prima dată în Anglia cartofi și tutun. Când, în 1590, o corabie britanică a ajuns în Roanoke, cei de la bord au constatat că toți locuitorii insulei dispăruseră în chip misterios. În 1607, britanicii aveau să înființeze prima lor așezare permanentă pe teritoriul american, și anume Jamestown, aflat la circa 160 de kilometri nord de Roanoke, „Colonia pierdută“.

Cu numai o jumătate de secol mai devreme, navigatorul englez John Hawkins a capturat o navă portugheză pornită din Africa, având ca destinație insulele Caraibe. La bordul corabiei portugheze se aflau peste 300 de sclavi negri, pe care Hawkins i-a vândut la Santo Domingo. Dându-și seama că aceasta era o îndeletnicire deosebit de bănoasă, el s-a implicat în așa-numitul „comerț triunghiular“ cu sclavi, care era deja practicat de câteva națiuni europene. Acesta funcționa în felul următor: mai întâi, din Europa pornea o corabie comercială încărcată cu textile, diverse unelte, arme și rom. Odată corabia ajunsă în vestul Africii, aceste produse ieftine le erau vândute căpeteniilor locale, comercianții europeni primind în schimb sclavi.

Corabia străbătea apoi a doua latură a triunghiului, celebra „călătorie de mijloc“, traversând Atlanticul, până în Caraibe. Sclavii negri înlănțuiți erau ținuți în cala corabiei, într-o înghesuială de nedescris. Căldura era înăbușitoare, iar condițiile de viață pur și simplu înfiorătoare. Mulți sclavi mureau pe drum, cu toate că era atât în interesul căpitanului, cât și al bancherilor să se asigure ca la destinație să ajungă cât mai mulți dintre africanii captivi.

Corăbii având la bord câte 250 (uneori chiar și 600) de sclavi își transportau încărcătura lor umană către Indiile de Vest, acolo unde aceștia erau vânduți celor care dețineau plantații de trestie-de-zahăr. Sclavii erau puși să taie trestia sub nemilosul soare subtropical. Unii sclavi erau vânduți mai la nord, acolo unde se aflau plantațiile britanice din Virginia.

Primii africani au ajuns în colonia britanică Jamestown în 1619. Aceștia erau considerați a fi „robi cu contract********“, și nu sclavi „permanenți“. Cu alte cuvinte, ei erau obligați să muncească pentru stăpânii lor, ca sclavi, o perioadă determinată, după care urmau să fie eliberați, uneori primind și câte o parcelă de

pământ. În 1619, în Jamestown, existau și câțiva robi cu contract englezi. Aceștia erau bărbați (dar și femei) care fuseseră găsiți vinovați de diverse crime în țara lor natală și care fuseseră condamnați la robie pentru un număr de ani, pedeapsa urmând să fie executată într-una dintre „plantațiile“ de peste Ocean.

Iată de ce Jamestown nu era doar o colonie producătoare de bumbac, tutun și cherestea pentru export, ci și o colonie penitenciară care folosea munca unor condamnați al căror statut era unul de semisclavie. În 1640, un deținut negru și doi albi au evadat din Jamestown îndreptându-se spre nord, către Maryland. Toți trei au fost prinși la scurtă vreme, fiind aduși în fața consiliului guvernamental al Virginiei. Cei doi fugari albi au fost condamnați să servească perioade mai lungi de robie, în vreme ce fugarul negru, un anume John Punch, a fost condamnat la robie pe viață. Profesorul Radney Coates, de la Miami University, remarca faptul că această condamnare „făcea din John Punch primul sclav consemnat în chip oficial din coloniile engleze“********.

Comerțul cu sclavi a continuat să se dezvolte, la acesta participând aproape toate națiunile maritime ale Europei — inclusiv Suedia și Rusia. Se poate estima cu destulă acuratețe că, până la abolirea sclaviei, au fost trecuți peste Atlantic circa 12,5 milioane de africani — dintre care circa 10,7 milioane au supraviețuit „călătoriei de mijloc“. Activistul britanic William Wilberforce a reușit într-un târziu — mai precis în 1807 — să treacă prin parlament un act prin care se interzicea traficul cu sclavi, Statele Unite făcând același lucru în 1808. Pe cale de consecință, un detașament britanic de nave a primit însărcinarea să intercepteze corăbiile cu sclavi care plecau de pe coasta de vest a Africii.

Chiar și așa, sclavia va continua să existe până în 1833, mai ales pe plantațiile de trestie-de-zahăr ale Caraibelor Britanice, proprietarii de plantații fiind apoi obligați să-și elibereze sclavii contra unei sume totale de circa 20 de milioane de lire sterline, primită cu titlul de „compensație pentru pierderea proprietății“********. Această sumă reprezenta nu mai puțin de 40% din cheltuielile anuale ale Guvernului Britanic (flotă, armată, administrație civilă etc.). În banii de astăzi, suma s-ar ridica la circa 16,5 miliarde de lire sterline.

În pofida eforturilor depuse de Wilberforce și de flota britanică, comerțul cu sclavi reprezintă mai mult decât o pată neagră pe istoria Imperiului Britanic. Au existat glasuri care au încercat să justifice această practică spunând că și celelalte puteri importante au fost implicate în traficul cu sclavi — și, în plus, Imperiul Britanic a fost primul care i-a pus capăt. (Statele Unite nu aveau să aboleasc

sclavia decât în 1865, în vreme ce în Brazilia a continuat până în 1888.) Într-adevăr, toate imperiile despre care am discutat până acum s-au bazat pe munca sclavilor, de la viața de zi cu zi la construcția marilor monumente: de la piramide la elegantele coloane ale Parthenonului, de la săparea imensei incinte subterane care găzduiește armata de teracotă a împăratului Huang la lespezile de piatră tăiate și transportate pentru înălțarea marilor moschei din Istanbul — toate acestea au fost rodul muncii a mii și mii de sclavi. În aceste cazuri însă vorbim despre vremuri de mult apuse.

Probabil că principala problemă a sclavagismului din Imperiul Britanic (dar și de pe continentul american sau din celelalte imperii europene) este că averea strânsă în urma acestui comerț reprobabil a turnat fundația lumii moderne, cea în care trăim astăzi. Uriașul aflux de bani provenit din exploatarea plantațiilor de trestie-de-zahăr a fost sursa unor averi impresionante în Marea Britanie. Dr. Nick Draper de la University College Londra, autorul unui studiu relevant privind compensațiile primite de proprietarii de sclavi, estimează că „o cincime dintre britanicii avuți din epoca victoriană și-au datorat parțial sau în totalitate averea economiei bazate pe munca sclavilor".

În 1833, existau peste 46 000 de proprietari britanici de sclavi. Strămoșii lui George Orwell și Graham Greene, ai fostului prim ministru David Cameron și ai multor altor personalități și-au încropit averile mulțumită compensațiilor primite pentru eliberarea sclavilor — până și episcopul de Exeter a primit o compensație de peste 4 000 de lire sterline (ceea ce în banii de astăzi înseamnă circa o jumătate de milion de lire). Poate și mai surprinzător este faptul că jumătate dintre beneficiarii din 1833 ai compensațiilor au fost femei, cele mai multe dintre acestea primind în proprietate sclavi de pe urma unor moșteniri de familie.

Aceasta este bogăția care a stat la baza unor bănci, a unor conace și a unor întinse latifundii. Acești bani aveau de asemenea să finanțeze epoca mașinilor cu aburi, a canalelor navigabile, a liniilor de cale ferată și a celei mai dezvoltate flote din istorie. Cu acești bani s-a finanțat Revoluția Industrială care a transformat Marea Britanie în cea mai mare putere din lume. O revoluție care s-a extins apoi în toată Europa, schimbând-o radical. O revoluție mondială care a impus modernitatea pe tot globul. Cu alte cuvinte, lumea așa cum o știm noi a fost clădită cu acești bani. După cum observa Balzac, „îndărătul fiecărei mari averi se află câte o mare crimă".

Trecând acum în cealaltă parte a lumii, la ceea ce s-ar putea numi originile estice ale Imperiului Britanic, să ne concentrăm atenția asupra uneia dintre cele mai

timpurii și mai importante colonii — o mică insulă având circa trei kilometri lungime și mai puțin de un kilometru lățime și care acum aparține Indoneziei. Este vorba despre insula Run, din arhipelagul Banda, unul dintre arhipelagurile care se întind pe o suprafață de 1 287 de kilometri pătrați între Borneo și Papua Noua Guinee. Insulele Banda au fost inițial „descoperite“ de portughezi în 1511. Apoi, în 1609, a intervenit acolo Compania Olandeză a Indiilor de Est. În 1611 însă, căpitanul britanic Nathaniel Courthorpe a luat în posesie insula Run.

Atracția acestui arhipelag obscur consta în faptul că insulele sale reprezentau la vremea aceea unica sursă de nucșoară, un condiment atât de prețuit în Europa, încât costa cât greutatea lui în aur. În afara faptului că era atât de îndrăgită ca mirodenie, nucșoara era prețuită și pentru proprietățile sale medicinale. Se credea despre ea că ar fi fost un adevărat panaceu, vindecând tot felul de boli, de la dizenterie la holeră. O cantitate de 4,5 kilograme de nucșoară se cumpăra din Run pentru un penny englezesc (pe stil vechi********), iar la Londra putea fi vândută pentru 2,5 lire. Unele produse puteau fi vândute la un preț cu 68 000% mai mare.

După ce britanicii au ocupat insula Run, olandezii au asediat-o de mai multe ori. Britanicii s-au ținut pe poziții până în 1677, an în care, în localitatea Breda din Olanda, a fost semnat un tratat de pace. Conform înțelegerii, Marea Britanie era de acord să renunțe la insula Run în schimbul unei alte insule, ceva mai mari, deținută de olandezi în America. Mai precis, insula Manhattan. Pe cale de consecință, așezarea New Amsterdam (având o populație de 2 500 de locuitori) a fost redenumită New York.

Conform istoricului Giles Milton, comerțul cu condimente orientale (nucșoară, piper, ghimbir și scorțișoară) avea să declanșeze „era unei noi economii revoluționare, bazate pe credit, pe dezvoltarea unui sistem bancar incipient și, în esență, pe libera inițiativă“. Iată care este originea capitalismului modern. O ilustrare a acestei revoluții poate fi observată în apariția companiilor anonime, pe acțiuni — în special a Companiei Engleze a Indiilor de Est. În anul 1600, aceasta a primit un privilegiu regal din partea reginei Elisabeta I — și anume monopolul comerțului oriental pentru o perioadă de cincisprezece ani.

Aceasta a permis unui grup de comercianți londonezi să cumpere „acțiuni“ ale companiei care urma să fie condusă de un consiliu de administrație. Capitalul acumulat prin vânzarea acestor acțiuni le-a permis directorilor din consiliu să cumpere o navă, să o încarce cu marfă și să tocmească un echipaj. Căpitanul corabiei a primit ordin să navigheze ocolind Capul Bunei Speranțe și să schimbe

marfa contra valoroaselor mirodenii din Indiile de Est (denumire vagă, care în perioada aceea definea întreaga Indie, Asia de Sud-Est, ba chiar și China). Când (și dacă) corabia avea să revină cu succes în Anglia, încărcătura de mirodenii urma să fie vândută, deținătorii de acțiuni beneficiind de profiturile realizate, în funcție de valoarea propriei cote-părți din investiția inițială totală.

Această perioadă istorică este definită de inovația financiară: apariția creditului, libera inițiativă și începuturile băncilor. Olandezii au fost cei care au deschis calea, înființând la Amsterdam cea mai mare bursă de mărfuri din Europa. Iar în 1602 au înființat Compania Olandeză a Indiilor de Est, care va urmări să monopolizeze comerțul cu condimente din zona ce avea să primească numele de Indiile de Est Olandeze (Indonezia de astăzi). Alți europeni, cum ar fi portughezii și chiar danezii, puseseră deja în mișcare niște sisteme comerciale asemănătoare, însă companiile engleză și olandeză vor deveni în curând niște jucători de prim rang, Compania Britanică a Indiilor de Est urmând să se înstăpânească, în următoarele două sute de ani, pe întreaga Indie.

Profiturile obținute de Compania Britanică a Indiilor de Est aveau în curând să le depășească pe cele provenind de pe plantațiile de trestie-de-zahăr din Indiile de Vest. Concurența cu compania olandeză și cea franceză vor degenera curând, implicând câteva mici încleștări armate. În anul 1800, Compania Britanică a Indiilor de Est devenise deja un stat în stat. Își numea propriii săi guvernatori în India și dispunea de propria flotă, constituită atât din vase comerciale, cât și din vase de luptă. Acestea din urmă alcătuiau o flotă capabilă să poarte propriile războaie, așa cum a fost Războiul Opiului purtat împotriva Chinei. Compania mai dispunea și de o armată privată, compusă din 260 000 de oameni, ofițerii britanici comandând soldați recrutați din rândul populațiilor locale. Acest număr reprezenta mai mult decât dublul armatei oficiale britanice. Trupele Companiei au fost folosite în campanii derulate împotriva unor maharajahi independenți. În 1799, înfrângerea temutului Tippu Sahab, sultanul din Mysore, i-a trecut în palmares lui Arthur Wellesley (care mai târziu avea să devină Duce de Wellington) prima sa victorie.

Apoi, în 1857, a urmat Răscoala șipailor (sau Rebeliunea indiană), care a izbucnit în Delhi, întinzându-se apoi în toată India Centrală. Cu toate că a fost în cele din urmă înăbușită, acte de cruzime fiind săvârșite de ambele părți, guvernul britanic de la Londra a considerat că se întinsese mult prea mult coarda. Imperiul Britanic nu își permitea să lase o firmă comercială independentă să conducă un întreg subcontinent, așa că guvernul a naționalizat Compania Britanică a Indiilor

de Est. India a fost declarată colonie britanică, iar câțiva ani mai târziu, regina Victoria își va lua titlul de împărătească a Indiei.

În 1759, Imperiul Britanic căpătase cu adevărat proporții globale. Generalul Wolfe și soldații aflați în subordinea lui au escaladat malul stâncos al râului St. Lawrence de lângă Quebec, cucerind acest oraș francez. Patru ani mai târziu, Canada devenea colonie britanică. Peste încă zece ani, când guvernul britanic a impus taxe coloniilor americane, încercând apoi să le vândă ceai (un produs importat fără impozite din China de către Compania Britanică a Indiilor de Est), evenimentul s-a soldat cu protestul cunoscut sub numele de „Partida de Ceai de la Boston". Colonișți deghizați în amerindieni au urcat la bordul corăbiilor din portul orașului și au aruncat lăzile cu ceai în apă. În puțină vreme, protestele îndreptate împotriva proastei guvernări britanice, purtate sub sloganul „Nicio taxare fără reprezentare", s-au răspândit prin toate cele treisprezece colonii britanice din America, revoltații obținând o victorie istorică în 1776, prin înființarea Statelor Unite ale Americii.

Între timp, căpitanul Cook străbătuse Pacificul de Sud, înfigând steagul Marii Britanii în pământul Australiei și revendicând, în 1770, întreg teritoriul acestei insule de proporții continentale. După pierderea coloniilor americane, britanicii nu mai dispuneau de o colonie penitenciară în care să exileze criminalii care nu primiseră condamnare la spânzurătoare. Furtul unei oi sau „al unor bunuri valorând un șiling" se pedepsea cu moartea. Hoții de buzunare și infractorii minori erau însă exilați pe viață în coloniile penitenciare din America, acolo unde de obicei lucrau ca robi cu contract pe o perioadă determinată. Cum Australia tocmai fusese descoperită, autoritățile au decis că acesta era locul potrivit pentru a înființa o nouă colonie penitenciară, iar în 1788 o corabie aducând primii prizonieri a aruncat ancora în golful Botany (unde avea să fie întemeiat orașul Sydney).

Deși imperiul înflorea în toate regiunile planetei, cei mai mulți dintre britanicii de acasă, precum și cei care fuseseră trimiși ca robi în colonii, se bucurau prea puțin de roadele acestei prosperități. Ba dimpotrivă, Revoluția Industrială a produs un adevărat exod, populația din zonele rurale îndreptându-se către orașe în căutarea unui loc de muncă. Ce au găsit la destinație era mai rău decât ce lăsaseră acasă, unde munceau pământul. Orașele care se extindeau în ritm alert au început în curând să se umple cu muncitori care lucrau câte 14–16 ore pe zi, șase zile pe săptămână, locuind în niște condiții înfiorătoare. Iată câteva cifre grăitoare.

În 1700, Manchester era un mic centru comercial, având o populație de 10 000 de locuitori. În 1800 se înregistrau deja 95 000, iar în 1850, 250 000 de locuitori.

Când proprietarul german al unei fabrici, Friedrich Engels, s-a mutat la Manchester și a văzut cu propriii ochi incredibila mizerie care domnea în mahalale, i-a scris prietenului său Karl Marx și împreună au lansat Manifestul Partidului Comunist, având ca motto însuflețitorul îndemn: „Proletari din toate țările, uniți-vă!“ Imperiul Britanic îmbogățea anumite persoane, însă pe tot cuprinsul mapamondului, precum și acasă, condițiile de viață ale populației erau, din punct de vedere uman, o adevărată rușine. (Faptul că sistemul marxist pur și simplu nu funcționează și că adesea și el provoacă suferințe cumplite, pe scară largă, nu minimalizează în niciun fel situația cumplită a muncitorilor pe care această doctrină a încercat să o remedieze.)

În 1914, în momentul izbucnirii Primului Război Mondial, mii și mii de tineri britanici s-au înrolat cu entuziasm în armată. Sloganul armatei era: „Britania are nevoie de tine“. Sloganul multor flăcăi prezenți la centrele de recrutare era: „Iată șansa noastră să scăpăm de aici, băieți!“ Trei ani mai târziu, prin tranșee s-a răspândit vestea că în Rusia se desfășura o revoluție și mulți dintre flăcăii aceia s-au bucurat că, în sfârșit, undeva, oamenii ar putea deveni egali. Peste alți ani, pe vremea când tatăl meu era un afacerist de succes în Londra, el avea obiceiul să ridice paharul și să închine: „Pentru kaizer și pentru Lenin!“ Când companionii lui, amuzați, îl întrebau ce voia să spună cu acest toast contradictoriu, el răspundea: „Kaizerul m-a scos din Glasgow, iar Lenin m-a făcut să cred că este posibil să existe dreptate pe pământul ăsta“.

În chip ironic, Imperiul Britanic mereu a fost măcinat de probleme domestice. Teritoriilor aflate în componența Marii Britanii le-a luat secole să consimtă că de fapt se aflau sub dominație engleză. În anul 1301, după ce Edward I i-a înfrânt pe galezi, el le-a promis acestora „un prinț născut în Țara Galilor care nu vorbește o iotă de engleză“. Galezii și-au imaginat că nu putea fi vorba decât despre un galez care vorbea galeza, însă la mijloc fusese o păcăleală. Noul lor prinț s-a dovedit a fi pruncul lui Edward I, care întâmplător se născuse în castelul (englezesc) Carnarvon din Țara Galilor. Din acel moment, fiul monarhului în funcție a primit în mod tradițional titlul de Prinț de Wales.

Scoțienii s-au dovedit a fi mai nesupuși, respingând cu vehemență toate încercările de cucerire ale „vechiului inamic“. Apoi însă, în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, scoțienii s-au hotărât să aibă propria lor inițiativă în afacerile imperiale, fondând o colonie proprie la Darien, în Panama. Aceasta a fost

finanțată de Compania Scoțiană a Comerțului, o societate pe acțiuni făcută după modelul Companiei Indiilor de Est. (Ironia face ca această companie scoțiană să fi fost creația lui William Peterson, scoțianul care înființase Banca Angliei.) Toată lumea din Scoția era cuprinsă de entuziasm auzind de acest proiect patriotic, iar cei care aveau ceva economii au început să le investească în dezvoltarea noii colonii.

În momentul în care așa-numita Schemă Darien s-a năruit — în principal din pricina alegerii unei porțiuni nepotrivite de junglă și a vulnerabilității în fața atacurilor spaniole —, întreaga națiune a dat faliment. În 1707, Scoția a semnat Actul Unirii cu Anglia, determinându-l pe poetul național Rabbie Burns să declare că scoțienii „au fost cumpărați și vânduți cu galbenii englezilor". Au urmat două revolte lipsite de succes, în 1715 și în 1745. În timpul celei din urmă, scoțienii au reușit să ajungă la Derby, localitate aflată la numai 180 de kilometri de Londra, însă, cum nimeni nu și-a făcut apariția să se lupte cu ei, răsculații s-au întors pur și simplu acasă.

Irlandezii, cea de-a treia națiune celtică aflată în vecinătatea Angliei, au avut cel mai mult de suferit. Normanzii i-au invadat încă din 1169. După Reformă, când puterile europene catolice atacau Anglia protestantă, aceasta, temându-se de Irlanda catolică, a întreprins mai multe incursiuni pe teritoriul ei. De-a lungul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, în Irlanda s-au înființat mai multe „plantații", localnicii irlandezi fiind alungați, în vreme ce latifundiile erau oferite unor imigranți protestanți, în special scoțieni. Aceștia au ocupat o bună parte a nordului țării. Foametea și emigrația au răvășit întreaga insulă de-a lungul secolului al XIX-lea. În 1841, populația Irlandei număra 8,5 milioane de locuitori. În 1900, aceasta scăzuse la 4,5 milioane.

Apoi, în 1916, în Dublin a avut loc o revoltă care a fost înăbușită în parte cu salve de tun lansate asupra orașului de pe un vas britanic aflat la gura râului Liffey. Mulți o consideră prima revoluție populară izbucnită în secolul XX (ea petrecându-se cu numai cu un an înaintea Revoluției Bolșevice din Rusia). În 1922, Irlanda avea în sfârșit să-și câștige independența. Țara despre care se spunea că ar fi fost prima colonie a Imperiului Britanic era acum prima colonie care se desprindea de acesta. (America nu se punea la socoteală. Din punctul de vedere al irlandezilor, acolo avusese loc un război civil între englezi. În plus, la începutul secolului XX, mari porțiuni din New York, Boston și Chicago erau deja colonizate de irlandezi.)

O hartă a Imperiului Britanic, în momentul său de apogeu (1921)

În 1913, Africa, așa-numitul „Continent negru", era divizat între puterile europene. Numai Liberia și Etiopia rămăseseră libere, în vreme ce britanicii și francezii își luaseră partea leului. Cecil Rhodes, imperialistul britanic prin excelență, pornise către nord, din Colonia Capului (sudul Africii), în scopul de a înființa colonii britanice „de la Capul Bunei Speranțe până la Cairo", însă planurile i-au fost zădărnicite temporar de colonizarea germană a Tanganyikăi (care astăzi constituie o bună parte din Tanzania).

Succesul și menținerea Imperiului Britanic depindeau în mare măsură de propria flotă. Fiind o națiune insulară, britanicii au înțeles de timpuriu faptul că singura lor cale de apărare împotriva vecinilor continentali mai puternici decât ei era „stăpânirea valurilor". Ori de câte ori a fost nevoie, flota a asigurat suveranitatea britanică. Înfrângând armada spaniolă în 1588, Drake „a pârlit barba regelui Spaniei". Victoria lui Nelson împotriva flotei franceze la Trafalgar, în 1805, l-a împiedicat pe Napoleon să mai plănuiască o invazie asupra Britaniei. Cât privește Bătălia Iutlandei, dusă împotriva germanilor în 1916, Marina Regală nu a câștigat-o de fapt — a fost vorba mai degrabă de o remiză, germanii pretinzând însă că provocaseră inamicilor pierderi mai mari decât cele suferite de ei înșiși —, atât că, după confruntare, germanii nu au avut de ales, trebuind să revină în port, acolo unde au și rămas până la sfârșitul războiului. Deci nu degeaba marina este cunoscută în Marea Britanie ca „arma venerabilă". Cu toate acestea, cea care în 1940 a câștigat Bătălia Angliei, purtată în cer, deasupra sudului

Angliei, a fost o „armă tânără“ — Forțele Aeriene Regale —, înființată cu numai 22 de ani înainte. Și de data aceasta, britanicii s-au asigurat că inamicul nu va mai reuși să lanseze vreo invazie.

Prin urmare, cum s-a prăbușit Imperiul Britanic? În 1914, puterile europene înșfăcaseră deja aproape tot globul pământesc — cei mai acaparatori fiind britanicii, francezii, olandezii, spaniolii și portughezii. Germania, ajunsă între timp puterea dominantă a Europei, se alăturase târziu acestui festin colonial — din simplul motiv că Reich-ul german unit al lui Bismarck se înfiripase abia în 1871, prea târziu ca să mai apuce altceva decât niște fărâme de teritorii necucerite, răspândite pe tot globul. Așadar ce putea să urmeze? Poate că a fost un lucru inevitabil — în pofida unei întregi încrengături de alianțe „solide“ — ca europenii să se încaiere între ei, făcând praf un întreg continent, în ceea ce avea să fie cunoscut ca Primul Război Mondial.

Aliații occidentali, în frunte cu Marea Britanie și Franța, au fost salvați de americani, motiv pentru care președintele Statelor Unite, Wilson, a prezidat apoi Conferința de Pace de la Versailles. Mesajul lui propovăduia autodeterminarea tuturor popoarelor. Acesta a fost acceptat în Europa, însă abilitățile diplomatice superioare ale britanicilor și ale francezilor au făcut în așa fel încât o atare politică luminată să nu se aplice și în cazul teritoriilor stăpânite de imperii în afara Europei. Imperiul Britanic se afla la adăpost, dar, în urma războiului, britanicii rămăseseră datori vânduți americanilor.

Peste numai douăzeci de ani, Europa a început din nou să se destrame. De data aceasta, americanii au intervenit puțin mai devreme, la timp ca să salveze Marea Britanie, rămasă singură față-n față cu Hitler (dacă nu punem la socoteală îndepărtata Uniune Sovietică). La încheierea războiului, britanicii datorau Americii în jur de 21 de miliarde de lire sterline (datorie ce avea să fie plătită complet abia în 2006). În 1945, Marea Britanie abia dacă se mai putea susține pe sine, darămite un imperiu colonial. Cele mai mari „colonii albe“ (Canada, Africa de Sud și Australia) primiseră deja statutul de „dominioane“ (dobândind la început o independență virtuală, apoi, treptat, una reală). În momentul acela, mesajul wilsonian al autodeterminării deja se răspândise în toate cele patru vânturi.

În 1948, fără tragere de inimă, Marea Britanie s-a văzut nevoită să acorde independență Indiei. Una câte una, în deceniile care au urmat, coloniile britanice i-au urmat exemplul. Conflictele armate au fost temperate de negocierile purtate cu liderii mișcărilor de independență. (Devenise aproape un „rit de trecere“

pentru viitorul lider al unei națiuni care abia își dobândise independența să fi petrecut ceva vreme într-o închisoare britanică.) În cele din urmă, din fostul imperiu au mai rămas doar câteva avanposturi micuțe. Acestea fie nu își doriseră (sau nu își permiseseră) să plătească prețul independenței, fie erau caracterizate de un patriotism britanic de mult timp dispărut în patria-mamă.

Aceste ultime rămășițe includ acum locuri precum Gibraltar, Insulele Falkland și Sfânta Elena (cândva locul în care fusese exilat Napoleon). Mai există câteva insule cu statut de „protectorat", în oceanele Indian și Pacific, care consfințesc în continuare faptul că soarele nu apune niciodată în Imperiul Britanic.

Următorul imperiu s-a dezvoltat aproape în paralel cu cel britanic, însă numai din punct de vedere temporal. Oricare altă comparație între cele două nu duce decât la formularea unei noi lecții privitoare la capriciile istoriei paralele.

Deși Congo nu era de fapt colonie belgiană, ci posesiunea personală a regelui Leopold al II-lea al Belgiei, vândută acestuia de exploratorul și ziaristul britanic Henry Stanley, cel care a rostit celebra întrebare: „Dr. Livingstone, îmi imaginez?", după ce fusese refuzat, din motive necunoscute, de britanici. (*N.a.*)

Acest epitet se bazează pe un fapt real. Diamantul Koh-i-Noor, unul dintre cele mai mari din lume, provenind din India, este nestemata principală a coroanei britanice. Diamantul aflat în proprietatea indienilor a fost „cedat" reginei Victoria în 1848. (*N.a.*)

Nehru, cel dintâi prim-ministru al Indiei, studiase la Harrow și la Cambridge. Jinnah (cel dintâi prim-ministru al Pakistanului) și Gandhi studiaseră amândoi dreptul și fuseseră avocați la Londra. (*N.a.*)

Robia cu contract (*indentured labour*) era un sistem de muncă neliberă, depusă în urma semnării silnice a unui contract prin care robul se angaja să lucreze, fără plată, în beneficiul stăpânului său, o anumită perioadă. (*N.t.*)

Este uluitor faptul că o analiză ADN recentă a relevat faptul că John Punch a fost, pe linie *maternă*, strămoșul direct — la o diferență de 12 generații — al lui Barack Obama. (*N.a.*)

Se pare că nimeni nu și-a pus problema că și sclavii ar fi meritat o compensație asemănătoare. (*N.a.*)

Monedă emisă pe vremea regelui James al VI-lea al Scoției, între anii 1604 și 1619. (*N.t.*)

9. Imperiul Rus

Churchill obișnuia să descrie Rusia ca pe „o ghicitoare înfășurată într-un mister în interiorul unei enigme“. Ceea ce reflectă un adevăr valabil și pentru secolele anterioare momentului în care Churchill a formulat butada — adevăr care rămâne în picioare și astăzi. Ce va face Rusia mai departe? Ce va deveni Rusia?

O matrioșcă desfăcută — fiecare păpușă mai mică intră în cea mai mare

Faptul că atâtea lucruri privind Rusia sunt nedeslușite, chiar și în era internetului și a mediilor de socializare, rămâne o enigmă în sine. Aceasta are fără îndoială legătură cu dimensiunea acestei țări și cu varietatea popoarelor care trăiesc acolo. Rusia este de departe cea mai întinsă țară din lume. Astăzi, ea acoperă 17,1 milioane de kilometri pătrați. (Canada se situează pe locul secund, cu numai 9,98 milioane de kilometri pătrați.) Trebuie luată în calcul și mândria națională, precum și o tipică neîncredere în influențele venite din afară, care la rândul ei alimentează o anumită secretoșenie.

Din punct de vedere geografic, toată Rusia aflată în vestul Uralilor face parte din Europa. Cu toate acestea, din punct de vedere cultural, statutul european al Rusiei a rămas dintotdeauna ambivalent. Cu trei sute de ani în urmă, Petru cel Mare ctitorea orașul Sankt Petersburg pe malul mlăștinos al Mării Baltice. Aceasta urma să fie „fereastra îndreptată către Europa“ a Rusiei — un oraș nou, cu fațade clasice din piatră, care avea să înlocuiască vechea capitală „din lemn“, Moscova. Rusia începuse să se modernizeze, însă europenizarea ei nu a fost

niciodată acceptată pe de-a-ntregul, nici măcar în rândul nobilimii. Se poate spune că inima vechii Rusii a rămas la Moscova, cu Kremlinul împrejmuit de ziduri înalte, cu palatele și cu catedralele ei străvechi, având turlele în formă de ceapă********.

Părerea generală este că fondatorul Imperiului Rus a fost Ivan cel Groaznic care, în 1547, și-a luat titlul de „Țar al tuturor Rusiilor", el având la acea dată numai șaptesprezece ani. La sfârșitul secolului precedent, bunicul lui, Ivan al III-lea, Marele Prinț al Moscovei, reușise să-i alunge pe urmașii mongolilor/tătarilor din centrul Marelui Cnezat al Moscovei, extinzându-și teritoriul spre nord-vest până pe țărmul Balticii și spre nord-est până la Oceanul Arctic.

Copilăria lui Ivan cel Groaznic dezvăluie toate simptomele unui psihopat. A devenit prinț al Cnezatului la vârsta de trei ani, după ce tatăl lui a murit de septicemie. Mama lui avea să moară cinci ani mai târziu, fiind otrăvită de membrii unei grupări de la palat. În felul acesta, Ivan a ajuns în grija unui grup de boieri rivali. Boierii erau aristocrații feudali ai Europei de Est, numele lor derivând de la cuvântul slavon *boljare*, însemnând „nobil". În vreme ce Cnezatul Moscovei se cufunda în haos din pricina rivalităților dintre boieri, tânărul Ivan creștea la o curte plină de intrigi, suspiciuni și otrăviri. Drept urmare, băiatul a început să-și facă o obișnuință din torturarea unor animale mici.

În pofida unei copilării petrecute într-un mediu atât de nefast, Ivan a ajuns un tânăr inteligent, priceput într-ale literaturii și muzicii. De asemenea, el nutrea ambiția de a readuce țara la statutul ei dinaintea invaziei mongole, când principatele și domeniile ocupate de Rusia Kieveană se întindeau de la Marea Baltică la Marea Neagră, iar spre est, până la Urali. Rusia Kieveană își pornise expansiunea din zona circumscrisă de Daugava și Nipru, fluviile pe care navigau vechii vikingi, pornind din Scandinavia și ajungând în secolul al X-lea până la Marea Neagră și la Constantinopol.

Tocmai această legătură cu Constantinopolul a făcut ca populația locală să se creștineze. La începutul secolului al XI-lea, Vladimir cel Mare, conducătorul Rusiei Kievene, era un păgân convins, venerând vechii zei slavi și vikingi. Conform obiceiurilor conducătorilor păgâni din acea vreme, el avea mai multe soții, precum și vreo opt sute de concubine, și le mulțumea zeilor pentru norocul său înălțând în cinstea lor multe altare și statui.

O vreme, misionarii creștini care se aventuraseră, pornind din Bizanț, până în teritoriile Rusiei Kievene, suferiseră adevărate martiraje. Până la urmă însă acești

„apostoli ai slavilor“ aveau să introducă o serie de inovații benefice. Între altele, au întocmit cea mai veche versiune a alfabetului slavon, cel glagolitic, inspirat din alfabetul grec. Urmașii lor aveau să dezvolte din acesta scrierea chirilică, botezată după Chiril, sfântul bizantin care a inventat alfabetul slavon timpuriu. Mai târziu, alfabetul chirilic avea să fie folosit de ruși și de vorbitorii multor limbi est-europene și nord-asiatice.

Vladimir a fost într-atât de impresionat de îmbunătățirile datorate acestor călugări creștini, încât a început să aibă dubii cu privire la zeitățile păgâne. Așa că a trimis emisari care să studieze alte religii, precum iudaismul, islamismul, romano-catolicismul și creștinismul bizantin ortodox. Emisarii trimiși la Constantinopol au fost copleșiți de frumusețea slujbei desfășurate în uriașa catedrală cu cupolă Hagia Sophia, cea mai impresionantă construcție din lumea bizantină. „Nici măcar nu mai știam dacă ne aflam în cer sau pe pământ“, i-au spus ei lui Vladimir.

Drept urmare, în anul 987 Vladimir a primit taina botezului. Apoi el a chemat toată populația Kievului și i-a cerut să intre în apele Niprului, unde oamenii au primit un botez în masă. Din acel moment, Rusia Kieveană avea să fie o națiune creștină. În chip surprinzător, populația a îmbrățișat noua religie, o puternică legătură sudându-se cu Bizanțul, care va dăinui și de-a lungul dominației mongole (1237–1480). Cu toate acestea, cucerirea mongolă va avea ca efect o și mai pronunțată izolare a rușilor kieveni de Europa, o izolare care va continua și după ce bunicul lui Ivan cel Groaznic avea să-i alunge pe mongoli.

În momentul în care Ivan însuși a fost încoronat „Țar al tuturor Rusiilor“, aceasta a fost mai mult decât un act de autopreamărire, a fost un gest care făcea referire la un trecut legendar. Ivan își aroga moștenirea Rusiei Kievene de dinaintea năvălirii mongole. Iată ce scrie Janet Martin, expertă în istoria Rusiei medievale: „Noul titlu simboliza dobândirea unei puteri comparabile numai cu aceea deținută de fostul cezar bizantin și de hanul tătar, ambii fiind menționați în sursele istorice rusești drept «țari». Efectul politic a fost întărirea poziției de lider a lui Ivan“. Astfel, țarul nu era doar cârmuitorul secular al Rusiei, ci și conducătorul divin al acesteia, numit de Dumnezeu însuși, în scopul de a-i face vrerea.

Conceptul de „drept divin al regilor“ a fost acceptat pe scară largă și în Europa. Pe de altă parte, puterea religioasă supremă rămăsese universală și separată, fiind întruchipată în persoana papei. Dar, chiar și în acest caz, puterea religioasă nu va rămâne absolută. În primii ani ai secolului al XVI-lea, cultura europeană va

cunoaște scindarea provocată de Reformă. Cu un secol în urmă, cunoscuse avântul Renașterii, care afectase întreaga cultură a Europei. Arta, arhitectura, literatura și știința vor avea parte de transformări profunde, datorate unui nou umanism, derivat de fapt din cultura Greciei și Romei antice. Această filosofie punea în valoare individul, provocând o adâncă schimbare a mentalităților.

Lumea medievală, în care viața omului reprezenta doar o pregătire pentru Ziua Judecății și pentru viața de după moarte, fusese văduvită de acest imperativ de natură psihologică. Toată această prefacere — o mutație fundamentală în civilizația occidentală — se desfășura într-o Europă care avea contacte sporadice cu Rusia. Până și legătura cu Constantinopolul fusese ruptă în momentul în care lumea bizantină fusese cotropită de otomani.

Începând cu 1547, rușii aveau să fie conduși de un țar care deținea puteri absolute: atât cea seculară, cât și cea spirituală. În tot acest timp, țara avea să rămână izolată. Evenimente decisive ale istoriei europene — de la Magna Carta (primul act care garanta drepturile civile) până la Renaștere și Reforma care îi va despărți pe protestanți de Biserica Romano-Catolică******** — nu vor avea niciun fel de ecou în Rusia.

Când Europa era sfâșiată de sângerosul Război de Treizeci de Ani (1618–1648), care a fost un război eminamente religios, în Rusia se încheiaseră deja „Vremurile tulburi“ (*Smuta*), începute în 1598, odată cu moartea lui Fiodor I (fiul lui Ivan cel Groaznic), și încheiate în 1613, odată cu accederea la tron a lui Mihail I, primul Romanov. Această perioadă fusese o adevărată catastrofă, care avea să afecteze inclusiv Europa Centrală. Dar în acest caz nu fusese vorba despre o scindare de natură religioasă, ci de absența unui moștenitor legitim și de coruperea instituției țarului. În plus, o administrație incapabilă a făcut ca țara să se cufunde în anarhie în urma unor veri reci (1601–1603), în timpul cărora recoltele compromise au provocat foamete și răscoale.

În vest, forțele polono-lituaniene au profitat de tot acest haos pentru a invada Rusia, reușind chiar să cucerească Moscova, în 1610. Dar, așa cum mai târziu aveau să descopere Napoleon și Hitler, capturarea Moscovei nu asigura victoria în fața Rusiei. Orașul construit cu precădere din lemn a fost incendiat de mercenarii polonezi și germani, dar în cele din urmă o armată de patrioți, compusă în special din „voluntari“, i-a făcut pe invadatori să se retragă în 1612.

Acești voluntari nu se înrolaseră de bunăvoie: cei mai mulți erau șerbi care se „oferiseră“ voluntari în slujba proprietarilor lor feudali. În Rusia, șerbia însemna

că latifundiarii îi deținеau în proprietate pe țăranii care le lucrau pământurile. Șerbia aproape că dispăruse în Occident, odată cu prăbușirea sistemului feudal, care nu își revenise niciodată după marea epidemie de ciumă din secolul al XIV-lea. În Rusia, șerbia avea să fie abolită abia în 1861 (cu patru ani *înainte* ca sclavia să fie abolită în statele sudiste ale SUA). În 1613, după haosul produs de „Vremurile tulburi“, o adunare a boierilor a votat urcarea pe tron a unei noi dinastii de țari — cea a Romanovilor. Primul suveran aparținând acestei linii avea să fie Mihail I, al cărui bunic fusese sfetnic al lui Ivan cel Groaznic, precum și fratele primei soții a acestuia, țarina Anastasia.

În timpul domniei lui Mihail I, Rusia a început lunga sa extindere dincolo de Urali, în Siberia. În 1639, exploratorii ruși ajungeau la Oceanul Pacific, stabilind în 1647 o așezare la Ohotsk, aflată la circa 1 930 de kilometri nord de Vladivostokul din zilele noastre. (Pentru a ne da seama de vastitatea teritorială a Rusiei, să menționăm faptul că Ohotsk se află la 5 630 de kilometri est de Moscova, în vreme ce cel mai estic punct din Rusia se află la încă 2 400 kilometri depărtare.)

Hanatul Siberiei, o regiune populată cu triburi indigene și cu diverse populații musulmane fusese un stat vasal Rusiei încă din 1555. Abia în secolul următor regiunea cunoscută sub numele de Siberia va deveni parte integrantă a Imperiului Rus. Cazacii au înfrânt triburile locale, ridicând o serie de forturi, apoi statul rus a perceput taxe de la triburile subjugate, chipurile în schimbul protecției împotriva dușmanilor — adică triburile care încă nu fuseseră subjugate de ruși. Între timp, alți cazaci porneau în expediții din care se întorceau cu blănuri de samur, vulpe și hermină, care se vindeau la un preț bun în vestul Rusiei și chiar pe piețele din Occident.

Cele mai îndepărtate zone din nord-estul Siberiei erau populate cu triburi de koriaki și ciucuți, multe dintre acestea trăind în izolare încă de pe vremea Epocii de Piatră. Clima aspră făcuse ca aceste populații nomade să rămână într-un stadiu de dezvoltare care dispăruse din Europa cu circa 4 000 de ani în urmă. Siberia devenise „Estul Sălbatic“ al Rusiei cu două sute de ani înainte ca lumea să audă de „Vestul Sălbatic“ american. Dar, în vreme ce acesta din urmă era compus în special din câmpii întinse colonizate de fermieri pionieri și de cowboy, pădurile și tundra „Estului Sălbatic“ erau colonizate în special cu deținuți evadați, șerbi fugari și rascolnici.

Rascolnicii erau creștini ortodocși care respinseseră reformele introduse cu scopul de a apropia mai mult Biserica Ortodoxă Rusă de cea greacă. Aceste

reforme liturgice și rituale fuseseră propuse în anii 1666–1667 de către patriarhul Nikon al Moscovei, sub oblăduirea țarului Aleksei, fiul lui Mihail I. Din acel moment, toți cei care continuau să se țină de vechiul rit au fost anatemizați. Asta însemna că puteau să-și practice credința numai în regiunile aflate dincolo de Rusia europeană și de Urali.

Datorită condițiilor de viață din Siberia și răspândirii acestor noi locuitori, până și cele mai îndepărtate colțuri ale acestui teritoriu au fost văzute ca parte componentă a Imperiului Rus aflat în plină expansiune, în loc să fie considerate niște simple colonii. Extinderea către Răsărit a continuat într-un asemenea ritm, încât la numai 100 de ani după colonizarea zonei pacifice, exploratorul danez Vitus Bering, angajat de marina rusă, s-a aventurat să străbată strâmtoarea care îi va purta mai târziu numele. Când a debarcat pe țărmul Americii continentale, a revendicat acel teritoriu în numele țarului. Vânătorii și negustorii de blănuri i-au urmat la scurtă vreme, stabilindu-se în Alaska și în cele din urmă extinzându-se cale de sute de kilometri în josul arhipelagului aflat în vestul coastei americane.

Reformele liturgice din 1666–1667 au reprezentat o excepțională încercare de a apropia Rusia de vecinii ei occidentali. Din păcate, această apropiere s-a produs numai în cadrul confesiunii ortodoxe, care în vremea aceea înflorea în zonele mai înapoiate din sudul Europei, în Levant și chiar mai departe. Aceste zone abia dacă fuseseră influențate de marile evoluții care se petreceau în nordul și în vestul Europei, cum ar fi Renașterea și Reforma. La numai un an după implementarea reformelor amintite în Rusia, dezastruosul Război de Treizeci de Ani, care devastase regiunea central-vestică a Europei, avea să se sfârșească. Dar odată cu încetarea ostilităților s-a petrecut și o transformare a gândirii politice occidentale — o transformare rămasă în picioare până astăzi.

În 1648, tratatul numit Pacea din Westfalia a pus piatra de temelie a politicii internaționale. Acesta a lansat ideea autodeterminării naționale, a suveranității statale și a combătut amestecul altor state în treburile interne ale unei țări vecine. Națiunile aveau să conviețuiască, păstrându-și fiecare diversele obiceiuri, culturi, religii și profiluri rasiale, nemaiamestecându-se unele în treburile celeilalte, indiferent cât de radical diferite aveau să le fie politicile interne.

Acest principiu avea să guverneze națiunile europene în secolele care au urmat Păcii din Westfalia, chiar dacă uneori a fost încălcat. Important era că sămânța fusese sădită. La lungile negocieri preliminare ale tratatului au participat, în diverse etape, 194 de state diferite (multe dintre acestea fiind niște mici ducate germane). Toate au semnat documentul de instituire a acestei noi ordini, care a

fost esențială pentru politica internațională ulterioară. În chip ironic, cu toate că puterile europene nu aveau să respecte principiul autodeterminării în momentul constituirii marilor imperii coloniale, el va deveni un argument central al popoarelor asuprite care vor căuta să se elibereze de sub jugul respectivelor imperii, și în special în perioada premergătoare creării Națiunilor Unite.

La scurtă vreme după semnarea păcii, Elveția se va elibera de sub suzeranitatea austriacă, iar Olanda, de sub cea spaniolă. Rusia nu a participat la aceste negocieri. Într-adevăr, de-a lungul lungii sale istorii, politica Imperiului Rus — în diversele lui forme — rareori a luat în considerare ideea de autodeterminare. La fel de ironic este și faptul că în această perioadă Rusia era condusă de Petru cel Mare, țarul care a făcut tot ce i-a stat în puteri ca să apropie Rusia de Iluminism și de modernitatea europeană. Domnia lui, întinsă de-a lungul a patruzeci și trei de ani, din 1672 până în 1725, avea să transforme o țară stagnantă într-o putere europeană majoră și într-un participant activ la conturarea politicilor continentale.

Încă de la început, s-a dovedit că Petru era un alt fel de țar. Tatăl lui, Aleksei I, a avut grijă ca țareviciul să primească educația cea mai aleasă. Pe cale de consecință, el a avut mai mulți meditatori, printre care se număra și un bătrân mercenar scoțian, pasionat de „jocurile în aer liber cu muniție de război". Ajuns la vârsta de zece ani, Petru a fost ales de către dumă (consiliul boierilor) să urmeze la tron. După o perioadă de dispute familiale, Petru a devenit conducătorul independent al Rusiei, la vârsta de douăzeci și doi de ani. Măsura doi metri și trei centimetri, însă suferea de ticuri faciale, iar constituția îi era plăpândă.

Chiar și la această vârstă fragedă, Petru avea deja în minte un plan măreț pentru țara lui. Dorința lui era să transforme Rusia de sus în jos, făcând din ea un stat croit după model european. Domnia lui a început cu un decret prin care se interzicea purtarea bărbilor și a caftanelor la curtea imperială, stipulând că din acel moment vor fi purtate numai veșminte europene.

Tânărul și proaspătul țar Petru a plecat apoi la drum, însoțit de o numeroasă delegație, cu scopul de a parafa o serie de alianțe cu monarhii europeni și de a vedea cu propriii ochi cum funcționa lumea modernă. A insistat să poată călători incognito, dar în scurtă vreme totul s-a transformat în farsă, țarul dându-se de gol prin înălțimea lui neobișnuită și prin furia care l-a cuprins când unii membri ai propriei delegații au omis să-l trateze cu exageratul respect așteptat de la toți supușii săi. Extinsul periplu european al lui Petru a inclus perioade lungi petrecute în Franța, Anglia și Olanda, acesta aflând o mulțime de lucruri despre realizările

civilizației occidentale. Europa tocmai pășea în epoca Iluminismului, care prețuia gândirea rațională și progresul științific — în puternic contrast cu gândirea mistică prevalentă în Rusia.

Această timpurie călătorie în Europa avea să lase în urmă și o serie de succese diplomatice de durată. În cele din urmă, au fost semnate câteva tratate cu Veneția și cu Sfântul Imperiu Roman, prin care se apăra flancul sudic al Rusiei împotriva pericolului otoman. A urmat apoi un tratat cu Danemarca, ce a deschis Rusiei accesul la Marea Baltică, fără interferența Suediei. Acest tratat a stat la baza celei mai mărețe realizări a lui Petru — construirea orașului Sankt Petersburg, care urma să găzduiască un port capabil să lege Rusia de Europa aproape întreg anul. Celălalt port nordic al Rusiei, Arhanghelsk, era inutilizabil în timpul lungilor luni de iarnă, fiind blocat de ghețuri.

Cu toate că orașul a fost numit în cinstea sfântului protector al lui Petru, denumirii i s-a adăugat sufixul german *burg*. În ochii noului țar, Germania reprezenta un exemplu al modernității. Au fost aduși arhitecți elvețieni, francezi și scoțieni, în vreme ce o uriașă armată de mujici a fost adunată cu forța de pe tot cuprinsul țării. Aceștia au desecat mlaștinile și au înălțat mărețele clădiri care mărginesc rețeaua de canale ale insulei Vasilievski — insula centrală, aflată lângă gura Nevei. Proiectul a debutat în 1703, după ce suedezii fuseseră alungați din fortăreața lor situată la vărsarea Nevei, iar în 1712 Petru cel Mare (așa cum între timp fusese poreclit) a mutat capitala țării la Sankt Petersburg. În timpul construirii orașului, zeci de mii de mujici își pierduseră viața.

Petru cel Mare avea să declare Rusia imperiu în 1721, moment în care teritoriul țării se întindea din Finlanda până la Pacific, iar în sud, până la Marea Azov și țărmul nordic al Mării Caspice. Abia în secolul următor imperiul avea să se extindă treptat către miazăzi, în Asia Centrală, mai precis în zona care va deveni cunoscută sub numele de Turkestanul Rus (Kazahstanul de astăzi, plus țările învecinate, locuite de diverse populații turanice).

Petru cel Mare și-a asigurat propria supraviețuire, după cum a asigurat și continuarea programului său de europenizare, prin limitarea puternicei influențe a boierilor pro-slavi. Printre alte măsuri luate, el a impus o taxă prohibitivă pe purtarea bărbii — podoabă naturală pe care boierii o socoteau o măsură a propriului rang (boiernașii, bunăoară, aveau voie să poarte doar mustață). În 1762, când Petru al III-lea a devenit țar, europenizarea familiei conducătoare ruse atinsese limite extreme.

Cel care avea să devină Petru al III-lea era copilul fiicei celei mari a lui Petru cel Mare. Acesta se născuse la Kiel, cu numele de Karl Peter Ulrich von Schleswig-Holstein-Gottorp. Soția lui era o persoană și mai germanică: prințesa Sophie de Anhalt-Zerbst. Petru al III-lea abia dacă putea lega două vorbe în limba rusă, lucru care cu greu ar fi putut atrage simpatia propriilor supuși. Și totuși cel mai impopular s-a dovedit a fi în ochii propriei soții — ea l-a asasinat pe Petru al III-lea la numai șase luni după urcarea lui pe tron și a devenit împărăteasa Rusiei pentru următorii 34 de ani, rămânând cunoscută în istorie ca Ecaterina cea Mare.

Încă de la urcarea pe tron, Ecaterina s-a arătat hotărâtă să continue politica inițiată de Petru cel Mare. A început prin a reforma administrația și prin construirea unor noi orașe. Curtea ei devenise un punct de atracție pentru intelectuali europeni de calibru: de exemplu, elvețianul Leonhard Euler, unul dintre cei mai mari matematicieni ai tuturor timpurilor. Domnia ei a încurajat deopotrivă și dezvoltarea talentelor locale: să ne gândim bunăoară la „tatăl științei ruse“, Mihail Lomonosov, un adevărat spirit polivalent. Acesta nu numai că a scris poezii originale, însă a făcut descoperiri importante atât în domeniul chimiei, cât și în cel al astronomiei. În timpul domniei Ecaterinei, Rusia și-a extins imperiul până pe coastele Mării Negre, ocupând teritorii și pe coasta vestică a Americii de Nord.

Era deja limpede că Rusia devenise un actor importat pe scena politicii europene. Atât de important, încât atrăsese atenția lui Napoleon. După ce cucerise aproape toată Europa, în 1812 Napoleon și-a condus armata lui revoluționară către Moscova, pe care a și ocupat-o. Atâta doar că cel mai mare tactician militar al epocii sale trecuse cu vederea trei date esențiale referitoare la Imperiul Rus: vastitatea teritorială, imensul număr de locuitori și asprimea climei. Cetățenii Moscovei și-au incendiat casele din lemn, retrăgându-se și lăsându-l pe Napoleon să înfrunte iarna rusească printre ruinele fumegânde ale orașului. În cele din urmă, Napoleon a fost nevoit să ordone retragerea. Drumul de întoarcere de-a lungul Europei a constituit una dintre cele mai amare înfrângeri din istorie, soldată cu circa 380 000 de morți.

În urma înfrângerii suferite de Napoleon la Waterloo, în 1815, țarul rus Alexandru I a fost invitat, împreună cu alți oameni de stat europeni, să participe la Congresul de la Viena. Împreună cu personalități precum Metternich, Wellington sau Talleyrand, Alexandru I a încercat să contureze viitorul Europei pentru restul secolului al XIX-lea. Era prima dată în istorie când lideri proveniți din toată Europa se întâlneau să ia decizii de o asemenea importanță. Din punctul

de vedere al lui Alexandru I, Congresul de la Viena a fost un uriaș succes. Acolo el a reușit să obțină controlul asupra Poloniei, asigurând în același timp o coexistență pașnică a statelor europene. În plus, a semnat și o Sfântă Alianță, o coaliție a puterilor monarhice hotărâte să zdrobească, oriunde s-ar fi ivit, republicanismul secular și mișcările revoluționare. Cu toate că își începuse domnia ca o persoană cu vederi liberale, Alexandru I devenise între timp un adevărat tiran naționalist reacționar.

În această perioadă, clasele dominante ale Rusiei se europenizaseră complet, așa cum putem observa în romanul *Război și pace* al lui Lev Tolstoi. Pe de altă parte, șerbii, deși „dezrobiți", încă erau o uriașă masă de slavi oprimați. Mulți dintre aceștia făceau parte din lumpenproletariatul descris de Marx ca fiind compus din „oameni care nu dețin altceva decât propria lor capacitate de muncă". Relevant în acest sens este începutul unui alt mare roman al lui Tolstoi, *Anna Karenina* — o frază care poate fi augmentată la scară continentală: „Familiile fericite sunt toate la fel, în schimb fiecare familie nefericită este nefericită în felul său propriu". În Europa, această „nefericire" a rămas mai mult sau mai puțin cantonată „în felul său propriu", cunoscând cicluri care alternau perioade de libertate cu perioade de represiune. Pe de altă parte, în Rusia domnea un sistem autocratic tot mai apăsător, care începuse să transforme Siberia într-o vastă colonie penitenciară și care reușise să facă în așa fel încât niciun grup de boemi sau de intelectuali din marile orașe ale Europei să nu ducă lipsă de propriii lui revoluționari ruși aflați în exil.

La începutul secolului XX, echilibrul puterilor europene era asigurat. Acesta fusese schițat odată cu Pacea din Westfalia, fundațiile fiindu-i turnate cu ocazia Congresului de la Viena, după care cărămizile și mortarul au fost adăugate treptat, de-a lungul secolului al XIX-lea, printr-o serie de tratate interconectate. Cu toate acestea, a fost suficient ca o singură cărămidă să fie dislocată pentru ca întreg edificiul să se năruie. Ceea ce ar fi putut duce la declanșarea încă unuia dintre obișnuitele războaie europene autodistructive. Doar că de data aceasta imperiile statelor Europei se întindeau pe tot globul, în vreme ce revoluțiile științifică și industrială permiseseră construirea unei mașinării militare monstruoase. Așa se face că, în locul unui război european, asemănător Războiului de Treizeci de Ani sau, într-o bună măsură, Războaielor Napoleoniene, în 1914 umanitatea s-a trezit capabilă să declanșeze un Război Mondial.

În 1917, armata Rusiei ajunsese în pragul colapsului, la fel ca însăși țara pe care ar fi trebuit s-o apere. În luna martie a acelui an, șovăielnicul și impopularul țar Nicolae al II-lea a fost forțat să abdice în favoarea unui Guvern Provizoriu. Germanii l-au trimis înapoi în Rusia pe Lenin, revoluționarul bolșevic aflat în exil, în speranța că acesta ar putea crea o situație politică în măsură să scoată Rusia din război. Ceea ce s-a și întâmplat: Lenin a luat-o înaintea opozanților săi politici — o majoritate formată din social-democrați și alți revoluționari — și a orchestrat o revoluție bolșevică. Lenin a preluat imediat frâiele acestei noi revoluții bazate pe o combinație de idei personale, marxiste și comuniste.

A urmat un război civil între Armata Roșie (a lui Lenin, însă avându-l ca lider pe Troțki, unul dintre acoliții celui dintâi) și Armata Albă (în componența căreia se aflau o varietate de țariști, democrați și anarhiști, sprijiniți în momente-cheie de invaziile unor forțe expediționare britanice și americane). Cinci ani mai târziu, Armata Roșie ieșea învingătoare, iar Lenin decreta preschimbarea Rusiei în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Aceasta s-a dovedit a nu fi nici socialistă, nici condusă de soviete (comitete muncitorești), nici republică. A fost însă o revenire pe scena lumii a Imperiului Rus, într-un nou deghizament.

Țara se afla acum sub conducerea autocratică a unui pseudoțar — unul care însă nu deschidea niciun fel de linie succesorală familială sau de oricare alt tip recognoscibil. Sistemul a fost comparat cu papalitatea sau cu familiile mafiote — în care „se impune“ câte un nou lider. La numai un an după încheierea războiului civil, Lenin avea să moară. Troțki, despre care se credea că îi va fi succesor, a fugit ca să nu fie ucis, iar un georgian pe nume Stalin, care chiar fusese un gangster (și seminarist), „s-a impus“ ca lider.

În chip surprinzător, chiar a existat o dispută ideologică legată de această succesiune la putere. Troțki era adeptul sloganului marxist „Proletari din toate țările, uniți-vă!“, năzuind să răspândească revoluția comunistă pe tot cuprinsul globului. Stalin, pe de altă parte, dorea să consolideze „comunismul într-o singură țară“ și abia după aceea ar fi lansat acea mișcare „inevitabilă din punct de vedere istoric“, care să ducă la înlocuirea capitalismului cu sistemul comunist și în „lumea liberă“.

Celor care, în trecut, se întrebau de ce există imperii, li se dădea o justificare asemănătoare celei pentru escaladarea Everestului: „pentru că există“. Acum însă și istoria devenise un domeniu științific. Ideile luaseră locul faptelor. Însăși natura capitalismului făcea ca acesta să fie predeterminat, din punct de vedere istoric, să se autodistrugă, moment în care și-ar fi făcut apariția o epocă socioeconomică

nouă, în care toți oamenii ar fi fost egali, sub oblăduirea „dictaturii proletariatului“. Toate bunurile ar fi urmat să se afle în posesia colectivă a unei societăți lipsite de clase, mijloacele de producție s-ar fi aflat și ele în proprietate publică... și așa mai departe, de-a lungul sutelor de pagini ale celor trei volume din *Capitalul*. (Inițial, Marx plănuise să scrie șase volume, dar a reușit să-și facă cunoscut mesajul chiar și așa.)

Multă vreme, omenirea a visat să trăiască într-o societate justă: „Pentru kaizer și pentru Lenin!“ etc. În Imperiul Rus, înaintea revoluției, puteai întreba pe bună dreptate: „Ce au făcut Romanovii vreodată pentru noi?“ Apariția comunismului însă a făcut o asemenea întrebare inutilă. Marx descoperise știința aflată îndărătul istoriei „inevitabile“, iar știința nu poate fi pusă la îndoială.

Societățile vestice, în care exista o întreagă clasă privilegiată — de la proprietarii conacelor britanice la magnații americani îmbogățiți în urma unor afaceri veroase —, priveau îngrozite desfășurarea evenimentelor, temându-se că fantoma comunismului va începe să bântuie și dincolo de hotarele Rusiei. În America, sindicatul *The Industrial Workers of the World* (ai cărui membrii erau porecliți *Wobblies)* a reușit să atragă mii de muncitori, declanșând o serie de greve. În 1918, în haosul înstăpânit în Germania înfrântă, ziaristul Kurt Eisner a declarat Bavaria stat comunist independent. Și Ungaria s-a declarat comunistă. În Marea Britanie, 60 000 de muncitori greviști din Glasgow au trebuit să fie dispersați cu ajutorul tancurilor, în vreme ce liderul revoluționar scoțian John Maclean era numit de Moscova în funcția de „consul bolșevic în Scoția“********.

Rusia a suferit de pe urma foametei din 1921–1922 , care a fost provocată de haosul războiului civil, de secetă și de lipsa unor mijloace adecvate de transport. La toate acestea s-a adăugat așa-numitul „comunism de război“ introdus de Lenin, o dură politică economică în urma căreia rezervele de grâne au fost confiscate de la țărani (o clasă socială care, din punctul de vedere al bolșevicilor, se opunea comunismului) pentru a satisface nevoile proletariatului urban, a cărui loialitate era esențială.

Insurecția care a urmat, în special revolta marinarilor din baza navală Kronstadt, aflată lângă Sankt Petersburg, locul în care izbucnise revoluția, l-a determinat pe Lenin să relaxeze această politică dură, introducând în locul ei „Noua politică economică“. Aceasta a permis, în special în zonele rurale, „piața liberă și capitalismul, amândouă aflate sub controlul statului“. În pofida măsurilor luate, în perioada 1921–1922, cinci milioane de oameni aveau să piară în ceea ce avea să

rămână cunoscut în istorie drept „Foametea de pe Volga“, care a cuprins o vastă regiune întinsă la sud-est de Moscova, ajungând în est până la Urali, iar spre sud, până la Marea Caspică.

În 1931, la șapte ani după ce Stalin preluase frâiele puterii, el a recunoscut, cu o admirabilă sinceritate:

> *Am rămas în urma statelor dezvoltate cu 50–100 de ani. Trebuie să acoperim acest decalaj în zece ani. Dacă nu vom face acest lucru, vom fi zdrobiți.*

Ultima remarcă nu era în totalitate rodul unei gândiri paranoice. Măsura luată de Stalin pentru a îndrepta această situație a fost să curme Noua Politică Economică și să introducă primul plan cincinal. Toate terenurile agricole urmau să fie colectivizate, țăranii fiind obligați să se alăture unor uriașe colhozuri. Cei care se opuneau cedării propriilor loturi de pământ, precum și toți cei care obținuseră profit în perioada Noii Politici Economice au fost declarați culaci (chiaburi) și „inamici ai clasei muncitoare“. Această impunere a idealismului în detrimentul realismului avea să ducă în anii 1932–1933 la izbucnirea Foametei din Ucraina, care a lăsat în urmă zece milioane de victime, răsfirate pe o mare suprafață a țării, până în Kazahstan și chiar mai departe.

Între timp, natura susceptibilă a lui Stalin degenerase într-o adevărată paranoia. În perioada 1936–1938, el a întreprins ceea ce s-a numit Marea Epurare. Diferența dintre aceasta și exterminările în masă precedente consta în faptul că acum erau vizate eșaloanele superioare ale societății sovietice — ofițeri (în special generali), diverși profesioniști, reprezentanți ai inteligheției, chiar și membri ai poliției secrete care punea epurarea în practică, precum și „suspecții de serviciu“ din eșaloanele inferioare. Epurarea a lăsat în urmă circa un milion de morți, alte câteva milioane de oameni fiind trimiși în gulaguri — o nouă rețea de lagăre de muncă silnică răspândite prin Siberia.

Alții au fost trimiși să muncească pe șantierele preferate ale lui Stalin, cum a fost bunăoară Canalul Marea Albă — Marea Baltică. Acesta ar fi trebuit să unească Petrogradul (între timp redenumit Leningrad), aflat pe malul Mării Baltice, de Arhanghelsk, port la Marea Albă. Pe acest șantier și-au pierdut viața circa 750 000 de oameni (aproximativ de două ori mai mulți decât muriseră în timpul construcției orașului Sankt Petersburg). Rezultatul final a fost un canal insuficient de adânc pentru a permite circulația vaselor oceanice — un canal pe care puteau naviga numai barje și mici transportatoare de coastă.

Perioada în care Imperiul Rus și-a abătut asupră-și numai moarte și dezastru s-a încheiat odată cu debutul Marelui Război Patriotic (cum a fost numit de istoriografia sovietică al Doilea Război Mondial) purtat împotriva Germaniei naziste. Și cu această ocazie rușii au suferit pierderi catastrofale, acum însă în numele unei cauze susținute de toate națiunile democratice din Vest. În timpul acestui conflict aveau să moară circa douăzeci și șase de milioane de cetățeni sovietici, dintre care unsprezece milioane de militari; Germania nazistă a pierdut peste patru milioane de militari și circa o jumătate de milion de civili; Japonia a pierdut în total trei milioane de oameni; China — douăzeci de milioane.

Secolul XX a fost martorul unor progrese nemaivăzute în istoria omenirii, dar și al unor măceluri înfiorătoare, care încă rămân greu de înțeles. Nu încape îndoială că aceste conflagrații mondiale au dat un anumit imbold inventivității umane. De asemenea, nu se poate contesta faptul că, în prima jumătate a secolului XX, civilizația s-a transformat radical: electrificarea ajunsă până în cele mai îndepărtate cătune, dezvoltarea globală a rețelei de transport pe calea ferată, a frigotehnicii, a telecomunicațiilor — plus nenumărate alte beneficii care, în cea mai mare parte, au avut la bază grija față de om (dar și obținerea de profit).

Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a marcat divizarea Europei într-o jumătate comunistă și o jumătate „occidentală liberă". Imperiul Rus era acum mai extins ca niciodată, iar țarul, mai puternic decât oricând. În noile state comuniste din Imperiul Rus, intelectualii au încercat să se opună regimului represiv. În același timp, în Vestul liber, o mare parte a intelectualității a rămas mai mult sau mai puțin vrăjită de ideile comuniste. Acest fenomen putea fi observat cel mai bine în Franța, acolo unde filosoful existențialist Jean-Paul Sartre avea să influențeze o întreagă generație de marxiști. În același timp, în Italia și în Grecia numai intervenția discretă a CIA a făcut ca respectivele țări să rămână „libere".

O bună parte din a doua jumătate a secolului XX, lumea a fost martora unui Război Rece, cele două superputeri fiind Uniunea Sovietică și Statele Unite ale Americii. Acestea și-au arătat mușchii una alteia în timpul unor așa-zise „războaie prin intermediari" (desfășurate în Coreea, Vietnam și în alte țări din „lumea a treia") și printr-o serie de „crize" ceva mai periculoase (Cuba, Berlin etc.). Acestea din urmă au amenințat planeta cu un al treilea război mondial și sfârșitului civilizației curente. Din fericire, o combinație de rațiune, întâmplare și noroc chior a făcut ca o asemenea catastrofă să nu aibă loc. (Istoricii au dat la iveală faptul că aceste crize au fost la un pas să declanșeze producerea catastrofei

pomenite — mai aproape decât lumea și-ar fi putut imagina la momentul respectiv.)

În chip ironic, Lenin a fost cel care a lansat expresia „a vota cu picioarele“********. Cu toate acestea, comuniștii au fost cei care au așezat o Cortină de Fier la mijlocul Europei, pentru a-i împiedica pe locuitorii propriului imperiu să facă exact ceea ce descrisese Lenin — să aleagă, cu propriile picioare, unde să trăiască.

La scurtă vreme după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, imperiile coloniale europene s-au destrămat. Pe de altă parte, Imperiul Rus a rămas sub forma sa cea mai extinsă până în 1989, când căderea Zidului Berlinului avea să marcheze sfârșitul erei sovietice și a Imperiului Rus. Când conducătorul sovietic Mihail Gorbaciov a introdus *perestroika* (reforma și democratizarea Partidului Comunist) și *glasnost*-ul (o politică de deschidere însoțită de acordarea libertății de exprimare), el nu știa ce forțe, până atunci mocninde, avea să dezlănțuie. În timpul unei călătorii efectuate în Lituania (dar ar fi putut fi vorba, prin extensie, de oricare alt stat-marionetă sovietic), el a avut naivitatea de a face un apel către populația locală să nu părăsească URSS.

După ce statele s-au grăbit să se desprindă de Uniunea Sovietică, a mai rămas doar o Federație Rusă în care bețivul Boris Elțîn a rezistat eroic unei lovituri de stat puse la cale de un grup de comuniști nereformați, devenind noul țar. Elțîn a luat măsura fără precedent de a organiza alegeri libere și de a privatiza industriile de stat, care au picat în mâinile unei găști de oligarhi lipsiți de scrupule. În anul 2000, Elțîn i-a cedat locul lui Vladimir Putin, un fost ofițer KGB de rang mic, trimis la post în Germania de Est. Folosind mijloace brutale, Putin a reușit în scurtă vreme să-i pună pe oligarhi la respect și să înăbușe orice fel de opoziție îndreptată împotriva politicilor sale.

După mai mulți ani petrecuți la cârma statului, arivismul lui a făcut treptat loc unei năzuințe de a restaura gloria de odinioară a Uniunii Sovietice — mai exact, o administrație autoritară și statutul de superputere mondială. Din acest punct de vedere, se pare că Putin a repetat greșeala lui Gorbaciov, imaginându-și că Rusia se poate raporta în continuare la un trecut care este deja istorie. Chiar și așa, Rusia rămâne cea mai întinsă țară, continuând să se extindă și să-și răspândească influența. Toate acestea în pofida nesocotirii pe plan intern a drepturilor civile formulate în documentele de tip Magna Carta, politică dublată, pe plan extern, de

o complementară nerecunoaștere a principiilor care au stat la baza Păcii din Westfalia.

Consecințe

Dar sunt oare asemenea principii atât de evidente încât să fie și necesare? Să fie inevitabilă transpunerea lor în fapt? Este oare lumea întreagă destinată să evolueze către o formă de democrație liberală? Iar dacă acest deziderat se va apropia de îndeplinire, ne vom apropia oare de „sfârșitul istoriei", așa cum a susținut politologul american Francis Fukuyama după ce prăbușirea Imperiului Rus a făcut din America singura superputere din lume? Astfel de întrebări vor constitui fundalul constant al evoluției ultimului mare imperiu discutat aici.

Cuvântul *kremlin* înseamnă „fortăreață în interiorul unui oraș". Toate orașele vechi ale Rusiei aveau câte un astfel de kremlin, la fel cum orașele Greciei antice, precum și multe dintre orașele Orientului Mijlociu, aveau câte o acropolă sau o citadelă. (*N.a.*)

Reforma a dat semnalul unei transformări fundamentale în natura credinței creștine. Din acel moment, credincioșii protestanți puteau să se roage direct lui Dumnezeu, fără mijlocirea unui preot (sau țar). (*N.a.*)

După moartea lui, Angliyskiy Prospekt (Strada Engleză) din Sankt Petersburg (oraș care pe vremea aceea primise numele rusificat de Petrograd) avea să fie redenumită Maklin Prospekt, în onoarea fostului consul scoțian. Între timp, strada a revenit la numele inițial. (*N.a.*)

În sensul de a decide prin propria acțiune ce e mai bine pentru tine însuți. Lenin a folosit expresia în legătură cu soldații ruși care au ales să dezerteze din armata țaristă. (*N.r.*)

10. Imperiul American

În 1776, Adam Smith și-a publicat volumul *Avuția națiunilor*, în care făcea predicții referitoare la America ce s-au dovedit doar parțial corecte. Nu i-a prevăzut independența, care s-a produs chiar în anul publicării acestei capodopere. Pe de altă parte, a prevăzut mărețul viitor al Americii. Într-o bună zi, spunea el, centrul Imperiului Britanic se va muta în Lumea Nouă.

În același an, 1776, Thomas Jefferson avea să scrie Declarația de Independență a Statelor Unite. Acolo el prelua unele dintre cele mai înaintate idei filosofice ale Iluminismului, datorate unor gânditori precum Thomas Paine, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, David Hume etc. Nici că s-ar fi putut imagina o influență mai selectă. Și nici un document mai însuflețitor și mai penetrant:

> *Considerăm ca evidente prin ele însele adevărurile următoare: toți oamenii sunt creați egali; ei sunt înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile; printre aceste drepturi se află viața, libertatea și căutarea fericirii...*

Din păcate, această emoționantă viziune nu se aplica și americanilor nativi *sau* africanilor aduși de peste ocean, care trăiau deja ca sclavi în toate cele treisprezece state. În 1770, de exemplu, numai în Virginia trăiau peste 187 000 de sclavi, în vreme ce peste 60% din populația Georgiei era compusă din sclavi. Acestea fiind spuse, nici britanicii, care au încercat ulterior să-și recupereze coloniile din America (mergând până acolo încât au incendiat Casa Albă, în 1814), nu erau preocupați de eliberarea sclavilor. Și nici francezii, care dăduseră o mână de ajutor la alungarea britanicilor — în 1776, încă nu apăruse lozinca „Libertate, Egalitate, Fraternitate".

Să revenim acum la textul glorioasei Declarații de Independență. Nu este deloc întâmplător că aceste cuvinte „evidente prin ele însele" seamănă cu niște axiome matematice (ca în filosofia panteistului — sau ateului —Spinoza, una dintre sursele de inspirație nemenționate ale Declarației). În baza unor asemenea axiome, se pot construi adevăruri capabile să influențeze zone ale globului diferite de cea în care ele au fost elaborate. Într-adevăr, evoluția Americii chiar poate fi privită prin prisma acestei metafore matematice. Uriașa structură sociopolitică a democrației liberale occidentale de astăzi își asumă adevărurile din viziunea inițială a lui Jefferson.

Pentru americani — și, în măsuri diferite, pentru aliații lor și pentru tot restul lumii libere —, tot ceea ce se poate deduce din aceste fundamente „evidente prin ele însele“ reprezintă felul în care trebuie să arate societatea. Aceste deducții sunt considerate a fi niște imperative morale. Iar societățile care deviază de la aceste fundamente sunt privite ca malefice — să ne gândim bunăoară la președintele Reagan, care descria Rusia ca pe „un imperiu al răului“, la caracterizarea făcută de Roosevelt regimului nazist — „un inamic al legilor, libertăților, religiilor și moralității“ — sau la replica generalului Miller din filmul *Un război neprogramat* ********, care descria războiul în felul acesta: „Odată ce ai fost la război, odată ce ai văzut cum e, nu mai vrei niciodată să te întorci, în afara cazului în care ești pur și simplu obligat... E ca Franța“.

America este o țară în care toți cetățenii (cu excepția amerindienilor) provin din imigranți, cei mai mulți sosiți din țările de origine cu mai puțin de trei generații în urmă. Așa se explică de ce americanii, care în general sunt niște oameni prietenoși și deschiși, adesea vor ține să-i spună unui străin, în primele câteva minute de conversație, două lucruri:

1. pe de-o parte, cât sunt ei de americani (în vreme ce tu nu ești!);
2. pe de altă parte, cât sunt ei de irlandezi/evrei/turci etc.

Lipsa de logică e doar aparentă. În Statele Unite, patriotismul este mai fățiș și mai puternic decât în cele mai multe țări de pe Bătrânul Continent — și trebuie să fie așa, deoarece coexistă cu loialități „etnice“ adânc înrădăcinate, cele mai multe de proveniență europeană. Acest lucru trebuie în permanență avut în vedere când discutăm despre Imperiul American. Chiar și înainte ca America să devină o națiune, participanții la mișcarea Partida de Ceai de la Boston se îmbrăcau asemenea *americanilor* nativi (cu toate că îi numeau pe aceștia „indieni roșii“).

Așa cum s-a întâmplat cu britanicii în secolul al XIX-lea, națiunea americană a fost considerată ca fiind ideală pentru rolul de lider al secolului XX. În chip firesc, asemenea britanicilor, și ei au făcut câteva gafe epocale. Cu toate acestea, americanii au dominat secolul trecut: au înclinat balanța celor două războaie mondiale, asumându-și rolul de superputere mondială, s-au confruntat zeci de ani cu Uniunea Sovietică și și-au răspândit cultura populară pe toată suprafața globului. Multă lume a respins și a privit cu dispreț această „cultură Coca-Cola“, însă nu se poate nega faptul că a fost extrem de îndrăgită. Nu era defel sofisticată sau elitistă, așa că foarte mulți oameni au îmbrățișat-o.

Iată o națiune care a oferit lumii nu numai Coca-Cola, ci și filmele produse la Hollywood, hamburgerii, guma de mestecat și fastul care însoțește alegerile prezidențiale americane sau marile evenimente sportive. Nicio altă națiune nu s-ar gândi să organizeze o „competiție mondială" (*World Series*) anuală disputată de două dintre *propriile* echipe de baseball********.

Alegerile prezidențiale americane, precum și rodul acestora, reprezintă încarnarea modernă a democrației jeffersoniene. În ceea ce privește prezentul, nu ar mai fi nimic de adăugat în acest sens********. Totuși am face bine să nu uităm faptul că nobilul Jefferson însuși a găsit necesar să scrie și *Note despre statul Virginia*. Conform lui Lee Alan Dugatkin, un expert american în comportamentul uman, lucrarea a fost „o reacție scrisă stârnită de părerile unor europeni influenți care susțineau că flora, fauna, chiar și oamenii din America sufereau de o anumită degenerescență".

Mai apropiată de adevăr decât această pură prejudecată este perspectiva oferită de filosoful american John Dewey. El a fost cel care a înțeles că, în pofida tuturor inegalităților, viața americană este *contaminată* de spiritul democrației. Dewey recunoștea că „democrația este mai mult decât o formă de guvernământ; ea este, în primul rând, o formă de viață comunitară... o experiență comunicată".

Cultura Coca-Cola într-o reclamă de limbă spaniolă.

America este o națiune în care „idealul individualist“ coexistă cu o exacerbată dorință de succes. Sloganul revoluționar francez „Libertate, Egalitate, Fraternitate“ (care a rămas mottoul național al Franței până astăzi) reprezintă o contradicție. În cele din urmă, libertatea eclipsează egalitatea. Stilul de viață american simbolizează acest lucru. Chiar dacă pornim cu toții de la aceeași linie de start, cineva va câștiga cursa. Iar în secolul XX, America a fost cea care a câștigat — iar câștigătorii arareori sunt populari. Îmi amintesc că, pe vremea când eram student, călătoream prin Europa când am fost întrebat de un student american: „De ce ne urăște lumea așa tare pe noi, americanii?“ Nu i-am putut răspunde decât că: „În secolul trecut, britanicii au fost cei care au dominat scena

lumii și, din pricina acestui fapt, am fost puternic disprețuiți pe tot cuprinsul lumii. Acum e rândul vostru".

Ceea ce pune pe tapet întrebarea: ce anume este Imperiul American? În 1776, cele treisprezece state care și-au declarat independența se înșirau de-a lungul țărmului Oceanului Atlantic, din Maine până în Georgia. Ele se întindeau către interiorul continentului doar cale de circa 300 de kilometri — uneori mult mai mult, alteori mult mai puțin. În nord, se afla partea de est a Canadei, pe care britanicii o luaseră recent de la francezi. Zona aceea s-a extins, înglobând întreaga regiune a Marilor Lacuri, precum și teritoriile aflate acum în state precum Ohio, Illinois, Michigan etc.

În vestul acestor state fondatoare, paralel cu țărmul Atlanticului, se afla întinsa Louisiană franceză, care pornea din New Orleans și urca spre nord-vest, până în Canada de azi, formând o imensă fâșie teritorială, cu o lățime de până la 1 300 de kilometri. La sud, se afla Florida spaniolă, iar restul teritoriului ocupat astăzi de Statele Unite aparținea, de asemenea, Spaniei, incluzând teritoriile pe care acum se află statele California, New Mexico și Texas. În același timp, Alaska și țărmul acestei regiuni, întins pe mai bine de 800 de kilometri, aparțineau Imperiului Rus.

În cele treisprezece state inițiale trăiau în total 2,5 milioane de oameni, incluzându-i pe amerindienii rămași acolo. Vorbim despre un teritoriu care reprezintă mult mai puțin decât o zecime din Statele Unite de astăzi. Rușii priveau pe atunci Alaska și Siberia ca parte a imperiului lor. Expansiunea către vest a Statelor Unite este văzută ca o lărgire a teritoriului. Și atunci care este diferența dintre cele două imperii? Una care ține numai de atitudine, se pare. Ambele expansiuni au presupus subminarea și dislocarea populațiilor indigene, care au fost înlocuite de coloniști. Există însă o diferență esențială: Statele Unite și-au adăugat două mari teritorii prin *cumpărare*.

În 1803, Jefferson a cumpărat de la Napoleon tot Teritoriul Louisiana, contra sumei de 15 milioane de dolari. În valoarea de astăzi a monedei americane, suma reprezintă între 300 de milioane și 1,2 miliarde de dolari, în funcție de agenția federală care face socotelile. Poate că a fost vorba de un chilipir, însă suma rămâne considerabilă, iar Napoleon avea nevoie de bani pe loc, pentru a-și finanța războaiele din Europa. Exista un singur impediment: America nu dispunea, pur și simplu, de acei bani. Jefferson însă vedea în această tranzacție altceva: construirea viitorului unei mari națiuni.

Așa că și-a îndreptat atenția către banca Barings din Londra, care a facilitat plata, folosindu-și expertiza financiară. O treime din sumă urma să fie plătită cu

aur american. Cei de la Barings l-au convins pe Jefferson că restul sumei putea fi acoperit cu obligațiuni guvernamentale — primele de acest gen emise de guvernul american pe piața internațională. Bancherii de la Barings au stat apoi la aceeași masă cu francezii, negociind cu ei să cumpere aceste obligațiuni de la guvernul francez, cu bani peșin. Barings urma apoi să vândă obligațiunile cumpărătorilor de pe piețele din Londra și Amsterdam, pentru a-și recupera investiția (și, bineînțeles, pentru a realiza un profit).

Toată această schemă reprezenta un risc, însă finanțele implică astfel de riscuri. Oare oamenii erau dispuși să creadă în viitorul Americii într-o asemenea măsură încât să fie convinși de capacitatea acestui tânăr stat de a le plăti dobândă pe aceste obligațiuni, pentru ca peste circa zece ani să fie în stare să le răscumpere? Schema a fost prezentată de cei de la Barings în așa fel încât toți cumpărătorii să trăiască cu impresia că nu aveau decât de câștigat. „Achiziția Louisianei“ (așa cum avea să rămână cunoscută) a dublat suprafața acestei noi țări. În scurtă vreme, obligațiunile se vindeau ca pâinea caldă: lumea începea să creadă în America. (Chiar dacă nouă ani mai târziu britanicii au incendiat Casa Albă și au încercat să reintre în posesia Americii.)

La numai o jumătate de secol după Achiziția Louisianei, ministrul american de externe, William H. Seward, avea să cumpere un alt vast teritoriu pentru America. În 1867, el a achiziționat Alaska de la Imperiul Rus, contra sumei de 7,2 milioane de dolari. Rușii aveau nevoie de acești bani ca să finanțeze Războiul Crimeii, în vreme ce finanțiștii americani se aflau într-o situație și mai strâmtorată, întrucât țara abia își revenea de pe urma Războiului Civil. Această achiziție a unui teritoriu neexplorat a fost întâmpinată cu batjocură, devenind cunoscută ca „nebunia lui Seward“. Intuiția strategică a lui Seward a fost însă corectă: teritoriul Alaskăi se afla în pericol să ajungă în mâinile britanicilor.

Totuși, spre deosebire de „Achiziția Louisianei“, victoria strategică a lui Seward a reprezentat, din punct de vedere financiar, o pierdere. După circa 150 de ani, Alaska încă nu a produs banii necesari acoperirii prețului de achiziție plătit de guvernul federal. În pofida părerii unor contemporani de-ai noștri (atât din interiorul, cât și din exteriorul SUA), banii nu înseamnă totul — nici măcar în cazul Americii.

Între timp, Statele Unite luaseră California de la Mexic (1847). Texasul se debarasase de asemenea de guvernarea mexicană în 1836 și hotărâse însă să devină o republică independentă. Aceasta a ființat vreme de zece ani, înainte ca Texasul să fie anexat de Congresul American. Apoi, în 1861, a urmat cel mai traumatic

eveniment domestic din istoria Statelor Unite — Războiul Civil, care avea să dureze până în 1865. Sudul eminamente rural folosea pe plantațiile de bumbac mâna de lucru a sclavilor, în vreme ce statele din Nordul mult mai industrializat aboliseră sclavia încă din 1804. Lucrurile s-au precipitat în momentul în care Statele Confederate ale Americii (adică cele sudiste) au amenințat că se vor desprinde de Uniune — cele două părți începând la scurtă vreme să se războiască.

Ceea ce a urmat a fost cel mai timpuriu război mecanizat din lume, ambele tabere folosind armament sofisticat, cum ar fi puști cu repetiție, mitraliera Gatling, cuirasate și chiar submarine. A fost, de asemenea, și primul război industrializat, eficiența acestuia fiind sporită de fabricarea pe bandă rulantă a armelor, de progresele tehnologice (cum ar fi transporturile militare eficiente, datorate liniilor de cale ferată), de telegraf (pentru comunicațiile rapide), precum și de folosirea, în scopuri de recunoaștere, a baloanelor cu echipaj la bord. Rezultatul: circa 700 000 de morți de-o parte și de alta — mai mult decât toate pierderile suferite de americani în toate conflictele din următorul secol, incluzând aici cele două războaie mondiale. Abia odată cu războiul din Vietnam această cifră va ajunge să fie depășită.

Nordul unionist a înfrânt Sudul confederat când generalul Robert E. Lee s-a predat, în cele din urmă, generalului Ulysses S. Grant, pe 9 aprilie 1865. Cinci ani mai târziu, președintele Abraham Lincoln avea să fie asasinat de John Wilkes, un simpatizant al confederaților. În timpul Războiului Civil, Lincoln ținuse celebrul său discurs de la Gettysburg, care este considerat până astăzi a fi o declarație definitorie a țelurilor națiunii americane. Este un discurs ce amintește de *Declarația* lui Jefferson, Lincoln rostind celebrele cuvinte potrivit cărora America este o națiune „concepută în Libertate și dedicată ideii că toți oamenii sunt creați egali“. El a rostit aceste vorbe în noiembrie 1863, după victoria unioniștilor în sângeroasa bătălie de la Gettysburg, care durase trei zile. Acolo își pierduseră viața peste 23 000 de soldați unioniști (și mult mai mulți confederați) — așa că Lincoln s-a angajat:

> *...că aceștia nu au murit în van, că această națiune supusă lui Dumnezeu va fi martora unei renașteri a libertății și că guvernarea poporului de către popor, pentru popor, nu va pieri de pe fața pământului.*

Este util să comparăm acest discurs cu Manifestul Partidului Comunist, scris cu circa cincisprezece ani mai devreme de Marx și Engels, în momentul în care în Europa se desfășurau numeroasele revoluții ale anului 1848. Manifestul lui Marx evidențiază conflictul dintre clase și îndeamnă muncitorii din toată lumea să se

unească. În schimb, discursul lui Lincoln susține ideea că un popor liber se poate guverna singur.

Nu există niciun dubiu că, și pe vremea aceea, America era divizată din punct de vedere social. (Ca să nu mai vorbim de segregarea rasială, care cauzase izbucnirea Războiului Civil.) Totuși cuvântarea lui Lincoln se adresează unui popor nou, trăind într-o țară nouă. Cei mai mulți dintre acești oameni nu își dobândiseră libertatea printr-o revoluție, ci traversând Atlanticul la bordul unor vase pline de imigranți. Două decenii mai târziu, Statuia Libertății avea să spună: „Dați-mi mulțimile voastre obosite, sărace și împilate / Care năzuiesc să respire libertate“********. America reprezenta un nou început pentru cei care îi călcau pe țărm. Iată locul în care „spiritul democrației“ invocat de Dewey diferă în chip radical de „dictatura proletariatului“.

America însă nu era defel o utopie, nici măcar pentru cei care fugiseră de foametea din Irlanda, de pogromurile evreilor din estul Europei sau de sărăcie; nici pentru oamenii ambițioși, nerăbdători să rupă lanțurile cu care îi subjugaseră societățile europene, și nici pentru fugarii și vagabonzii de tot felul. Înălțarea Statuii Libertății avea să fie contemporană cu epoca „baronilor tâlhari“. Aceștia erau moguli capitaliști, puternici și lipsiți de scrupule, care exploatau aceste mase sărmane în fabricile lor. Cornelius Vanderbilt, Andrew Carnegie, J.P. Morgan, Henry Ford și alții au construit uriașe imperii comerciale, ruinându-și toți concurenții care le stăteau în cale și, în același timp, făcând uz de cele mai avansate inovații și de metode de sporire a eficienței, în scopul acumulării de capital. Aceștia au fost oamenii necruțători care au făcut America măreață — pe socoteala altora.

Guvernarea — „poporului de către popor, pentru popor“ — va face tot ce îi va sta în putință ca să facă față acestor „baroni“, a căror putere părea câteodată să o umbrească pe cea a guvernului și a legii. Așa cum, cu neobrăzare, J.P. Morgan a ținut să informeze un judecător: „Mie nu îmi trebuie un avocat care să-mi spună ce nu pot să fac. Eu îl angajez ca să-mi spună cum să fac ceea ce vreau să fac.“

Cu toate acestea, astfel de oameni etalau și o altă față. J.P. Morgan avea să salveze personal Statele Unite nu o dată, ci de două ori. În 1895, el a cumpărat suficient aur pentru a salva dolarul, susținându-i valoarea cu acest depozit de metal prețios, iar în 1907 a intervenit de unul singur cu o garanție financiară care a prevenit un crah pe Wall Street. Ocazii cu care guvernul a învățat o lecție:

nimeni nu ar trebui să dețină atâta putere, chiar dacă aceasta este îndreptată către scopuri bune. Drept răspuns, guvernul a înființat Rezerva Federală.

Henry Ford a fost cel care a inventat linia de asamblare industrială modernă la fabrica sa din Detroit, în care se producea prima „mașină a poporului", accesibilă ca preț: Fordul Model T, alintat cu porecla de „Tin Lizzie" („Lizzie de Tinichea"). Cât privește culoarea, Ford a zis: „Poți alege orice culoare dorești, numai să fie neagră". Povestea de dragoste dintre americani și automobile tocmai începuse. Când Rockefeller a monopolizat afacerile cu petrol, guvernul l-a urmărit în justiție în baza Legii antitrust „Sherman". Rockefeller s-a luptat în fel și chip, mutându-și companiile dintr-un stat într-altul, dar în 1911 a fost în cele din urmă obligat să dezmembreze firma Standard Oil în 34 de companii distincte, câteva dintre acestea dăinuind până astăzi — de exemplu, Chevron și Exxon Mobil.

America devenea cea mai măreață țară de pe pământ în vreme ce nimeni altcineva nu observa acest lucru. Iar imperiul său era ea însăși. America era și, în linii mari, avea să rămână, o *putere* mondială mai degrabă decât un imperiu. În epoca sa timpurie, SUA nu au invadat alte țări, sau cel puțin nu au făcut-o des. În 1836, noul stat Texas a fost amenințat de Mexic, așa că Statele Unite au invadat Mexicul. Peste doi ani, Mexicul era înfrânt, iar granița dintre cele două țări a fost retrasată, SUA înglobând New Mexico, Utah și toată California. (Acestea au devenit state noi ale federației, nu colonii.) În 1902, SUA au eliberat Cuba, desprinzând-o din Imperiul Spaniol. Cuba a devenit stat independent, cu condiția să se comporte cum se cuvine.

În 1903, Statele Unite au cumpărat de la francezi proiectul falimentar al construirii unui canal prin istmul Panama, care pe vremea aceea aparținea Columbiei. Se poate spune că acesta reprezenta cel mai mare proiect ingineresc lansat până la data aceea, el fiind dus la îndeplinire în 1914********. Cei 82 de kilometri ai Canalului Panama, precum și uriașele ecluze ale acestuia, au deschis o vitală rută comercială între coasta de est și cea de vest ale Americii de Nord. Pe cale de consecință, Washingtonul a decis că prețioasa realizare inginerească să fie protejată de armata Statelor Unite, aceasta ocupând „zona canalului" — adică două fâșii de pământ late de câte opt kilometri de o parte și de alta a canalului. Zona a fost declarată „teritoriu neîncorporat al Statelor Unite", nu colonie.

Implicarea Statelor Unite în Primul Război Mondial avea să încline balanța în favoarea celor patru aliați occidentali principali (Marea Britanie, Statele Unite, Franța și Italia). Drept urmare, la Conferința de Pace de la Versailles, președintele

Wilson a fost recunoscut de cei mai mulți participanți ca fiind arbitrul principal dintre cei patru oameni de stat (care au devenit trei în momentul în care Vittorio Emanuele Orlando a izbucnit în lacrimi și a plecat acasă, pentru că nu reușise să-și impună punctul de vedere). Wilson era plin de bune intenții (la acea dată, era singurul președinte american care obținuse un doctorat), iar acela a fost probabil primul moment în care s-a acceptat că Statele Unite deveniseră liderul mondial.

În pofida acestui lucru, Wilson a fost surclasat de mult mai versații politicieni David Lloyd George (premierul Marii Britanii) și de Clemenceau (președintele Franței). Economistul Maynard Keynes, având pe vremea aceea 35 de ani și fiind un tânăr membru al delegației britanice, și-a dat demisia dezgustat și a scris *Consecințele economice ale păcii*, lucrare care avea să devină un bestseller apreciat atât de publicul informat, cât și de oamenii de stat de pe tot cuprinsul planetei.

Dar asta n-a modificat nimic din tratatul final care lăsa Germania înglodată în datorii împovărătoare și care trasa linii arbitrare de demarcație prin deșerturile Orientului Mijlociu, creând noi țări în funcție de interesele franceze și britanice. Cea dintâi gafă avea să contribuie în bună măsură la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial. Consecințele celei de-a doua ne bântuie până astăzi.

America intra acum în „Furtunoșii ani ’20“, cei ai charlestonului și ai spirtoaselor de contrabandă, ai lui Charlie Chaplin și ai marilor petreceri organizate de magnați asemănători personajului Marele Gatsby. În America, totul era mare. Marea petrecere a anilor 1920 a fost urmată de Marele Crah din 1929, care a declanșat la rândul său Marea Criză Economică. În această perioadă, zgârie-norii au început să traseze profilul New Yorkului. (Începute înaintea Marelui Crah, aceste construcții au trebuit să fie totuși finalizate, în pofida dificultăților.)

Pentru a contracara efectele Marii Crize, președintele F.D. Roosevelt a introdus politica *New Deal* („Noua înțelegere“), un proiect keynesian destinat să ofere de lucru șomerilor americani. S-au construit autostrăzi de-a lungul și de-a latul țării, a început derularea unor mari proiecte, precum Barajul Grand Coulee, s-au înălțat școli și spitale — până și scriitorii au fost puși la treabă, primind sarcina de a consemna istoria statelor și teritoriilor americane, oferind în felul acesta „un autoportret al Americii“.

Atât de puternică era economia americană, încât Marea Criză a afectat întreaga planetă. În America, aceasta s-a încheiat cu adevărat abia în momentul când SUA și-au abandonat în sfârșit politica izolaționistă și au hotărât să participe la al Doilea Război Mondial. Această decizie a fost cauzată, în decembrie 1941, de neașteptata bombardare a bazei navale americane de la Pearl Harbor de către

aviația japoneză. Amiralul Yamamoto, care se număra printre puținii japonezi sceptici cu privire la visul hegemoniei nipone în Orientul Îndepărtat, a tras un semnal de alarmă: „Am trezit un colos adormit“. În același timp, Hitler, un maestru al deciziilor cu consecințe dezastruoase, s-a depășit pe sine declarând în mod inutil război Americii. Aflat în stare de asediu, Churchill a desfăcut în biroul lui o sticlă de șampanie: Europa era salvată. Războiul urma acum să fie câștigat de către aliați.

Costul în vieți omenești al acestui război este inimaginabil — și cu atât mai puțin măsurabil. Estimări aproximative vorbesc despre 150 de milioane de victime — aproape de patru ori mai multe decât în cazul Primului Război Mondial. Europa, Japonia și o mare parte a Chinei zăceau în ruine. Tranziția puterii în Japonia a fost dirijată cu măiestrie de generalul MacArthur, care devenise un fel de împărat al Orientului Îndepărtat. (Va mai dura șase ani până când megalomania acestui general pasionat de pipele făcute din coceni de porumb avea să-l tragă pe linie moartă, în timpul Războiului din Coreea.)

Europa de Vest avea să fie salvată de generozitatea Planului Marshall. Stalin, care acum se înstăpânise peste Europa de Est, a refuzat această „mită capitalistă“. Cele douăsprezece miliarde de dolari puse la dispoziție de către Marshall (sumă care în banii de astăzi reprezintă circa 128 de miliarde de dolari) au reconstruit comerțul european — și încă o dată Coca-Cola, Hollywoodul, Ford Motors și altele asemenea au avut la dispoziție o înfloritoare piață de desfacere. Între timp, cele două noi superputeri mondiale (URSS și SUA) s-au angajat în câteva „războaie prin intermediari“: Războiul din Coreea (1950–1953), Războiul din Vietnam (1955–1975) și așa mai departe.

Apoi americanii și-au ales un președinte care simboliza propria națiune într-o manieră asemănătoare celei în care Iuliu Cezar simboliza Imperiul Roman. Este vorba despre John F. Kennedy — cu toate că viața lui a semănat mai degrabă cu a îndoielnicului Gatsby decât cu a lui Cezar. În 1961, când acest președinte charismatic, tânăr și elocvent s-a instalat la Casa Albă, el întruchipa speranțele unei Americi care își asumase deja, fără putință de tăgadă, propria măreție. Cu toate acestea, rămăsese o țară tânără, plină de optimism. „Nu te întreba ce poate face țara ta pentru tine — întreabă-te ce poți face tu pentru țara ta“, avea să spună Kennedy cu prilejul depunerii jurământului. Kennedy nu s-a ferit să se angajeze în lupta pentru drepturile civile ale populației de culoare din propria țară și în cea împotriva opresiunii comuniste din țările blocului răsăritean.

Acasă, printre marșuri, masacre și crime, statele din sud se aflau într-o stare de revoltă fățișă. Iar la nivel internațional, când s-a întâlnit cu grobianul lider comunist Nikita Hrușciov cu ocazia summitului de la Viena, Kennedy era un lider umilit. Recentul fiasco al invaziei susținute de americani în Golful Porcilor (Cuba), confruntările tot mai accentuate din Laos (reprezentând un preludiu al Războiului din Vietnam) și pericolul ca sovieticii să ocupe Berlinul de Vest — toate acestea erau probleme la care americanii nu aveau răspuns. „M-a făcut praf", a mărturisit Kennedy la un moment dat despre întâlnirea cu Hrușciov.

Și totuși, un an mai târziu, Kennedy a fost cel care l-a înfrânt — cu iscusință și calm — pe Hrușciov, în timpul Crizei Rachetelor din Cuba. În același an, reacționând în fața superiorității programului spațial sovietic, Kennedy a anunțat că peste zece ani americanii vor ajunge pe Lună. „Nu pentru că ar fi ușor, ci tocmai pentru că este greu."

Imaginea adolescentină, plină de energie, a lui Kennedy — dublată de cea a atrăgătoarei și poliglotei sale soții, Jackie, o femeie educată la Vassar College, etalând o garderobă în pas cu ultima modă — a cucerit inimile oamenilor de pe tot întinsul planetei. Casa Albă, care găzduia tot felul de serate diplomatice și evenimente culturale sofisticate, a căpătat porecla de „Camelot" — numele curții regelui Arthur.

Cu toate acestea, îndărătul imaginii desprinse parcă din *Portretul lui Dorian Gray*, se mai afla un chip, de data aceasta mai întunecat — și la fel de obscur precum trecutul lui Gatsby. Se pare că tatăl lui Kennedy, Joe, cumpărase alegerea fiului său folosindu-și uriașa avere făcută la bursă (și, spun gurile rele, prin activități de contrabandă în timpul Prohibiției). El avea contacte cu mafia, nutrea în continuare simpatii fasciste (la un moment dat chiar încercase să se întâlnească cu Hitler), iar mai târziu îl susținuse pe senatorul McCarthy, un anticomunist fanatic.

John F. Kennedy pare să nu prea fi știut de toate acestea. Totuși acest tânăr viguros și charismatic nu era tocmai ceea ce părea să fie. Ani de-a rândul fusese chinuit de niște boli grave, cum ar fi hipertiroidism și o rară afecțiune endocrină (boala Addison). Tratamentul presupunea un cocktail permanent de medicamente și injecții, care îi provoca hipertensiune, toane și dependență de sex. Așa cum îi mărturisise lui Harold Macmillan (prim-ministru al Marii Britanii provenind din înalta societate): „Dacă nu fac sex în fiecare zi, începe să mă doară capul". Pentru a-și satisface poftele, obișnuia să cheme la Casa Albă prostituate (în zilele în care Jackie era plecată) sau femei precum Marilyn Monroe, Marlene

Dietrich ori, expunându-se unor pericole mai mari, pe Judith Exner, amanta șefului mafiot Sam Giancana. Așadar, oricât de neplăcut ar fi, se poate spune că asasinarea lui Kennedy, în cursul unei vizite la Dallas în 1963, s-a petrecut la timp — înainte ca toate astea să iasă la iveală. Un val de durere șocată a măturat lumea occidentală: acum există câte un Bulevard JFK în mari orașe de pe toate continentele. Până și Hrușciov a declarat, în lacrimi, că moartea lui Kennedy a fost „o lovitură grea pentru toate popoarele".

Peste numai un sfert de secol, Uniunea Sovietică avea să se prăbușească, Statele Unite rămânând singura superputere. Democrația liberală constituia forma ideală a unei guvernări de succes și, sub oblăduirea Statelor Unite, aceasta avea să se răspândească în chip inevitabil pe toată suprafața pământului. America, jucând rolul „jandarmului mondial", sprijinea cu consecvență acest proces. Invaziile din Irak, Afganistan, Somalia — și chiar din mica insulă caraibiană Grenada — au dovedit că astfel de visuri nu sunt decât o iluzie.

Statele Unite, o țară care niciodată n-a avut la dispoziție un imperiu, nici nu are cum să-l piardă. Și totuși ceea ce ține locul colonialismului teritorial — și anume puterea acestei țări — trebuie să facă în mod cert față unei noi provocări. În chip ironic, această provocare vine din partea unei ideologii pe care America își imaginase că reușise să o eradicheze: comunismul — de data aceasta luând forme diferite, atât în China, cât și în Rusia. Capitalismul, se pare, nu este singurul sistem capabil de supraviețuire prin autotransformare. Cu toate acestea, pentru moment, Unchiul Sam rămâne (cu dificultate) cea mai influentă rudă de pe planetă.

Evoluții viitoare

„De la vorbe la fapte e cale lungă" — iată o zicală ce s-a vădit a reflecta adevărul vreme de peste două milenii. Cu câteva decade în urmă, părea „inevitabil" ca Japonia să devină liderul economic al Asiei. Acum a venit rândul Chinei. În chip similar, capitalismului i-a fost prorocit sfârșitul încă din momentul în care i-a fost recunoscută existența — cu circa 500 de ani în urmă. Și totuși capitalismul încă există, sub o formă adaptată prezentului. El a fost motorul economic care a scos o bună parte a lumii din sărăcie, în același timp exploatându-i cel mai mult pe cei care au beneficiat cel mai puțin de pe urma lui.

Conform citatului biblic atribuit lui Hristos: „Pe săraci îi avem totdeauna cu noi“. La fel, se pare, și pe cei putred de bogați. Și — în ciuda sondajelor, statisticilor părtinitoare, specialiștilor în econometrii care mai de care mai ingenioase și a altor clarvăzători ai epocii noastre — prăpastia care se cască la nivel mondial între aceste două straturi sociale a rămas cam aceeași încă din Antichitate.

În 1909, economistul italian Vilfredo Pareto a arătat că, „în oricare societate umană, în orice epocă sau țară“, 20% din populație deține 80% din bogăție, iar 20% din cele 20% dețin 80% din cele 80% ș.a.m.d. Conform acestui calcul, 0,6% din populație ar trebui să dețină 38,4% din bogăție. Conform cifrelor furnizate în ianuarie 2019 de Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, 0,6% din populație deține 39,3% din bogăția lumii.

Ideea că „lumea se duce de râpă“ este și ea foarte veche — una dintre cele mai vechi inscripții egiptene cu caracter secular ne transmite exact acest lucru. O altă realitate neplăcută ne-a fost dezvăluită în secolul al XIX-lea de către un economist englez, reverendul Robert Malthus, care a anticipat că populația lumii va crește până când, în mod inevitabil, oamenii nu se vor mai putea hrăni. Și totuși, după cum spune personajul dickensian Mr. Micawber: „O să se descopere ceva.“

Ceea ce s-a și întâmplat. Omenirea a învățat cum să producă mai multă hrană. Un rol deloc neglijabil în acest proces a fost jucat de marele chimist german Fritz Haber, care a descoperit cum poate fi sintetizat amoniacul din gazele de azot și hidrogen, revoluționând în felul acesta producția de fertilizatori. Cu toate acestea, aura de salvator a lui Haber a avut de suferit din pricina faptului că tot el a fost inventatorul unor gaze de luptă.

Transformările umanității au provenit aproape invariabil din zone neconvenționale. Descoperirile accidentale (cum a fost descoperirea penicilinei de către Fleming), un refuz încăpățânat de a lua de bune „faptele“ (Pasteur: „În domeniul observației științifice, norocul este de partea minților pregătite“), precum și momentele de inspirație genială (descoperirea de către Arhimede a legii plutirii corpurilor — *Evrika!*) și multe alte inovații — toate acestea au schimbat cursului istoriei într-o manieră complet imprevizibilă.

Ultima dintre marile inovații ale umanității este probabil revoluția IT, bazată pe introducerea în viața de zi cu zi a computerelor. Cu numai treizeci de ani în urmă, oamenii care ar fi umblat pe stradă vorbind singuri sau crezând că e necesar să facă public fiecare gând ce le trece prin minte — pentru a primi

aprobarea/dezaprobarea unei mulțimi de prieteni imaginari — ar fi fost probabil escortați până la primul azil psihiatric, pentru a primi îngrijirile necesare. Acum, ei participă pur și simplu la revoluția social media.

Ultimul candidat pentru Marele Sfârșit (catastrofa care ne va distruge planeta) este încălzirea globală. În tinerețea mea, fusese holocaustul nuclear — puțini dintre noi credeau că vom atinge vârsta de 60 de ani. Există mereu adaosul: „Da, dar de data asta e ceva diferit." Expresia a fost folosită adesea de finanțiștii optimiști și bine informați, în timpul unor prelungite perioade de creștere economică, când erau luați la întrebări de scepticii care întrezăreau următorul crah ce avea să distrugă economia mondială.

Democrația este o rețetă pe termen scurt și, ca atare, guvernele care o slujesc nu sunt în stare să implementeze în chip concertat toate măsurile drastice necesare contracarării încălzirii globale. Alternativele supraviețuirii speciei noastre, cum ar fi emigrarea în masă pe planeta Marte, sunt mai degrabă probleme care trebuie rezolvate de Elon Musk cu psihiatrul lui. Miracole precum fuziunea la rece și inventarea unor absorbanți de CO_2 extrem de puternici sunt așteptate de foarte multă vreme. Miracolul salvator, dacă va veni, va fi poate la fel de discret precum norul de ploaie biblic, „nu mai mare de un lat de palmă", care poate că se materializează undeva chiar în clipa asta, fără ca noi să ne dăm seama. Cât despre viitoarele mari imperii și despre noile crize geopolitice... acestea s-ar putea să nu fie la fel de dure precum războiul continuu descris de George Orwell în romanul său distopic *1984*. Este însă mai mult decât probabil ca el să fi prevăzut cu acuratețe imperiile viitoare și lupta lor pentru stabilirea sferelor de influență. Orwell vorbea despre trei astfel de imperii: Oceania (care includea cele două Americi, Australia, sudul Africii și Marea Britanie), Eurasia (întinzându-se din Portugalia până la Oceanul Pacific) și Asia de Est (o Chină întinsă către vest). Să fie oare inevitabil ca unul dintre acestea să devină la un moment dat puterea dominantă a lumii?

Un prieten bine informat mi-a dat la un moment dat un sfat cu privire la cursele de cai cu doi concurenți: „Favoritul nu are nicio șansă să câștige, așa că pariază toți banii pe celălalt." În timpul cursei, favoritul a căzut după unul dintre primele obstacole, lăsând pista hipodromului liberă pentru calul nostru. Din păcate, emoțiile prin care trecea probabil acest cal s-au dovedit mult prea mari, pentru că, înainte de a ajunge la linia de finiș, a căzut îngenuncheat în urma unui atac de

cord. Asta a fost (și va fi întotdeauna) soarta predicțiilor despre viitorul lumii și marile imperii care îi vor scrie istoria.

In the Loop (2009), regizat de Armando Iannucci. (*N.t.*)

The Canadian Toronto Blue Jays este singura echipă internațională care a luat parte (câștigându-l de două ori) la acest eveniment „mondial". (*N.a.*)

La data scrierii acestor rânduri, „rodul" menționat era președintele Trump. (*N.a.*)

Versuri din sonetul *The New Colossus* al scriitoarei americane Emma Lazarus (1849–1887). (*N.t.*)

Piramidele egiptene, construite cu aproape 4 500 de ani în urmă, reprezentaseră ultima realizare de o asemenea anvergură a umanității. Și abia 43 de ani mai târziu, în 1957, va fi depășită această reușită inginerească, când sovieticii vor lansa primul Sputnik. Nu aș exagera defel dacă aș spune că fantastica viteză a progresului istoric al omenirii este ilustrată de perioadele tot mai scurte care s-au interpus între aceste trei evenimente. O ispravă care sfidează verosimilul, însă care poate fi întărită de o dovadă din anecdotica personală.

Tatăl meu avea doar unsprezece ani când frații Wright reușeau pentru prima dată să facă mașinăria lor cu aripă fixă și cu elice acționată de un lanț să se înalțe la circa trei metri deasupra solului, cu o viteză de 11 kilometri pe oră, acoperind o distanță de 36 de metri. Cu șaisprezece ani înainte să moară, tatăl meu l-a urmărit pe Neil Armstrong cum devine primul om care pășește pe Lună. Cu toate acestea, mă văd nevoit să adaug că, în timpul aceluiași secol, umanitatea a fost martora unei cuceriri științifice probabil mai puțin pozitive, care încorporează o expertiză științifică comparabilă — fisiunea și fuziunea nucleară —, o descoperire având potențialul de a curma pentru totdeauna această îndelungată și fantastică istorie a progresului. (*N.a.*)

Mulțumiri

Această carte s-a bucurat în diverse feluri de aportul celor care au contribuit la edificarea propriei mele educații — atât cea formală (școli, universități, cărți etc.), cât și cea informală (vorbe înțelepte rostite la urechea mea de oameni de diverse condiții, de la politicieni de vârf până la un fost șef mafiot). Spre deosebire de alte lucrări semnate de mine, la realizarea celei de față a contribuit experiența unei vieți întregi, care conține toate reacțiile și opiniile celui care a trăit-o.

În ceea ce privește produsul finit, orice păreri, greșeli etc. prezente în această carte trebuie să fie atribuite numai și numai autorului — și cu siguranță nu sfătuitorilor lui. Apariția cărții în sine nu ar fi fost posibilă fără meticuloasa contribuție a celor de la editura Hodder. Mă refer în special la redactorii mei care, cum se spune, „au schimbat roțile locomotivei în timpul mersului“: Drummond Moir și Ian Wong. De asemenea, la toți ceilalți angajați ai editurii care s-au dovedit a fi deosebit de săritori ori de câte ori s-a întâmplat să le cer ajutorul.

Ca întotdeauna, aș dori să îi mulțumesc vechiului meu agent literar Julian Alexander. De asemenea, asistentului său Ben Clark, care a rămas la fel de săritor. Aș dori să adresez în chip particular mulțumirile mele angajaților bibliotecilor și arhivelor pe care le-am consultat atât în țară, cât și în străinătate — acești oameni mi-au oferit o seamă de informații și îndrumări neprețuite. Și, ca de fiecare dată, apariția acestei cărți nu ar fi fost posibilă fără ajutorul celor de la sala de Științe umaniste a Bibliotecii Britanice.

Ilustrații

p. 11: Ilustrație de © Jan Adkins 1993; p. 30: © Thaaer Al-Shewaily/Getty Images; p. 36: © Silver Stock/Alamy Stock Photo; p. 48: © Shutterstock.com/kavram; p. 66: Cadou din partea lui George D. Pratt, 1931/The Metropolitan Museum of Art, New York; p. 80: © GL Archive /Alamy Stock Photo; p. 98: Moștenire a lui John M. Crawford Jr., 1988/The Metropolitan Museum of Art, New York; p. 104: © Granger Historical Picture Archive/Alamy Stock Photo; p. 132: © Christopher Pillitz/In Pictures Ltd./Corbis via Getty Images; p. 151: Prin bunăvoința Vadac/Wikimedia; p. 154: © shutterstock.com/Vera NewSib; p. 173: Prin bunăvoința The Advertising Archives

Surse și referințe

Am folosit citări precise pentru Introducere și pentru Capitolul I, în care am folosit o mare varietate de surse. Sursele citatelor din următoarele capitole sunt în cea mai mare parte indicate în text; altele sunt preluate din cărțile recomandate pentru lectură.

Introducere: trei povești despre imperii

1. Există mai multe surse care oferă versiuni ale acestei fraze. V. de ex. Niall Ferguson, *Civilization* (Londra, 2011), p. 29.
2. Miles Menander Dawson, *The Wisdom of Confucius* (Boston, 1932), pp. 57–8.
3. Gavin Menzies, *1421* (Londra, 2002), p. 241.
4. Ferguson, *op. cit.*, p. 29.
5. Menzies, *op. cit.*, p. 241.
6. Documentarul *Junk History* din seria ABC *Four Corners*, 31 iulie 2006.
7. Christopher Lascelles, *A Short History of the World* (Londra, 2012), p. 65.
8. C. Simon Fan, *Culture, Institution and Development in China* (Londra, 2016), p. 97.
9. Pentru acest citat și următoarele referitoare la Golghar, vezi Jan Morris, *The Stones of Empire* (Oxford, 2005 ed.), pp. 220–2.
10. Raportul Secret LA-602, „Aprinderea atmosferei cu ajutorul bombelor nucleare“, ștampilat ca declasificat 30.07.1979, p. 18.
11. Blogul lui Alex Wellerstein, „Nuclear secrecy“, citat de John Horgan în *Scientific American*, 3 august 2015.
12. Vezi Wikipedia, articolul despre Stanislav Petrov, citând ca sursă emisiunea *1983: The Brink of the Apocalypse* (Channel 4, 1983); fragmentul despre Petrov începe la minutul 29:06.

Capitolul 1: Imperiul Akkadian

13. Herodot, *The Histories*, vol. 2, p. 97
14. Citat în Georges Roux, *Ancient Irak* (Londra, 1980), p. 145.
15. Citat în *ibidem*, p. 146.
16. „The Chronicle of Early Kings“, ABC 20: 18–19.

17. „The Chronicle of Early Kings“, pe www.livius.org, adaptare după Grayson, 1975 și Glassner, 2004.
18. Amelie Kurt, *The Ancient Near East* (Londra, 1995), vol. 1, p. 49.
19. Mario Liverani, *The Ancient Near East* (Londra, 2013), p. 143.
20. Roux, *op. cit.*, p. 149.
21. Paul Kriwaczek, *Babylon* (Londra, 2010), pp. 120. Versurile imnului citat mai jos se regăsesc la pp. 121–122.
22. Roux, *op. cit.,* p. 148. La fel și următoarele citate.
23. Guy Deutscher, *Syntactic Change in Akkadian* (Oxford, 2000), pp. 20–1.
24. Kriwaczek, *op. cit.*, p. 127.
25. *Ibidem.*
26. Roux, *op. cit.*, p. 150. La fel și următorul citat.
27. Kriwaczek, *op. cit*., p. 159.
28. Stiebing, *Ancient Near East*, p. 77.
29. *Ibidem*, p. 78.
30. Kriwaczek, *op. cit.*, p. 129.
31. În mod ironic, citatul este luat chiar din p. 2 a volumului *Akkad: The First World Empire* (*Akkad: Primul imperiu din lume*), ed. Mario Liverani (Padova, 1993).
32. Kriwaczek, *op. cit.*, p. 119.
33. Cf. Harriet Crawford, *Sumer and the Sumerians* (New York, 1993), p. 85.
34. H.G. Wells, *A Short History of the World* (Londra, 1965), p. 62.
35. P.J. O'Rourke, *All the Trouble in the World* (New York, 1994).

Capitolul 2: Imperiul Roman

Am folosit doar o mică parte din vasta literatură dedicată Imperiului Roman. Mai jos, câteva titluri recomandate celor care vor să aprofundeze subiectul:

Mary Beard, *Confronting the Classics* (Londra, 2013).
Mary Beard, *SPQR: A History of the Roman Empire* (Londra, 2015). [Mary Beard, *SPQR. O istorie a Romei antice*, Trei, 2017].
Luciano Canfora, *Julius Caesar: The Life and Times of the People's Dictator*, trad. Hill & Windle (Oakland, 2007).
Philip Freeman, *Julius Caesar* (Londra, 2008).
Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Londra, 2010).
Anthony Kamm, *The Romans: An Introduction* (Londra, 1995).

Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, trad. Grant (Londra, 1956).

Capitolul 3: Califatele Omeiad și Abbasid

Lecturi suplimentare:

Jim Al-Khalili, *Pathfinders: The Golden Age of Arabic Science* (Londra, 2010).
André Clot, *Harun al-Rashid*, trad. John Howe (Londra, 2005).
Shirley Guthrie, *Arab Women in the Middle Ages* (Londra, 2001).
Hugh Kennedy, *Caliphate: The History of An Idea* (New York, 2016).
Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates* (Londra, 1986).
Jonathan Lyons, *The House of Wisdom* (Londra, 2009).
C.W. Previté-Orton, *The Shorter Cambridge Medieval History, Vol. 1, Later Roman Empire to the Twelfth Century* (Cambridge, 1979)

Capitolul 4: Imperiul Mongol

Lecturi suplimentare:

The Secret History of the Mongols, trad. Igor de Rachewiltz (Olanda, 2006).
Christopher Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* (New York, 2004).
Carl von Clausewitz, *On War,* (Londra, 1993).
Peter Jackson, *The Mongols and the Islamic World* (Londra, 2017).
Frank McLynn, *Genghis Khan: The Man Who Conquered the World* (Londra, 2015).
Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York, 2004).

Capitolul 5: Dinastia Yuan

Lecturi suplimentare:

Chan, Hok-lam & W.T. De Barry, *Yuan Thought: Chinese Thought and Religion under the Mongols* (NewYork, 1982).
Elizabeth Endicott-West, „The Yuan Government and Society“ in *Cambridge History of China*, Vol. 6.
John D. Langlois, *China Under Mongol Rule* (Princeton, 1981).
Ann Pauldan, *Chronicle of Chinese Emperors* (Londra, 1998).

Capitolul 6: Imperiul Aztec

Lecturi suplimentare:

Nigel Davies, *The Aztecs: A History* (Londra, 1973).
Bernal Diaz, trad. J. Cohen, *The Conquest of New Spain* (Londra, 1963).
Miguel Leon-Portilla, trad. J. Davies, *Aztec Thought and Culture* (Oklahoma, 1978)
Michael Smith, *The Aztecs* (Oxford, 2012).
Jacques Soustelle, *Daily Life of the Aztecs on the Eve of the Spanish Conquest* (Stanford, 1961).

Capitolul 7: Imperiul Otoman

Lecturi suplimentare:

Roger Crowley, *Constantinople: The Last Great Siege 1453* (Londra, 2005).
Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923* (Londra, 2005).
Halil Inalcik, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1300–1600)* (Cambridge, 1997).
Patrick Kinross, *The Ottoman Centuries* (Londra, 1977).
Philip Mansel, *Sultans in Splendour: The Last Years of The Ottoman World* (Londra, 1988).
John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium* (Londra, 1998).

Capitolul 8: Imperiul Britanic

Lecturi suplimentare:

Eric Hobsbawm, *The Age of Empire* (Londra, 1987).
Ronald Hyam, *Britain's Imperial Century 1815–1914* (Londra, 2002).
Jan Morris, *Pax Britannica* (Londra, 1968).
Jan Morris, *Heaven's Command: An Imperial Progress* (Londra, 1973).
Jan Morris, *Farewell the Trumpets* (Londra, 1978).

Capitolul 9: Imperiul Rus

Lecturi suplimentare:

Archie Brown et al, *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union* (Cambridge, 1982).
George Freeze, *Russia: A History* (Oxford, 2002).
Robert Service, *A History of Twentieth Century Russia* (Londra, 1999).
Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801–1917* (Londra, 1967).

Capitolul 10: Imperiul American

Lecturi suplimentare:

Paul Boyer (ed.), *The Oxford Companion to United States History* (Oxford, 2001).
Mark C. Canes & John A. Garraty, *The American Nation: A History of the United States* (New York, 2015).
William E. Leuchtenburg, *The American President: From Teddy Roosevelt to Bill Clinton* (New York, 2015).
Gordon S. Wood, *Empire of Liberty: A History of the Early Republic 1795–1815* (New York, 2009).
Aristide Zolberg, *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America* (Londra, 2006).

Index

Symbols

1984 (Orwell) 178

A

Abdul Hamid I 129
Adelard din Bath 55, 56
Africa 7, 37, 47, 60, 101, 102, 104, 115, 118, 128, 135, 144
  comerțul cu sclavi 136, 164
  Homo sapiens 114
Africa de Sud 145
Ahmed I 129
Ain Jalut, Bătălia de la 91
Akkadian, Imperiul 14, 15, 16, 17, 21, 22, 26, 182, 183
  limba 28
  Naram-Sin 22
  Sargon 26
  ziguratele 26
Al-Andalus 60, 61, 62, 89
Alaska 152, 167, 168, 169
al Doilea Război Mondial 34, 75, 85, 160, 161, 173
Aleksei I, Țarul 152, 153
Alexandru cel Mare 35, 37
Alexandru I, Țarul 156
alfabete 149
Alger 128, 129
al-Hassan, Ahmad 91
Ali 49, 51, 52
al-Khwarizmi, Muhammad 58
Al-Razi 57
America 7, 79, 95, 103, 110, 113, 115, 118, 119, 139, 141, 143, 158, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 176, 186. See also Statele Unite
  sclavagismul 164

și Imperiul Britanic 119, 139, 141, 143
și Rusia 158, 163
America Centrală 96, 99, 103, 104
Imperiul Aztec 96
olmecii 104
amerindienii 64, 89, 141, 167
amprente palmare 114
Amritsar, Masacrul de la 133, 134
Anna Karenina (Tolstoi) 156
apeducte 12, 33, 44, 47
Aristotel 55, 56, 61, 103
armata de teracotă 137
arme nucleare 10
arta 42, 58, 59, 75, 95, 112, 121
Arta războiului (Sun Tzu) 74
Atatürk 130
August, împăratul 40
Australia 7, 95, 102, 141, 145, 178
Austria 153
autodeterminarea 145, 153
Averroes 61
Aztec, Imperiul 96, 97, 100, 101, 110, 111, 184, 185
piramidele 98
sacrificiile umane 97
și spaniolii 110

B

Babilon 16, 17, 18, 19, 27, 43, 99
ziguratele 27
Bagdad 54, 56, 57, 58, 60, 118
Balzac, Honoré de 138
bancnote 92
Banda, Insulele 138
Barbarossa 128
Barings, Banca 168
baronii tâlhari 171

Beard, Mary 40, 183
Behter 69, 70
Beijing 66, 79, 87
Bellini, Gentile 121, 122, 125
Bering, Podul Terestru 103, 113
Bering, Vitus 103, 152
Bethe, Hans 10
Bizantin, Imperiul 44, 47, 48, 52, 62, 115, 121, 123. See also Constantinopol
Börte 71
Buddha 63
budismul 64, 77, 80, 85
Buhara 74, 75
Burns, Rabbie 143
busola 94

C

Cabot, John 135
cai 61, 66, 67, 68, 69, 82, 178
Cairo 56, 60, 107, 115, 144
Califatul Abbasid 60, 73
Califatul Omeiad 53, 54
Califatul Rashidun 51
Caligula 45
Cameron, David 138
Canada 140, 145, 147, 167
capitalism 103, 159, 176
Capitalul (Marx) 158
Carol cel Mare 47, 48, 54, 55, 93, 121
Cervantes, Miguel de 129
Cezar, Iuliu 37, 38, 39, 40, 42, 46, 128, 174
Chagatai, Hanatul 80
China 6, 7, 14, 41, 49, 57, 61, 63, 66, 69, 70, 74, 79, 81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 102, 103, 106, 114, 131, 132, 135, 139, 140, 160, 176, 182, 184
  al Doilea Război Mondial 85
  armata de teracotă 137

calendar 70, 93
Confucius 7, 63, 70
dinastia Jin 70
dinastia Yuan 81, 85
expediția lui Zheng He 7, 87
Homo erectus 102
islamul 62, 88
Marele Canal 88
Marele Salt Înainte 85
Marele Zid 70
Războaiele Opiului 140
Revoluția Culturală 86
și budismul 85
și Califatul Abbasid 49
uigurii 71
Churchill, Winston 147, 174
Ciu Enlai 81
ciuma 80, 110
Clark, Kenneth 40
Clemenceau, Georges 173
Clot, André 55, 184
Coates, Radley 136
Colonia penitenciară (Kafka) 12
Columb, Cristofor 8, 110, 131, 135
comerțul 131
Compania Indiilor de Est 138, 139
comunismul 81, 85, 158, 159, 176
Confucius 7, 63, 70, 84, 85, 86, 182
Congo 133
Congresul de la Viena 156
Constantin 45, 46, 123
Constantin al XI-lea 115
Constantinopol 46, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 125, 148, 149. See also Imperiul Bizantin, Istanbul
cucerirea otomană 115
Marele Bazar 125

moscheea Süleymaniye 125
Palatul Topkapi 123
și Rusia 149
Cook, Căpitanul 8, 141
Coranul 51
Cordoba 56, 60, 61, 89
Cornul Abundenței 27
Cortés, Hernán 110, 111
Courthorpe, Nathaniel 138
creștinismul 46, 48, 60, 64, 88, 111
Al-Andalus 60
Americile 111
China 88, 89
Cruciadele 59
Imperiul Otoman 52, 115, 125
Imperiul Roman 45, 46, 48
Reforma 150
Rusia 148, 149
și islamul 48
creștinismul ortodox 149
Cruciade 59
Cuba 10, 161, 172, 175

D

Danemarca 154
Darien, Schema 142, 143
democrație 73, 131, 162
Democrit 46
de Rivéry, Aimée 129
Dewey, John 166, 170
Diamond, Jared 126
Dickens, Charles 177
Drake, Sir Francis 144
Draper, Nick 137
Drumul Mătăsii 74, 87, 88, 90, 91, 95, 131
Dugatkin, Lee Alan 166

E

Ecaterina cea Mare 155
Eden, Emily 9
Edward I 142
Egipt 15, 28, 35, 36, 38, 51, 62, 79, 99, 115, 117
  imperiul 28
  Imperiul Otoman 116
  Napoleon 115, 117
  piramidele 99, 172
  și mongolii 79
Eisner, Kurt 159
Elisabeta I 127, 139
elixirul vieții 90
Elțîn, Boris 162
Elveția 153
Engels, Friedrich 141, 170
Enheduana 19, 20
Etiopia 144
Euler, Leonhard 155
Europa 6, 28, 33, 47, 52, 54, 55, 60, 62, 65, 68, 70, 73, 74, 79, 80, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 102, 106, 107, 110, 114, 115, 116, 118, 131, 134, 135, 138, 139, 145, 147, 149, 150, 152, 154, 156, 167, 168, 170, 174
  creștinismul ortodox 149
  Iluminismul 118
  matematica 44, 49
  Moartea Neagră 80
  Pacea din Westfalia 153
  Planul Marshall 174
  populația 125
  Războiul de Treizeci de Ani 157
  Reforma 150
  Renașterea 118, 150
  Revoluția Industrială 118
  rivalități strategice 118
  și Califatul Omeiad 53, 54

și comunismul 103
și Imperiul Mongol 80
și Imperiul Otoman 115
triburi războinice 46

F

Falkland, Insulele 146
Ferguson, Niall 7, 182
Filip al II-lea 118
Fitzgerald, Edward 57
Ford, Henry 171, 174
Forțele Aeriene Regale 145
Franța 47, 54, 73, 114, 117, 119, 129, 145, 154, 161, 165, 172. See also Napoleon
comunismul 161
imperiul 118
Războiul Crimeii 117
Revoluția 119
și America 145
Freud, Sigmund 77
Friedman, Milton 72, 89, 95
Fukuyama, Francis 163

G

Galen 46, 56, 59
Galileo 93, 132
Gandhi, Mahatma 134
Garstin, John 8, 9
Germania 10, 130, 145, 154, 159, 160, 162, 173
al Doilea Război Mondial 160
Bătălia Iutlandei 144
comunismul 141
Hejaz, calea ferată 118
imperiul 118
și Rusia 154, 157
Gettysburg, Cuvântarea de la 170
Ghilgameș 16, 66, 78

Gibbon, Edward 46, 183
Gibraltar 146
Ginghis Han 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 86
Golghar 9, 182
Gorbaciov, Mihail 162
goții 46, 47
Granada 60, 89
Grânarul din Patna 8
Grecia 35, 44, 115, 117, 127, 161
  comunismul 161
  și Anatolia 115, 130
  și Imperiul Otoman 117, 130
Grecia antică 56, 63. See also Grecia
Grecia Antică
  și Roma 43
  Socrate 63
  teatrul 42
Greene, Graham 138
Guderian, Heinz 75
Guo Shoujing 93
Gurganj 75
Gutenberg, Johannes 92

H

Haber, Fritz 177
hadith 50, 51, 53, 58, 77
Haenisch, Erich 69
Hangzhou 88, 89, 94, 107
Hannibal 35
hârtia 51, 56, 69, 79, 90, 91, 92
Harun al-Rashid 54, 55, 56, 93, 184
Hastings, Warren 8
Hawkins, John 135
Hejaz, calea ferată 118
Herodot 14, 27, 90, 182
Hitler, Adolf 10, 19, 103, 132, 145, 151, 174, 175

Hoarda de Aur 80
Hoelun 69, 70
Homo erectus 101, 102, 112
Homo sapiens 101, 102, 107, 112, 113, 114
Hrușciov, Nikita 175, 176
Huitzilopochtli 101, 108
Hu Jintao 7
Hume, David 164
hunii 46, 47, 68

I

Ibn Battuta 61, 62
Ibn Rushd 61
Ibrahim I (Nebunul) 129
Iluminismul 118
imperiu 11, 12, 13, 15, 17, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 31, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 62, 63, 64, 65, 68, 72, 74, 78, 79, 83, 87, 91, 95, 96, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 126, 131, 132, 133, 141, 145, 146, 155, 161, 163, 165, 171, 172, 176, 183
  și moralitate 76
  și superioritate 102
Imperiul Britanic 132, 133, 135, 137, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 185
  Marina Regală 144
  sclavagismul 137
  și America 135
  și India 133, 140
  și Irlanda 143
Imperiul Inca 97, 111
Imperiul Otoman 115, 116, 117, 118, 119, 128, 130, 131, 185
  bucătăria 126
  Constantinopol 115
  kafes 129
  Mahomed al II-lea 115, 123
  Osman I 123
  Palatului Topkapi 123
  și Europa 116

Suleiman Magnificul 128
variola 127
Imperiul Roman 32, 40, 43, 44, 45, 47, 53, 68, 83, 115, 121, 174, 183
apeductele 33
legislația 34
India 6, 8, 63, 95, 99, 114, 126, 133, 134, 140
Buddha 63
Grânarul din Patna 8
Imperiul Britanic 8
Imperiul Mogul 95
Insula Paștelui 100, 113
In the Loop (Un război neprogramat) 165
Irlanda 143, 170
islamul 48, 50, 51, 62, 80, 123, 125. See also Califatul Abbasid, Califatul Rashidun, Califatul Omeiad
Africa 49
arta 58
China 61
Imperiul Mongol 80
Imperiul Otoman 123, 125
Istanbul 46, 117, 118, 123, 124, 126, 129, 137. See also Constantinopol
istoria paralelă 72, 89
Istoria secretă a mongolilor 69, 70
Italia 80, 115, 116, 122, 161, 172
iudaismul 48, 64, 84, 149
China 84
Granada 60
Imperiul Mongol 64
și islamul 48
Ivan cel Groaznic 148, 149, 150, 151

J

Jamestown 135, 136
Japonia 103, 132, 160, 174, 176
al Doilea Război Mondial 160
și China 103

Jefferson, Thomas 164, 165, 166, 168, 170
Jenner, Dr. Edward 128
Jin, dinastia 70, 72, 81
Jinnah, Muhammad Ali 134
Jung, C.G. 99
Justeson, John 106
Juvayni 75

K

Kafarov, Piotr 69
Kaffa 80
Kafka, Franz 12
Kahlenberg, bătălia de la 117
Kant, Immanuel 77
Kara Mustafa Pașa 116
Kazallu 17, 18, 19
Kemal, Generalul Mustafa (Atatürk) 130
Kennedy, John F. 174, 175, 176
Keynes, Maynard 173
Khanbaliq 66, 87, 88. See Beijing
Koh-i-Noor, diamantul 133
Kriwaczek, Paul 24, 26, 53, 124, 183
Kublai Han 65, 66, 79, 80, 81, 86, 87, 88

L

Law, John 92
L'Enfant, Peter Charles 33
Lenin, Vladimir 5, 142, 157, 158, 159, 161
Leonardo da Vinci 122
Leon-Portilla, Miguel 185
Leopold al II-lea, Rege al Belgiei 133
Leopold I, Împărat al Sfântului Imperiu Roman 116
Liberia 144
limba 15, 22, 23, 28, 29, 33, 45, 48, 49, 52, 58, 60, 66, 68, 70, 93, 100, 101, 109, 113, 115, 126, 127, 134, 155, 166
  akkadiană 22, 28

alfabete 30
Anglia normandă 98
arabă 60
Imperiul Aztec 100
Imperiul Mongol 66, 68, 70
Imperiul Otoman 131
latină 33, 45
mayașă 105
și hrana 126
sumeriană 15, 22
Lincoln, Abraham 169, 170
Lippi, Filippo 128
Lituania 162
Liverani, Mario 26, 183
Lloyd George, David 173
Locke, John 164
Lomonosov, Mihail 155
Lorenzo Magnificul 90
Louisiana, Achiziția 168
Lucrețiu 46
lupii 66

M

MacArthur, Generalul 174
Machu Picchu 111
Maclean, John 159
Mahomed 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 61, 64, 77, 115, 116, 119, 120, 122, 125. See also islamul
caligrafia 58
ca negustor 50
mutarea de la Mecca la Medina 50
și creștinii 52
și evreii 52
Mahomed al II-lea (Cuceritorul) 115, 120, 121, 122, 123, 125
Malthus, Robert 177
Manchester 141

maniheiștii 88
Manishtushu 21, 22
Mao Zedong 81, 85
Marcello, Bartolomeo 121
Marea Britanie 117, 118, 137, 138, 139, 144, 145, 146, 159, 172, 178
  comunism 158
  Războiul Crimeii 117
  Scoția 142
  și Egiptul 117
  Țara Galilor 142
Marina Regală 144
Martel, Charles 53, 54
Martin, Janet 149
Marx, Karl 141, 156, 158, 170
masacrul armenilor 130
matematica 28, 44, 49, 58, 59, 94, 104, 106
Mather, Cotton 128
mayașii 105, 106
Mecca 49, 50, 51, 64, 118
medicina 12, 56, 59, 88
Medina 50, 51, 56, 118
Mehmed al VI-lea 130
Menzies, Gavin 7, 182
Mexic 99, 103, 169, 172
  Tenochtitlan 104, 106, 107, 111
Mihail I, țarul 150, 151, 152
Milton, Giles 139
Ming, dinastia 6, 8, 93, 94, 95, 114
mirodenii, comerțul cu 57, 134, 139
Moartea Neagră 80
modificări climatice 25, 101
monedă 139
  fiduciară 92
Mongolia 66, 76, 99, 184
Mongol, Imperiul 64, 65, 73, 75, 78, 79, 97, 122, 131, 184
  Bătălia de la Ain Jalut 91

caii 66
Ginghis Han 65
Kublai Han 66
și Califatul Abbasid 73
și Rusia 68
Montagu, Lady Mary 127, 128
Montezuma al II-lea 110
moralitatea 76
Morgan, J.P. 171
Moscova 147, 148, 151, 156, 159
Muawiya 52, 53
Mussolini, Benito 39
musulmani 50, 51, 52, 55, 61, 88, 121. See islamul

N

Napoleon 19, 39, 46, 91, 115, 117, 119, 129, 131, 144, 146, 151, 156, 168
și Egiptul 115, 117
și insula Sf. Elena 146
și Louisiana 168
și Roma antică 46
și Rusia 156
Naram-Sin 22, 23, 24, 25
Nazca, liniile 111, 112
neanderthalienii 101, 112, 114
Nehru, Jawaharlal 134
Nelson, Horatio 144
Nero 45, 46
Nicolae al II-lea, țarul 157
Nicolae I, țarul 117
Nimrod 15, 16
Noe 14, 15
nucșoara 131, 138, 139

O

Obama, Barack 136
Odo cel Mare 53

O'Dwyer, Michael 133
Ögedei 78, 79
Ohotsk 151
Olanda 119, 139, 153, 154, 184
  bursa de mărfuri 139
  Compania Indiilor de Est 138, 139
  Insulele Banda 138
Olugosa, David 40
Omar Khayyam 57, 58
O mie și una de nopți 54, 57
Oppenheimer, Robert 9, 10
Orban 120
Orlando, Vittorio 172
O'Rourke, P.J. 29, 183
Orwell, George 109, 138, 178
Osman I 122, 123
Otranto 116
Ovidiu 45
Ozymandias (Shelley) 19, 66, 132

P

Paine, Thomas 164
Palatul Topkapi 123, 129
Panama, Canalul 142, 172
Pareto, Vilfredo 177
Patna 8, 9
Pekin, Omul de 102
Peterson, William 142
Petrov, lt. col. Stanislav 11, 182
Petru al III-lea, țarul 155
Petru cel Mare 147, 153, 155
piramidele 28, 75, 78, 86, 98, 99, 100, 105, 106, 107, 108, 114, 137, 172
pirateria 118, 128
Pizzaro, Francisco 111
Pliniu cel Tânăr 42
Polo, Marco 6, 88, 94

Polonia 79
Pompei 38, 39, 43
Portugalia 118, 178
praful de pușcă 72, 90
Primul Război Mondial 145, 172
Punch, John 136
Punice, Războaiele 35
Purchas 65
Putin, Vladimir 162

Q

Qin, dinastia 82, 83, 84, 85, 86, 90, 94, 99
Qin Shi Huang 82, 90
Quetzalcoatl 101, 109

R

Raleigh, Sir Walter 135
Ramses al II-lea 19
Ramses al V-lea 127
Războaiele Opiului 133
Război și pace (Tolstoi) 156
Războiul Crimeii 168
Războiul de Treizeci de Ani 157
Războiul Rece 161
Reagan, Ronald 165
Reforma 150, 152
Remus 32
Renașterea 80, 152
Revoluția Industrială 118, 138, 141
Rhodes, Cecil 144
Rimush 21
Roanoke 135
Rockefeller, John D. 171
Roma 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 48, 115, 116, 126
  distracțiile 42
  legenda fondatoare 32

populația 41
regatul 34
republica 34, 38
situația socială 36
Romulus 32, 47
Roosevelt, Franklin Delano 165, 173, 186
Rousseau, Jean-Jacques 164
Roux, Georges 21, 182, 183
Rubaiatele lui Omar Khayyam 57, 58
Rusia 23, 68, 73, 76, 80, 117, 136, 142, 143, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 162, 165, 176. See also Uniunea Sovietică
Alaska 152, 167
Ecaterina cea Mare 155
Petru cel Mare 147
Războiul Crimeii 168
revoluția 158, 159
șerbia 151
Siberia 152, 167
Rusia Kieveană 148, 149

S

Samarkand 74
Sankt Petersburg 147, 154, 155, 159, 160
Sargon 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26
Sartre, Jean-Paul 161
Schama, Simon 40
Scipio Africanul 35
sclavagismul 137
Scoția 33, 142, 143, 159
scrierea chirilică 149
scrierea cuneiformă 15
Șeherezada 49
Seneca 46
șerbia 151
Seward, William H. 168, 169
Sfânta Elena, insula 146

Sfântul Imperiu Roman 154
sharia 51, 53, 61
Shelley, Percy Bysshe 19
Siberia 102, 151, 152, 157, 160, 167
șiiții 51, 54
Sima Qian 82
Sinan, Mimar 125, 126
Singh, Udham 133
Smith, Adam 64, 164, 185
Socrate 63, 109
Song, dinastia 87, 92
Spania 35, 37, 47, 73, 114, 115, 118, 119
  Al-Andalus 60, 61, 62, 89
  amprente palmare 114
  și Americile 118
  și Olanda 119
speranța de viață 43
Stalin, Iosif 75, 158, 159, 160, 174
Stanley, Henry 133
Statele Unite 10, 11, 137, 161, 165, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 176. See also America
  Achiziția Louisianei 168, 169
  Alaska 168
  al Doilea Război Mondial 161
  armele nucleare 10
  Canalul Panama 172
  Cuvântarea de la Gettysburg - Declarația de Independență 170
  J.F. Kennedy 174, 175
  Primul Război Mondial 172
  Războiul Civil 169, 170
  Războiul Rece 161
  sclavia 136, 151
  și comunismul 176
  și Irlanda 143
  Vestul Sălbatic 152
știința 10, 30, 55, 56, 57, 73, 93, 94, 112, 150, 158

Strabon 123
Suleiman Magnificul 116, 125, 128
Süleymaniye, moscheea 125, 126
sumerienii 15, 22, 26
Sung, dinastia 81, 86
sunniții 51, 52, 54, 59
Sun Tzu 74, 75

T

Taleb, Nassim 77
Țara Galilor 142
Teller, Edward 10
Temujin 69, 70, 71. See Ginghis Han
Tenochtitlan 104, 106, 107, 111
Texcoco 106, 107
tiparul 67, 83, 92, 93, 107
Tlacopan 106
Tolstoi, Lev 156
Troțki, Lev 157, 158
Trump, Donald 166
tunuri 120
Turcia 18, 117, 122, 127, 130

U

uigurii 70, 71, 81
Ungaria 47, 116, 159
Uniunea Sovietică 10, 86, 161, 162, 166, 176. See also Rusia
  Războiul Rece 10
  Stalin 158

V

vaccinarea 127, 128
vandalii 46, 47
variola 110, 127, 128
Veneția 73, 89, 116, 121, 154
Victoria, regina 133, 140

Viena 116, 156, 157, 175
Vietnam, Războiul din 169
vikingii 48, 135, 148
Villon, François 43
Virgiliu 33
Vladimir cel Mare 148
Voltaire 120, 127
von Däniken, Erich 40, 112
von Ranke, Leopold 54

W

Wang Zhen 92
Weatherford, Jack 75, 184
Webster, David 105
Weidenreich, Franz 102
Wellerstein, Alex 10, 182
Wellesley, Arthur, duce de Wellington 140
Wellington, ducele de 140, 156
Wells, H.G. 29, 183
Westfalia, Pacea din 153
Wilberforce, William 136, 137
Wilson, președintele 145, 172, 173
Wittgenstein, Ludwig 110
Wolfe, generalul 140

X

Xanadu 65, 66
Xian Zhang 91

Y

Yamamoto, amiralul 174
Yuan, dinastia 81, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 184

Z

zero 49, 106
Zheng He 6, 7, 8, 87, 94, 95

Zhu Di 6
Zhu Shijie 94
ziguratele 26, 27, 99